

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**IRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN ANADOLU
VE KAFKASYA SİYASETİ
(513-590/1119-1194)**

Yüksek Lisans Tezi

Ebru AKBULUT

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

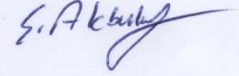
Erzincan 2018

TEZ BİLDİRİMİ

“İRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN ANADOLU VE KAFKASYA SİYASETİ” isimli "Yüksek Lisans" tezini tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Ebru AKBULUT

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu alışma, Tarih Anabilim Dalında jürimiz tarafından **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

İmza: .....

Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Özkan DAYI

İmza: .....

Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

İmza: .....

IRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN ANADOLU VE KAFKASYA SİYASETİ

(513-590/1119-1194)

Ebru AKBULUT

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih

Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2018

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

ÖZET

Irak Selçuklu Devleti Selçuklu topraklarının batı kısmında bir hanedanlık olarak kurulmuştur. Sultan Muhammed Tapar'ın 1118 senesinde vefatı sonucunda meydana gelen iç hadiseler neticesinde Sultan Sencer ile Sultan Mahmud arasında 11 Ağustos 1118 yılında yapılan Sâve savaşından sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin başına Sultan Sencer geçmiştir. Yeğeni Muhammed Tapar'a Kirman, İsfahan ve Hemedan dâhil olmak üzere Batı İran ve Irak topraklarını vermiştir. Böylece Irak Selçuklu Devleti kurulmuş oldu. Selçuklu Devleti ilk kurulduğu günden beri Gürcülerle temas halinde olmuştur. Tuğrul ve Çağrı Beyler zamanında gerek keşif seferlerine çıkmak gerekse yurt arayışı amacıyla karşılaşmalar da Alp Arslan zamanında itaat altına alınmış ve Irak Selçukluları zamanında askeri ve siyasi faaliyetler yoğunlaşmıştır. Gürcüler ile mücadele ederken coğrafi yakınlık sebebiyle Doğu Anadolu Türk devletleri ile de temas halinde bulunmuşlar ve özellikle Gürcüler üzerine sefere çıktıkları zaman Doğu Anadolu Türk beylerinden yardım alarak öldürücü darbeler vurmuşlardır. Irak Selçuklularının devamı niteliğinde olan

Azerbaycan Atabegliğiİldenizlilerin ciddi şekilde Gürcülere mücadeleleri de Müslüman Türk dünyasının Hıristiyanlığa karşı savunulmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Irak, Gürcistan, Sökmenliler/Ahlatşahlar, Saltuklular, İldenizliler, Harezmşahlar, Gürcüler, Tiflis, Kıpçaklar, Azerbaycan, Kafkasya

**THE POLITICS OF ANATOLIA AND CAUCASUS IN IRAQ SELJUQ
STATE (513-590/1119-1194)**

Ebru AKBULUT

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences,
Department of History Master Thesis, August 2018**

Thesis Supervisor: Assist. Prof. Kemal TAŞCI

ABSTRACT

Iraq Seljuq Empire was set in the west side of the Seljuq Empire as a dynasty. Due to the civil cases which happened as a result of death of Sultan Muhammed Tapar in 1118 Sultan Sencer took the helm of Great Seljuq Empire after the war which happened between Sultan Sencer and Sultan Mahmud in 11 August 1118. He gave west Iran and Iraq lands including Kirman, İsfahan and Hemedan to his nephew Muhammed Tapar. In this way Iraq Seljuq Empire was being set. Seljuq Empire was always keeping in touch with Georgians from the day when it is set. Even if they met in the time of Tuğrul and Çağrı governors during the exploration campaigns or country searches, they took under obedience and military and political activities were concentrated in the time of Iraq Seljuq Empire. While they were struggling with the Eastern Anatolia Turkish Government and they hit death blow by receiving support from Eastern Anatolia Turkish Governments. The struggle of Azarbaijan Atabeg İldenizliler which were the continuation of Iraq Seljuq Empire, against the Georgians, was provided Muslim Turkish World to be protected against the Christianity.

Keywords: Seljuq, Iraq, Georgia, Sökmenliler, Ahlatşahlar, Saltuklular, İldenizliler, Harezmsahlar, Georgians, Tbilisi, Kipchak, Azarbaijan, Caucasus

ÖNSÖZ

Araştırmamızın giriş kısmında öncelikle konuda yararlandığımız kaynak eserleri tanıttık. Kullandığımız eserler muhtevası bakımından Arapça, Farsça eserlerin yanı sıra Gürcü, Ermeni kaynaklardan ve araştırma eserlerden oluşmaktadır. Gerek Büyük Selçuklu Devleti gerekse Irak Selçuklu Devleti hakkında önemli bilgiler barındıran kaynaklardan yararlanılmıştır. Tezimiz üç ana bölümden oluşup 1119-1194 yılları arasında gücünü gösteren Irak Selçuklu Devleti'nin Anadolu ve Kafkasya siyasetine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Birinci bölümde konunun daha iyi kavranması ve aydınlatılması için araştırma sahasının içinde bulunan Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Gürcistan'ın fiziki özelliklerinin yanı sıra Irak Selçukluları öncesi siyasi durum hakkında bilgiler vermeyi uygun bulduk. Coğrafi bilgilere ek olarak Irak Selçuklu Devleti'nin teşekkülü öncesi Büyük Selçuklu Devleti'nin oluşumu ve devam eden süreçte olayların Irak Selçuklu Devletine nasıl etki ettiği vurgulanmıştır.

İkinci bölümde İldeniz tahakkümü öncesi Irak Selçuklu Devletinin Anadolu ve Kafkasya siyaseti açıklanmıştır. Bu dönem fetret devrinde yani Melikşah'ın ölümü ile oğulları arasında taht kavgası çıkması Berkıyaruk, Mehmed, Mahmud ve Sencer arasındaki mücadeleler devletin zayıflamasına neden olmuştur. Irak Selçuklu Devleti'nin teşekkülü ile beraber bu dönemdeki hükümdarlar zamanında Anadolu ve Kafkasya siyaseti ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise sultan Arslanşah'ın tahta çıkması ile başlayan İldeniz tahakkümü döneminde meydana gelen Irak Selçuklu Devletinin Anadolu ve Kafkasya siyaseti açıklanarak Irak Selçuklularının inkırazı, sonuç bölümü, kronoloji ve ekler kısmı ile konumuzu tamamladık.

Konunun seçilmesinde başlıca faktör bu dönem siyasi tarihi ile alakalı pek çok araştırma yapılmış olmasına rağmen Irak Selçuklu Devletinin Anadolu ve Kafkasya siyaseti hakkında araştırma yapılmamış olmasıdır.

Tez çalışmam boyunca konu tespitinden başlayarak her türlü desteği veren, bilgi, deneyimlerini ve kaynaklarını sınırsızca paylaşan hoşgörüsünü esirgemeyen ne

zaman kendisine danışsam bana kıymetli zamanını ayıran saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI'ya, güler yüzü ve tüm benliği ile öğrencilerine faydalı olmaya çalışan Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN'a, lisans döneminden başlayarak eğitim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen saygı değer hocam Doç. Dr. İbrahim Ethem ÇAKIR'a, Arş. Gör. Fatih ÇİÇEK'e bizleri bu günlere getiren fedakâr annem Huriye AKBULUT'a, her daim ilim öğrenerek ancak kendimize ve insanlığa fayda sağlayacağımızı vasiyet eden merhum babam Musa AKBULUT'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Ebru AKBULUT

Ercincan 2018

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
KAYNAKLAR	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASI VE IRAK SELÇUKLU DEVLETİ ÖNCESİ SİYASÎ DURUM

1.1. ARAŞTIRMA SAHASININ COĞRAFYASI	7
1.1.1. Azerbaycan	7
1.1.2. Doğu Anadolu	12
1.1.3. Gürcistan	15
1.2. IRAK SELÇUKLULARI ÖNCESİ SİYASÎ DURUM	21
1.2.1. Büyük Selçuklu Öncesi	21
1.2.2. Büyük Selçuklu Hâkimiyeti (432-551/1040-1157)	28
1.2.3. Tuğrul Bey Dönemi (429-455/1038-1063)	28
1.2.4. Sultan Alparslan Dönemi (455-465/1063-1072).....	33
1.2.5. Sultan Melikşah Dönemi (465-485/1072-1092)	43
1.2.6. Sultan Berkyaruk Dönemi (487-498/1094-1104)	46
1.2.7. Sultan Muhammed Tapar Dönemi (498-511/1105-1118)	48
1.2.8. Sultan Sencer Dönemi (513-552/1119-1157)	51

İKİNCİ BÖLÜM
İLDENİZLİ TAHAKKÜMÜ ÖNCESİ İRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN
ANADOLU VE KAFKASYA SİYASETİ

2.1. İRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN TEŞEKKÜLÜ	54
2.1.1. Fetret Devrinde Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Gürcistan	54
2.1.2. Irak Selçuklu Devletinin Teşekkülü	57
2.2. SULTAN MAHMUD DÖNEMİ (514-525/1120-1131)	61
2.2.1. Gürcüler İle Mücadeler	61
2.2.2. Did-Gori Savaşı (515/1121)	65
2.3. SULTAN DAVUD DÖNEMİ (526/1131-1132)	72
2.4. SULTAN I. TUĞRUL DÖNEMİ (526-529/1132-1134)	72
2.5. SULTAN MES'UD DÖNEMİ (529-547/1134-1152)	74
2.5.1. Gürcüler İle İlişkiler	74
2.5.2. Ahlatşahlar İle İlişkiler	76
2.5.3. Saltuklular İle İlişkiler	77
2.6. SULTAN MELİKŞAH DÖNEMİ (547-548/1152-1153)	78
2.7. SULTAN MUHAMMED DÖNEMİ (548/1153)	79
2.8. SULTAN SÜLEYMANŞAH DÖNEMİ (555/1160)	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLDENİZLİ TAHAKKÜMÜ DÖNEMİ İRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN ANADOLU VE KAFKASYA SİYASETİ

3.1. SULTAN ARSLANŞAH DÖNEMİ (555-571/1160-1176)	82
3.1.1. Ani Savaşı (557/1161)	82
3.1.2. Sultan Arslanşah'ın Birinci Gürcistan Seferi (559/1163)	84
3.1.3. Sultan Arslanşah'ın İkinci Gürcistan Seferi (570/1175)	87
3.2. SULTAN II. TUĞRUL DÖNEMİ (571/1176)	88
3.3. İRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN İNKIRAZI	89
3.3.1. Atabeg Cihân Pehlivân Dönemi (571-582/1176-1186)	89
3.3.2. Atabeg Kızıl Arslan Dönemi (583-587/1187-1191)	92
3.3.3. Azerbaycan'da Hâkimiyet Mücadeleleri	94
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	100
KRONOLOJİ	107
EKLER	110
Ek-1 Şecereleler	111
Ek-2 Haritalar	115

KISALTMALAR

Bkz	:Bakınız
C	:Cilt
Çev	:Çeviren
Nşr	: Neşr eden, yayınlayan, derleyen
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul-Ankara
İ.A	:İslam Ansiklopedisi
s	:Sayfa
TTK	:Türk Tarih Kurumu
SAÜ	:Sakarya Üniversitesi
trc	:Tercüme
M.Ö	:Milattan Önce
M.S	:Milattan Sonra
Ö.	:Ölüm Tarihi

GİRİŞ

I.Kaynaklar

I.I. İslam Kaynakları

Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye: Bu eser SadruddînEbu'l-Hasan 'Ali İbn Nasır İbn 'Ali El-Hüseynî tarafından yazılmış Arapça eserdir. Eser aynı zamanda İran'da hüküm süren Selçukluların devlet kurdukları zamandan inkırazına kadar olan tarihlerden bahseden British Museum'de muhafaza edilen önemli bir yazma eserin nüsha metnidir. Her ne kadar eserin ismi başta Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye olarak gösterilmişse de metnin başında Zübdet üt-Tevarih yazılmış ve Rieu de British Museum'deki Arapça yazma eserler için yazdığı başlığın altında bunu da göstermiştir. Bu kitabın asıl müellifi bilinmemektedir. Yazdığı bilgilerden anlaşılmaktadır ki Sünni ve Bağdad'da yaşamış bir adamdır. Rieu tarafından Arapça yazma kitapların katalogunda tasvir etmiştir. İçeriğinde ise Selçuklu Devletinin kuruluşu ve son otuz beş yılı Sultan Tuğrul'un saltanatı, Selçukluların Hıristiyan âlemi ile ilişkileri Gürcüler ile yapılan savaşlar Alparslan'ın Romanus'a galibiyeti son derece önemli bilgilerle tasvir edilmiştir.¹

Câmiu'd-Düvel: Eser Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah tarafından yazılmış Arapça eserdir. Çeşitli ilimlerde ihtisası olan ve değişik sahalarda eserler yazan büyük bir âlimdir. Din, tıp, astronomi, astroloji, şiir alanında çalışmalar yapmıştır. Fakat onu asıl bir tarihçi olarak meşhur eden eseri "*Câmiu'd-Düvel*" Arapça umumi tarihidir.²

TârihiMeyyâfârikîn ve Âmid (Artuklular Kısımı):İbnü'l-EzrakAhmed b. Yûsuf b. Ali tarafından kaleme alına eser Artuk Oğulları tarihinin en önemli eserlerinden biridir. Eserin son kısmı Artuk Oğlu Necmeddin İlgazi ile başlamış ve 1176 yılına kadar olan olayları aktarmıştır. Amedroz 1902, 1903 tarihli *TârihiMeyyâfârikîn ve*

---

¹Sadruddîn Hüseyinî, Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nasır İbn 'Ali El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, (çev. Necati Lugal), TTK, Ankara 1999.

² Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah (1113/1702), *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi Horasan - Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, I, (Nşr. Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

Âmid ile Mervâni sülalesi hakkında genel bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca İbnü'l-Klânî'si'nin Zeyl Târih Dımaşk'ını neşrederken İbnü'l-Ezrak'ın bu eserinden ilgili yerleri dipnota almıştır.³

Zubdet Al- Nusra ve Nuhbat Al 'Usra: İmâdeddîn Muhammed b. Muhammed b. Hamid el-Kâtib İsfahânî'nin Al-Bundârî tarafından ihtisar edilen eseridir.⁴ Bundârî, 586/1190'da İsfahân'da doğmuş ve gençlik yıllarını orada geçirdikten sonra Dımaşk'a yerleşmiştir. Bir süre Eyyübîler'in hizmetinde kâtip olarak görev yapmış ve 1245'te Dımaşk'ta ölmüştür. Vezir Enûşirvan b. Hâlid'in hatıralarını yazıp 1134 yılına kadar yaşanan olayları anlattığı Fütûru Zamânî's-Sudûr ve Sudûru Zamânî'l-Fütûr adlı eseri İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî tarafından Arapçaya çevrilerek Nusratu'l-fetreve'Usratu'lfitra adıyla 1194 yılına kadar yaşanan olayları anlatan bir eser haline getirilmiştir. Bundârî, ihtisar ederek Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra adını verdiği bu eseri 623/1226 yılında asıl metindeki ifadeleri kendi ifadeleri ile değiştirmeden, Irak ve Horasan Selçuklularının tarihini aktaracak şekilde tamamlamıştır. Nizâmü'l-Mülk'ün öldürülmesi, Emir Şîrgîr'in Alamut kuşatması, Vezir Sa'dü'l-Mülk'ün Bâtînlilikle suçlanarak öldürülmesi ve özellikle Sultan Sencer döneminde Bâtînîler ile Büyük Selçuklular arasında yaşanan mücadeleler ayrıntılı şekilde aktarılmıştır.

el-Kâmil fi't-Tarih: Ebû'l-Hasan İzzeddîn Alî b. Esîreddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî tarafından kaleme alınan eser Ortaçağ İslam tarihçiliğinin en önemli eserlerinden biridir.⁵ Müellif 1160 yılında Cizre'de dünyaya geldi. Musul be Beğdat'ta çeşitli âlimlerden dil, hadis, edebiyat ve tarih dersi aldı. 1182 yılından itibaren tarihle uğraşmaya başladı. Babası Zengî Atabegliğinin hizmetinde bulundu. İbnü'l-Esîr, Zengî Atabegliğinin ve Eyyübîlerin hizmetinde bulundu. Bazı Eyyübî seferlerine bizzat tarihçi olarak katıldı. Musul hükümdarlarının

---

³İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Alî el-Fârîkî, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid (510- 577? /1117-1181)*, (Nşr. Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992.

⁴İmâdeddîn Muhammed b. Muhammed b. Hâmid el-Kâtib İsfahânî, *Zubdet Al-Nusra ve Nuhbat Al-'Usra*, (çev. Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 2016.

⁵İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Ocak Yayıncılık, 9, İstanbul 2016.

Abbâsî Hilafeti'ne göndermiş oldukları sözlü mesajları iletme görevini üstlendi. 630/1233 yılında Musul'da vefat etti. Eserinde insanlığın yaratılışından 628/1230 yılına kadar vuku bulan olayları kronolojik olarak anlatmaktadır. Müellifin Türkiye Selçukluları, Zengî Atabegliği, Eyyûbîler, Hârezmşâhlar, Moğol istilası gibi önemli olaylara bizzat şahit olması eserini bizim için daha fazla değerlendirmektedir. Ayrıca Selçuklu öncesi Doğu Anadolu ve el-Cezîre Tarihi için de kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l- Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye): Farsça kaynakların genişlik ve kapsamı bakımından en önemli eserlerden biri olan Mîrhând, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmud (ö.903/1498) aiteserdir.⁶ Timurlular dönemi müelliflerinden Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmud Mîrhând tarafından kaleme alınan bu eser esas itibarıyla yedi ciltten oluşmaktadır. Mîrhând'ın bizzat tanıklık ettiği dönemin anlatıldığı altıncı bölüm ve torunu Hândmîr tarafından yazıldığı bilinen yedinci cildi hariç bir derleme mahiyetinde olduğu bilinir. Gerek dil ve üslubu gerek içeriği bakımından özel bir yere sahip olan Ravzatu's-Safâ, Doğu İslam tarihinin ansiklopedisi olarak bilinir. Ravzatu's-Safâ'nın tam tercümesi mevcut değildir.

Tabakât-ı Nâsirî: Farsça tarih kitaplarının en meşhur ve en önemlilerinden biri Tabakât-ı Nâsirî 1260 yılında Kâdî Minhâc-i Sirâc el- Cûzcânî (589-1193/664-1266) tarafından Delhi'de kaleme alınmıştır. Yirmi üç bölümden oluşup genel İslam tarihidir. Batılı araştırmacılar son derece önem vermiştir. İlk olarak Hindistan ve Afganistan tarihine ait bölümler ile Moğollar ile ilgili kısım geniş İngilizce özetinden sonra 1881'de tam tercümesi yayınlanmıştır. Kâbil, Lahor ve Tahran'da neşirleri mevcuttur. Ortaçağ tarihinin en önemli devirleri arasında bulunan Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler, Hârezmşâhlar hakkında tercümeleler bulunmaktadır. Tercümede eserin Abdu'l-hayy Habîbî tarafından yapılan neşri esas alınmıştır.⁷

---

⁶ Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmud Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l- Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara, 2015.

⁷ Minhâc-i Sirâc el- Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trc. Erhan Göksu), TTK, Ankara 2015.

Câmi'ü'tTevârih: Reşîdü'd-dînFazullâh-ı Hemedânî (ö. 718-1318)'nin modern anlamda ilk dünya tarihi olarak kabul edilir. Ortaçağ İslam dünyasının yetiştirdiği devlet adamı, âlim ve tabiplerden biri olan Reşîdü'd-dînFazullâh bu eserini İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine kaleme almıştır. İlk çağdan itibaren Ortaçağ Avrupası ve İslam dünyasında birçok kişi kendi inanç, kültür ve düşüncesi doğrultusunda birtakım umumi tarihler yazmış olmasına rağmen Asya ve Avrupa kıtalarındaki çeşitli kavim ve milletlerin buralarda kurdukları devletlerin tarihini ilk defa tarafsız bir görüşle kaleme alan kişi Reşîdü'd-dînFazullâh olmuştur.⁸

Selçuknâme: Ahmed Bin Mahmud'a ait olan eseri ilk zikreden Nev'izadeAtâ'î'dir (1583-1635). Daha sonra eseri Kâtib Çelebi'nin (1609-1658) Keşfu'z-zunûn eserinde tanımladığı görülmüştür. Eser hala bir anonim Türkçe Selçuknâme olarak geçiyor. Eserin umumî Selçuklu tarihi bakımından değeri bahis konusu edilirse her ne kadar Selçuklu tarihinin ana kaynaklarıyla yetinip henüz bulunamayan eski kaynaklardan faydalanmadığı söylenerek ehemmiyetsizleştirilse de XVI. yüzyıl içinde Büyük Selçuklu tarihini konu edinmiş olması ve Arapça bir eser olarak kaleme alınıp Türkçe'ye çevrilmesi bile tarihi bakımdan mühimdir.⁹

Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr:Râvendî'nin bu eseri Selçuklu tarihinin mühim bir kaynağıdır. Büyük İran Selçuklu tarihinin nadir şimdiye kadar bilindiğine göre yegâne yazmasının metnini ihtiva etmektedir. Müellif, Kâşan civarındaki Râvend Kasabası'nda dünyaya geldi. Irak Selçukluları ve Türkiye Selçukluları döneminde meydana gelen olayların şahidi olması hasebiyle vermiş olduğu bilgiler bu dönem tarihçiliği için çok önemlidir. Yazar, eserini 604/1207 yılında Konya'da I. GıyaseddinKeyhüsrev'e sundu. Muhtemel olarak 604/1207 yılında vefat etti. Eseri kronolojik bir tarih kitabından ziyade darb-ı mesel ve şiirle dolu bir edebiyat kitabı mahiyetindedir. Eserde Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Türkiye Selçukluları,

---

⁸Reşîdü'd-dînFazullâh, *Câmi'ü'tTevârih*,(Trc. Erhan Göksu), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

⁹Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*,(Haz. Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Abbâsîler ve Doğu Anadolu Türk Beglikleri ile ilgili kısımları araştırma konumuz için önem arz etmektedir.¹⁰

I.I. Hristiyan Kaynakları

Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve *Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162): Yakın Şark ve Türk tarihinin incelenmesi ve aydınlatılması için önemli bilgiler sunan Ermeni müverrihlerin eserlerinden en önemlilerinden biri olan Urfalı Mateos'un Vakayinamesi tarihin önemli safhalarına ışık tutmuştur. XI. Yüzyıl sonunda ve XII. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan müellif bütün hayatını Urfa'da geçirmiş ve olaylara görgü şahidi olarak Yakın Şark'ın Türkler tarafından açılmasını ve Haçlılar ile Türkler arasındaki mücadeleyi aktarmıştır. Ayrıca diğer Ermeni, Süryani, Bizans, Arap müelliflerin eserleriyle karşılaştırıldığında farklı konular içermektedir.¹¹

Gürcistan Tarihi: Marie Felicite Brosset tarafından neşredilerek ve Fransızca'ya tercüme edilmiştir.¹² Müellifleri tam olarak bilinmeyen bu eser, Gürcistan'da Kartli Hayatı olarak bilinmektedir. Eser araştırmamızdaki bazı konularda Arap ve Fars kaynaklarının naklettiği ettiği konular için bir kaynak İslam ve diğer Hristiyan kaynaklarında geçen konular için ise adeta bir karşılaştırma ve doğrulama unsuru mahiyetindedir. Eser Selçuklu öncesi Doğu Anadolu, Bizans-Gürcü-Ermeni-Arap ilişkileri, Selçukluların Anadolu'yu fethi, Doğu Anadolu Türk Beglikleri, Gürcü Haçlı Seferleri ve Türkiye Selçuklu-Gürcü ilişkileri konularında çalışmamıza katkı sağlamaktadır.

Bu eserlerden başka Osman Turan'ın "*Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*"¹³, Fahrettin Kırzıoğlu'nun "*Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında*

---

¹⁰ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmetleri)*, I-II, (Çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1999.

¹¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi* (952-1136) ve *Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162), (Çev. Hrant D. Andreasyan), (not. Çev. Mükrimin Halil Yınanç), TTK, Ankara 2000.

¹² Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, (nşr. H.D. Andreasyan-E. Merçil), TTK, Ankara 2003.

¹³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

*Kıpçaklar*¹⁴ ayrıca “*Kars Tarihi*”¹⁵, Hüseyin Kayhan’ın “*Irak Selçukluları*”¹⁶, Faruk Sümer’in “*Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*”¹⁷, Ali Sevim-Erdoğan Merçil’in “*Selçuklu Devleti Tarihi*”¹⁸, Yaşar Bedirhan’ın “*Selçuklular ve Kafkasya*”¹⁹, Abdülkerim Özaydın’ın “*Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*”²⁰, Mehmet Altay Köymen’in “*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*”²¹ adlı araştırma eserlerden yararlanılmıştır.

---

¹⁴ Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK, Ankara 1992.

¹⁵ Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

¹⁶ Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.

¹⁷ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 2015.

¹⁸ Ali Sevim-Erdoğan Merçil,, *Selçuklu Devleti Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, TTK, Ankara 2014.

¹⁹ Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Yayınları, Ankara 2014.

²⁰ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (248-511/1105-1118)*, TTK, Ankara 1990.

²¹ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, TTK, V, Ankara 1991.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASI VE IRAK SELÇUKLU DEVLETİ ÖNCESİ SİYASİ DURUM

1.1. Araştırma Sahasının Coğrafyası

1.1.1. Azerbaycan

Araştırma konumuz olan Irak Selçuklularının Anadolu ve Kafkasya siyasetinde Irak Selçuklularının bu bölgelerde siyasî hâkimiyet ve askerî faaliyetlerde bulunması hasebiyle konunun öncelikle bu faaliyetlerin geçtiği bölgenin genel olarak fizikî coğrafyası hakkında bilgi vermeyi uygun bulduk. Azerbaycan, Kafkasya Bölgesi'nin güneydoğusunda 38°24-41°54 kuzey enlemleri ile 44°46 -50°50 doğu boylamları arasında yer almaktadır. Azerbaycan'ın doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya Federasyonu, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan, güneyinde İran ve güneybatısında Türkiye bulunmaktadır. Ülkenin toplam yüzölçümü 86.600 km², nüfusu ise 8.5 milyon dolayındadır.²²

Azerbaycan Türkmençay (1828) ve Edirne (1829) antlaşmaları sonucunda ikiye ayrılmış, Aras nehrinin çizdiği sınırın kuzeyindeki parçası Rusya'ya, güneyinde kalan kısmı ise İran'a bırakılmıştır.²³ Sovyet Azerbaycanı kuzeyde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, batıda Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri, güneyde İran ve Türkiye, doğuda Hazar deniziyle çevrilidir. İran Azerbaycan'ı ise kuzeyde Sovyetler

---

²²RehmanSeferov, "Azerbaycan Nüfusunun Yerleşim Özelliklerine Göre Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 21, Konya 2007, s. 271.

²³Gasimov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", s. 122.

Birliği, batıda Türkiye ve Irak, doğuda Sovyetler Birliği ve İran'ın Gilan idari bölgesi, güneyde ise Zencan ve Kürdistan idari bölgeleriyle sınırlıdır.²⁴

Topraklarının %50'si dağlık alanlardan oluşan ve denizden 657 metre yükseklikte bulunan Azerbaycan'da dağlık alanlar Büyük Kafkasya, Küçük Kafkasya ve Talış dağlarından meydana gelmektedir. En yüksek yeri olan Tufan Dağı 4.489 metredir. Hinal Dağı, Deli Dağı ve Kedidağı önemli dağlarıdır.²⁵

Anadolu ve Kafkasya dağ sistemleri arasında bir geçiş alanı meydana getiren Azerbaycan dağlık bir bölgedir. Dağlık alanlar bölgenin güneyinde yer alan İran Azerbaycan'ında daha geniş yer tutar. İran Azerbaycan'ın bu dağlık görünüşüne karşılık kuzeydeki Sovyet Azerbaycan'ında Aras²⁶ ve Kür (Kura) ırmakları boylarında uzanan düzlükler hâkimdir. Bu görünüşün istisnalarına sadece Karabağ dağlık bölgesiyle Kafkas silsilesinin Azerbaycan'ın kuzeyine sokulan uçlarında rastlanılır. İki Azerbaycan arasındaki bu farklı coğrafi görünüş sebebiyle Türklerin hâkimiyeti döneminde Güney Azerbaycan daima yaylak, Kuzey Azerbaycan ise daima kışlak olarak kullanılmıştır. Azerbaycan toprağının tamamı ekvatorun kuzeydoğu yarım küresindedir. Avrupa'dan orta ve Doğu Asya ülkelerine giden önemli uluslararası bir kısım ticari yollar Azerbaycan arazisinden geçmektedir. Batıdan doğuya gidilen en kısa ticari yollar Azerbaycan yollarıdır.²⁷

Azerbaycan kelimesi ise M. Ö. 331 yılındaki Gaugamela muharebesinden sonra Makedonya Kralı Büyük İskender'in hizmetine giren İranlı

---

²⁴ Ziya Musa Bunyatov, "Azərbaycan", *DİA*, 4, s. 317.

²⁵ Eşref Duman, *Azerbaycan'a Yönelik İlk İslami Fetihler*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008, s.1.

²⁶ "Uzunluğu 1059 km. olan Aras nehrinin 548 kilometresi Türkiye toprakları üzerinde bulunmaktadır. Aras nehri Bingöl dağının (3194 m.) kuzeybatı yamaçlarının zirveye yakın kesimlerindeki çok sayıda kaynak sularının birleşmesiyle oluşur. Önce güney-kuzey istikametinde akarken sonra kuzeydoğuya, daha sonra da doğuya yönelir. Nehir doğuya doğru akarken batı-doğu doğrultusunda uzanan Tekman havzasından geçer. Bu havzada Aras'a birtakım küçük kollar da dökülür". Bkz: Metin Tuncel, "Aras", *DİA*, 3, s. 332.

²⁷ Musa Gasımov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, XIX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 121-147.

satrap²⁸ Atropates'in adından gelmektedir. Atropates, İskender'in ölümünden sonra müstakil bir yönetim oluşturmuş ve bu devlete de "Atropates'in Ülkesi" anlamında Grekçe Atropatane adı verilmiştir. Sonraları bu kelime bir takım değişiklikler göstererek Azerbaycan'a dönmüştür. Azerbaycan isminin açıklanması hususunda bazı tarihçilerinde ifade ettiği gibi, Azerbaycan adının ülkedeki eski "Ateşkedeler" ve "Odlu" ilgili olarak meydana geldiğidir. Buna göre; "Azer" Pehlevi dilinde "Od" ve "Pat" (Pad, Bad) da nöbetçi ve koruyucu demektir. "Kan" veya Ganda yer veya nispet ekidir. Öyleyse, Azerbaycan Ateşkedeleri, koruyan yer demektir.²⁹ Bazı kaynaklarda ise Azerbaycan adı M.Ö VIII. yüzyıla ait bir çivi yazısı tablette başka bir kaynakta ise M.Ö 550 tarihli bir Elam kitabesinde geçmektedir.³⁰

Azerbaycan adı, bazı kaynaklara göre Azer-bay-can şeklinde üç sözün birleşmesi ile meydana gelmiştir. Bu görüşegöre "Azer" ateş, "Bay" sözcüğü yüksek, şöhretli, zengin toprak ve "Can" sözü ise han gibi yüksek hürmetli anlamına gelmektedir. Kısaca bu üç söz birleşmesinin karşılığı olarak Azerbaycan şöhretli, ulu Ateşler Ülkesi adını almıştır. Azerbaycan" adının "Ateş" veya "Ateş Mabedi"nden alınmış olabileceği görüşünün oluşmasında coğrafi şartların da etkili olduğu düşünülmekte genelde dağlık ve volkanik bir ülke olan Azerbaycan'ın Hazar denizinden Urmiye gölünün batı sahiline kadar, özellikle de Güney Azerbaycan kısımları, eskiden beri yanardağlar, yeraltı kaynakları ve gazlarla dolu olduğundan bu ülkenin "odlu-ateşle abet olmuş ülke, od parıltısı ülkesi, sönmeyen ateş memleketi" kısa ifadesiyle "odlar yurdu" olarak belirtilir. Bu durumun ülkenin

---

²⁸ "Eyaletler eski Persçe'de krallığın koruyucusu ya da kralın himayecisi manasına gelen Xšaça-pāvan ve Persçe harflerin Hellençe'ye dönüştürülmesiyle elde edilen sıklıkla satrapes ya da hyparkhos şeklinde zikredilen satraplar/valiler aracılığıyla yönetilmekteydi. Satraplar yalnızca kral tarafından atanmaktaydı ve Roma'daki gibi Senatus veya ona eş değerde bir mercinin tayini söz konusu değildi. İmparatorluğun idari yapısında satraplıklara yedi Pers soyunun; kral ailesinin üyelerinin ve dynasteslerin görevlendirildiği üç tür satrap ataması ile olurdu". Bkz: Sevgi Sarıkaya, "Anadoluda Pers Satraplık Sistemi", *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, Sayı 4, Antalya 2016, s. 75-90.

²⁹ Muhammed Yerebakan, *Azerbaycan Atabegliği (İldenizoğulları)*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2013, s. 7.

³⁰ İsmail Mehmetov, *Türk Kafkasyasında Siyasi ve Etnik Yapı (Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi)*, (Trc, ve Notlar: Ekber N. Necef-Şamil Necefov), Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009, s. 19.

adlandırılmasında etkili olduğunu, böylece yeraltı kaynakları ile ülke adı arasında bir bağ kurularak “Atrpatekan” kelimesinin bu anlamda tahlil edildiğini ifade eden İpek, bu kelimenin “ateş” anlamına gelen “ater, atro, oder” ile “yer, mekân, vatan, ebedi, abad” anlamındaki "bade" ve Farsça çoğul eki “kan” ile kurulan bir kelime olabileceğini fakat bunun kesinlik arz etmediği kaydedilir.³¹ Bugün Doğu ve Güney Kafkasya arazisine Azerbaycan denmektedir.³²

Azerbaycan’da Paleolitik devre ait ilk iskân izleri, Urmiye Gölü’nün kuzeyinde ve Neolitik çağa ait yerleşmelere de yine aynı gölün güney ve batısında rastlanmaktadır. Eski çağa geldiğinde ise Azerbaycan’da (Urmiye Gölü’nün güney ve güney batısı) kurulduğu bilinen ilk devlet olan Krallığı, M. Ö. 800 yıllarında Urartular tarafından yıkılmıştır. M.Ö. 7. yüzyılda atlı akıncılar olan İskitler, Hazar denizi kıyısını takiben DerbentDemirkapı geçitleri üzerinden Azerbaycan ve İran’a daha genel bir tanımlamayla ise Ön Asya dünyasına dalgalar halinde akmaya başlamıştır. Aynı zamanda Türklerin Azerbaycan’a ilk girişleri olarak da yorumlanabilecek bu geni istila hareketi M.Ö.665-615 aralığına yerleşmektedir. Milattan sonraki tarihlerde Orta Sibiryâ bölgesinden kopup gelen Türk nüfusunun yoğun bir şekilde Azerbaycan’a geldiği düşünülmektedir. VII. yüzyıla ait anonim Emeni Coğrafyası adlı eserde Artsak (Karabağ)’ın 12 idari bölgeye ayrıldığı nüfusunu ise gargarlar, hazarlar, udinler, hunlar ve barsillerden oluştuğu kaydedilir.³³

Azerbaycan arazisinde en eski devletler Manna, Atropatena, Albania gibi devletler kurulmuştur. Çok eskilerden Azerbaycan’da Kuttiler, Lullibeyler, Turukkililer, Kimmerler, İskit-Sakalar gibi kavimler yaşamıştır. Burada geçmişten

---

³¹Şahap Bulak, “Azerbaycan İsmiinin Kökeni ve Anlamı”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43, Nisan 2016, s. 54.

³²Hilmi Bayraktar, *Türkiye Azerbaycan İlişkileri (1918-1920)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1994, s. 2.

³³ElnurNesirov, *XIII. Yüzyıl Başlarında Anadolu Azerbaycan İlişkileri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, Konya 2003, s. 3.

başlayarak Kafkas-İber dillerinde konuşan Udinler ve Lezgiler, Farsça konuşan Tatlar ve Talışlar çoğunluğu Türk soylu olan halk ile bu topraklarda yaşamışlardır.³⁴

Ön Asya dünyasına atlı göçebelerin bu akınları neticesinde tabii olarak Urartuların Azerbaycan tarafındaki eyaleti de parçalanmıştır. Med ve onları takiben Pers hâkimiyetlerinin ardından, bölge merkezli ikinci müstakil devlet olan, eski Ahamenit ve İskender satrapı Atropatestarafından kurulan Atropatene Kralı ise M.Ö. 220 yılında hükümdarı III. Antiokhos tarafından tâbi devlet haline getirilmiştir. M.S. 227 yılında göçebe ve Asyalı olduğu düşünülen Partların hâkimiyetinden sonra kurulan Sâsâniler çapında Azerbaycan, baş şehri Erdebil olan bir eyalet haline getirilmiştir. Hatta İslâm fetihleri başladığında Erdebil’de Sâsânilere bazı sınır korucuyu sınır muhafızı bir tür askerî vali oturuyordu. Zira bölge zaman zaman Gürcü akınlarına maruz kalıyordu. Azerbaycan Hz. Ömer zamanında fethedildi. Hz. Osman Erdebil merkez olmak üzere Azerbaycan’ın çeşitli şehirlerine asker yerleştirdi ve İslamiyet’in yayılması için yoğun bir gayret gösterdi³⁵

Azerbaycan’ın Türk yurdu olması Selçuklular zamanındadır. Tuğrul ve Çağrı beyler bu bölgeye pek çok akın yapmıştı. Selçuklulardan evvel burada önemli sayıda bir Türk kütlesi görülüyorsa da muhtelif devirlerde yerli ahali arasına Türk kütlesi karışmıştır. 35. Kafkas Albanyası arazisinde Türk göçebe aşiretlerinin yerleşmesi sonucu, Milattan önce ve Milattan sonra eski Azerbaycan’da Türkleşme süreci başlamıştır.³⁶Bölgenin fethinden itibaren çok sayıda Oğuz (Türkmen) toplulukları buraya yerleşti. Selçuklular, Bizans ve Gürcülerle olan sınır boylarına özellikle Türkmenleri iskân etti. Anadolu’yu fetheden ve oradaki Türklüğü uzun zaman besleyen de buradaki Türk gruplar olmuştur.

Selçuklu Devletinin ilk zamanlarında “melik” adı verilen şehzadeler, eğitim amacıyla bu bölgeye gönderildi. Moğol istilalarından etkilenen bölge bir dönem İlhanlılar ve Altın Orda hâkimiyetinde kaldı.

---

³⁴Gasimov, “Azerbaycan Cumhuriyeti”, s. 126.

³⁵ Cihat Aydoğmuşoğlu, “İslam Coğrafyacılarına Göre Azerbaycan” , *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/38, Haziran 2015, s.335.

³⁶ Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan”, *İ.A.*, II, s. 92.

Selçuklu döneminden sonra 1146' da Gence'de 80 sene Şemseddin İldiniz Sülalesi Azerbaycan Atabeyleri ³⁷ namıyla hüküm sürdü. 1400'lü yıllarda Karakoyunlular ve Akkoyunlular Azerbaycan'a hükmetti. Burada ki Türk nüfusu bu dönemde daha da arttı. Karakoyunlular, Timur ve Çağataylara karşı mücadelelerini Azerbaycan'dan yaptı. İnançlarının merkezine Hz. Ali'yi yerleştiren Safevî hükümdarları, 16. yüzyılda bölgeye egemen olarak Şiiliğin yayılmasında etken oldu.18. yüzyılda Azerbaycan üzerinde Osmanlı-Safevi³⁸ çatışmaları yaşandı.

1.1.2 Doğu Anadolu

Araştırma sahamızın içinde bulunan Doğu Anadolu Bölgesinde ise konumuz itibariyle bölgeye yakın olması nedeniyle Gürcüler ile mücadelelerde Azerbaycan'daki faaliyetlerde bulunurken geçiş güzergâhlarının bu bölgede olması ayrıca Irak Selçuklu Devleti'nin Saltuklu beyliği ve Ahlatşahlar ile münasebetlerinde de Doğu Anadolu Bölgesi sosyal, siyasî, askerî faaliyetlerin geçtiği bölge olmuştur. Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biri olan Doğu Anadolu Bölgesi; doğuda Ağrı Dağından, batıda Ağrı Dağı, Ararat (Selçuklular döneminde; Eğri Dağ, resmi adıyla Büyük Ağrı Dağı), Türkiye topraklarının %21'ini kaplar.

Erzurum-Kars bölümü: Dağ ve plato ülkesidir. Yurdun en uzun, haşin ve asgari yağışlı olan kışına yıllık yağışın % 18 i rastlar. % 35.4 ile ilkbahar en yağışlı mevsimdir. Ormanın tabii sınırı 2000 metredir. Step vasıflı kesimler vardır. Çukurluklarla plâtolardaki ekili toprak % 5 kadardır. Erzurum en büyük merkezdir. Erzurum-Kars bölümü Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya ilk geldiği yerlerden biridir.

---

³⁷ “Türkçe ata ve beg (bey) kelimelerinden meydana gelmiştir. Selçuklular'dan önce, Karahanlılar ve Gazneliler gibi müslüman Türk devletlerinde böyle bir unvanın veya bununla ilgili olarak atabeglik şeklinde bir müessesenin varlığı hakkında bilgi yoktur. Kafkaslar'daki bazı Türk aileler küçük yaştaki çocuklarını terbiye ve eğitim için başka ailelerin yanına vermişler ve çocuğun eğitimi ile uğraşan bu ailenin reisine atalık demişlerdir. Kırım hanları şehzadelerine de bu usulün uygulanmış olması, Selçuklular'dakiatabeglik müessesesinin atalık ile ilgili olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir”.Bkz: Çoşkun Alptekin, “Atabeg”, *DİA*, 4, s. 38.

³⁸“İran'da 1501-1736 yılları arasında hüküm süren bir hânedandır. Adını merkezi Erdebil'de bulunan Safeviyye tarikatının pîri Şeyh Safiyyüddin'den almıştır. Safiyyüddin'in etnik kökeni belirsizdir. Bununla birlikte özellikle Safevî Devleti'nin kurulmasından sonra yazılan eserlerde onun Hz. Ali soyundan geldiği ve yedinci imam Mûsâ el-Kâzım'a dayandığı ileri sürülmüştür”.Bkz: Tufan Gündüz, “Safevîler”, *DİA*, 35, s. 457.

Bu bölgede yer alan Kars/Vanand ve Ani şehirleri, Van Gölü Havzası'na yakınlığı sebebiyle aynı tarihi unsurlardan etkilenmiştir. Ayrıca kısa süreli bile olsa Kars, Sökmenlilerin/Ahlatşâhların kuzeyde hâkim olduğu en uç bölgesidir. Bu sebeplerden dolayı araştırma sahamızın coğrafi sınırları içine dâhil edilmiştir. Çeşitli türdeki lavların yayılma alanı olan yüksek düzlüklerden oluşur. Bu alt yöre Aras Nehrinin önemli kollarından biri olan Arpa çayının yan kolu Kars Çayı tarafından drene edilir. Sarıkamış'ın doğusundan başlayan volkanik düzlüklerin yarılma derecesi Kars'ın doğusunda artarak plato görünümü alır. Bu nedenle plato üzerindeki Sarıkamış Ovası ve Kars Ovası (Taht Düzü) gibi mahalli olarak plato yüzeyine yerleşmiş küçük ovalar mevcuttur. Alt yörenin en önemli yerleşimleri batıdan doğuya doğru Sarıkamış, Selim, Kars ve platonun Arpaçayı Vadisi'nde yer alan Ani, tarihî bakımdan bu yörenin en önemli şehridir. Günümüzde ören yeri olan şehir Türkiye-Ermenistan sınırındadır ve bölgenin merkezi olan Kars'a 44 km. mesafededir.³⁹

Bölgede bulunan Ahlât şehri İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun el-Cezîre bölgesine giriş kapısı niteliğindedir. Bu özelliği Ortaçağ kaynaklarının onun hakkında birçok bilgi vermesine sebep olmuştur. İran, Azerbaycan ve Van Gölü'nün kuzeyinden geçen kervanların Ahlât yolu ile RahvaDüzlüğü'nden geçip Bitlis, Silvan ve Diyarbakır'dan geçerek el-Cezîre ve Suriye şehirleri ile Akdeniz limanlarına ulaşmaları Ahlât'ın önemini artırmıştır.⁴⁰

Yukarı Fırat bölümü: Dağ, plato ve ovaların varlığıyla değişik manzaralıdır ve kır yerleşmesi hâkimdir. Doğu Anadolu bölgesinin batısında yer alan ve en geniş yüz ölçüme sahip olan bölümdür. Burada dağlar geniş yer tutar. Bölümün kuzeyinde Tahtalı Dağları'nın bir bölümü ile Mercan Dağları (Munzur Dağları) bulunur. Bu dağlar Orta Toroslara dâhildir. Güneyde ise Güneydoğu Torosların bir kısmı yer alır. Kuzeyde ve güneydeki bu sıra dağlar arasında, aynı yönde uzanan bir dizi çukurluk dikkati çeker. Bu çukurluklardan en batıda olanı Elbistan Ovası'dır. Bu ovanın suları, Ceyhan ve kolları tarafından toplanır. Daha doğuda ise, Fırat'ın kolları üzerinde

---

³⁹ Kemal Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 69.

⁴⁰Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası*, s. 52.

Malatya, Elazığ ve Muş Ovaları yer almıştır. Ayrıca Mercan Dağları'nın kuzeyinde Erzincan ve Tercan Ovaları yer alır. Bölümün başlıca akarsuyu Fırat'tır. Bu ırmak ilk kaynağını ve kollarını buradan aldığı için bölüme, Yukarı Fırat Bölümü adı verilmiştir.

Yukarı Murat bölümü: Çukurlara malik step vasıflı bir plato sahasıdır; kurak fakat bol akarsuludur. Kuzeyden Karasu-Aras Dağları ile güneydoğudan Nemrut-Süphan-Aladağ- Tendürek-Ağrı volkanlar dizisi arasında kalan yöreler ile Muş Ovasını kapsayan geniş araziler Yukarı Murat Bölümünü teşkil ederler. Yukarı Murat Bölümünün Doğubayazıt Yöresi taban düzlükleri oluşturan Doğubayazıt Ovası ve Sarısu Oluğu, kuzeyden Türklerin Eğri Dağ, Arapların "Cebelü'l-Hâris" Farısların "Küh-i Nüh" Ermenilerin "Masis" Musevilerin ve Avrupalıların ise "Ararat" dedikleri Türk Kültürü için son derece öneme haiz olan Büyük Ağrı Dağı (5137 m) güneyden volkanik yapılı Tendürek Dağları ve mesozoik-tersiyer yaşlı kayalardan oluşan Akyayla Dağları ile batıdan Diyadin volkanik eşiğiyle kuşatılmıştır. Doğu sınırını ise Arapların "Cebelü'l-Hüveyris" şeklinde tesmiye ettikleri Küçük Ağrı Dağı (3896 m)'ndan başlayarak Gürbulak Gümrük Kapısı'na kadar uzanan tepeler dizisi oluşturur. Yörenin suları Diyadin Eşiği üzerindeki Balık Gölü'nün gideğeni olan Sarısu tarafından toplanır. Bu akarsu İran'a geçtikten sonra Aras Irmağı'nın kolu olan Zengimar Çayı ile birleşir.⁴¹

Doğu Anadolu'nun en büyük yükseltisi olan Ağrı Dağı, 1188 km² genişliğinde bir taban kaidesi üzerindedir. İğdır Ovası ve pliyo-kvarterner depoları ile kaplı Doğubayazıt Depresyonunun ortasında yükselir. Ağrı Dağı, Serdarbulak boyun noktası (2600 m) ile güneydoğusundaki Küçük Ağrı Dağı'ndan ayrılır. Doğubayazıt Tendürek Dağı'nı aşan bir yol vasıtasıyla Van Gölü Havzası'na, Diyadin Eşiği üzerinden Ağrı'ya, Pamuk Dağı (1665 m) Geçidi ve Çille Geçidi (Pamuk Dağı ile Zor Dağı arasında) ile İğdır Ovası'na bağlanır.⁴²

Yörenin doğudan batıya doğru sıralanan depresyonlarından ilki Patnos Ovasıdır. Rakımı 1650 m. civarında olan ova, 400 km² yüzölçümüne sahiptir. Suları,

---

⁴¹Taşcı, *Seçuklular Zamanında Van Gölü Havzası*, s. 64-65.

⁴²Taşcı, *Seçuklular Zamanında Van Gölü Havzası*, s. 65.

Karakaya Çayı ve kolları tarafından toplanarak Murat Irmağı'na boşaltılan Patnos Ovası, batısındaki Bulanık Ovası'ndan Top Dağı kütlesi ile ayrılır. Murat Irmağı, üst miyosen'de oluşmuş andezit yapıyı ikiye ayırarak Malazgirt Depresyonu'na ulaşır. Patnos Ovası, yörenin kuvaterner alüvyonlarıyla kaplı en geniş ve verimli düzlüğü niteliğindedir. Top Dağının batısında Bulanık Ovasının devamı olan Malazgirt Düzlekleri (450 km²) bulunur. Bazalt akıntılarıyla oluşmuş ve henüz çok parçalanmamış olan bu düzlükler, alüvyal örtüye sahip değildir. Bu nedenle gerçek bir bozkır görünümündedir. Diğer taraftan bu düzlerin batı kenarına açılmış Murat Vadisi ve Bulanık Ovası geniş alüvyal örtülere sahiptir. Murat vadisi boyunca bir şerit halinde uzanan Bulanık Ovası (525 km², 1500 m) taban yükseltisi az olan ve yüksek dağlar ile çevrili yapısı nedeniyle, insan hayatı ve faaliyetleri için elverişli bir ortama sahiptir. Ovanın Bilican Dağlarının kuzey etekleri ile Murat Vadisi arasında Liz Ovası (160 km²) vardır. Bu kısım genellikle mera olarak kullanılan dalgalı düzlükler şeklindedir ve önemli bir hayvancılık sahasıdır.⁴³

Hakkâri bölümü dar, derin vadiler ve boğazlarla çentilmiş yüksek dağlarıyla Anadolu'nun en engebeli ve tenha kesimidir. Ulaşım yolları kışın kapanan ve devamlı çığ tehdidi taşıyan vadileri izler. Bu nedenle diğer bölge, bölüm ve yöreler ile bağlantısı zayıftır. Günümüzde bile ulaşımı zor olan bölgenin Ortaçağ dönemindeki durumu buna bağlı olarak fazla bilinmemektedir. Zira bu yöredeki dağların yüksekliği ve vadilerin derinliği bu kısımda Ortaçağ dönemi eşkıyalık faaliyetlerinin fazlaca olmasına sebep olmuştur. Özellikle Selçuklu öncesi Van Gölü Havzası'nın güneyine hâkim olan Ermeni asıllı Ardzrûnî hanedanı azaları, Abbâsîlerin Türk asıllı Azerbaycan ve Ermeniyeye valileri olan Sâcoğulları ve diğer Ermeni ileri gelenlerinin baskılarından kurtulmak için Hakkâri bölgesindeki yüksek dağlara çekilmekteydiler. Bu nedenle bu bölümün coğrafî özelliklerinden bahsederken daha ziyade dağlardan, onları çevreleyen derin ve dar vadiler içerir.⁴⁴

1.1.3. Gürcistan

---

⁴³Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası*, s. 66.

⁴⁴Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası*, s. 70.

Gürcistan Büyük Kafkas sıradağlarının güney tarafın da yer alır; kuzeyden Rusya Federasyonu, güneyden Ermenistan ve Türkiye, doğu ve güneydoğudan Azerbaycan batıdan Karadeniz ile çevrilidir. Bugünkü Gürcistan, tarihi coğrafyası itibariyle batı ve doğu olmak üzere iki kısımdan oluşur. Suram dağlarının bu coğrafyanın batısı Karadeniz ikliminin tesiri altındaki düzlük Rioni havzasına açılırken doğuda Kür ve Aras vadilerinin de bulunduğu yüksek platolar ve bozkır hâkimdir.⁴⁵ Bu iki kısım otuz altı geçit ile birbirine bağlıdır ve tarihi farklılaşma Helenistik dönemde başlamıştır. Kolhis batı medeniyetinin etkisi altında önemli bir ticaret merkezi haline gelip zenginleşirken Kartli, Mezopotamya- İran medeniyetinin tesiri altına girmiştir. Gürcüler ilk atalarına Karhlos'a izafeten kendilerine Kartvel derken Tiflis ve çevresindeki düzlük alanda yer bulunan ana yurtlarına Kartli ismini vermişlerdir.

Gürcülerin siyasi birliğini sağlamaya çalıştığı XI. Yüzyıldan sonra ise buraya Gürcülerin vatanı anlamına gelen Sakartvelo demeye başlamışlardır. Ermenice'de Verya/Vrasdan, Süryanice'de İberya ve Gurzan, Arapça'da el-Gurc ve Farsça'dan bozma olarak Gurgân/ Gurçan yerine Curzân, İngilizce'de Georgie, Rusça'da Gruziya olarak anılan bu ülkeye İranlılar Gürcistan demektedirler. Oğuz destanındaki kayıtlarda ise ülkenin coğrafi farklılığı sebebiyle Karadeniz'in Doğu kısmına Kan-Apkaz Eli olarak ifade edilirken Gürcülerin yayıldığı diğer yerler Tokuz Tümen Gürcistan olarak adlandırılır. Türklerin Gürcüler bu kadar çok sayıda isimlerle tarif etmesi ise şüphesiz onları çok eskiden beri çok iyi tanıdıklarının göstergesidir.⁴⁶ Türk-Gürcü ilişkileri Orta Asya'dan batıya göç eden iki topluluğun M.Ö. VII. Yüzyıldan itibaren Kafkasya'nın Güneyine gelmesi ile başlamıştır. Bu topluluklardan birincisi olan Kimmerler'in Türkistan'dan çıkarak batıya yayıldığı bilinir. Kimmerle M.Ö VIII. Yüzyılın sonlarında İskit baskısından kaçarak Kafkasya'ya gelmiştir ve anonim Gürcü tarihinde ise Hazar ismi ile anılmıştır. Yani ön Türklerin bir koludurlar. Kimmerler Kafkasya'nın kuzeyini istila edince Gürcüler

---

⁴⁵ İbrahim Telliöglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s. 1; Mehmet Çoğ, "Gürcüler Arasında İslamiyet'in Yayılması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, Temmuz-Aralık 2007, s. 39.

⁴⁶ Telliöglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 3-4.

ordaki halka yardım etmeye çalışmış fakat sonunda mağlup olarak Kimmerler'e bağlanmışlardır. Persler'in Kafkasya'nın doğusuna yayılmalarından sonra ise Kimmerlerin oralardaki hâkimiyeti son bulmuştur.⁴⁷

Kimmerlerden sonra ise Gürcüler İskit Türkleri ile sıkı ilişkiler içine girmişlerdir. İskitler'in Gürcüler'i sıkıştırması nedeniyle Gürcülerin farklı boylarında ayrı ayrı feodal yapıların çıkmasına sebep olmuştur. Asur devletinin ortadan kalkmasından sonra ise Gürcüler bağımsız olmuşlardır.⁴⁸ Federal bir yapıya sahip olan Gürcistan'ın sınırları içinde Abhazya ve Acara özerk cumhuriyetleriyle Güney Osetya özerk bölgesi bulunmaktadır. Yüzölçümü 69.700 km², nüfusu 5.493.000 ve başşehri Tiflis'tir.⁴⁹

Gürcistan, Güney Kafkasya (Transkafkasya) bölgesinde yer alan birçok sosyal ve etnik çeşitliliği içinde barındıran, yaklaşık 5.5 milyon nüfusa sahip ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerden biridir. Gürcistan'ın nüfusunu Gürcüler (%70), Ermeniler (%8), Ruslar (%6), Abhazlar (%2), Osetler (%3), Azeriler (%7), Acaralılar (%2) ve küçük etnik gruplar oluşturmaktadır. Ülke etnik farklılıkların yanında farklı dinlere de ev sahipliği yapmaktadır. Bugünün Gürcistan'ı %65 Georgian Ortodoks, %10 Doğu Ortodoks, %15 Müslüman, %8 Ermeni Apostolik dinlerini içinde barındırmaktadır. Genellikle Gürcüler ve Ruslar Ortodoks, Acaralılar Sünni Müslüman, Azeriler Şii Müslüman, Osetler Doğu Ortodoks, Abhazlar Ortodoks ve bir kısmı Sünni Müslüman, Ermeniler de Apostolik dinlerine mensupturlar.

Ülke, jeopolitik konumu itibariyle bir kavşak noktası ve geçiş bölgesi özelliği taşımaktadır. Ermenistan ve Azerbaycan'ın dünya ile bağlantısını Gürcistan sağlamaktadır. Rusya'nın Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika bağlantısı Gürcistan üzerinden olmakla birlikte, bölgede müttefiki olan Ermenistan'la ilişkisi de Gürcistan'a bağlıdır. Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya bağlantısını Gürcistan sağlamaktadır. Hazar petrollerinin ve Orta Asya doğalgazının dünya pazarlarına

---

⁴⁷Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 9.

⁴⁸ Telliöglü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 8.

⁴⁹ Davut Dursun, "Gürcistan", *DİA*, 14, s. 310.

taşınmasında Gürcistan yine geçiş noktası konumundadır. Bu jeopolitik özelliğinden dolayı tarih boyunca ve günümüzde de büyük devletlerin çatışma alanlarından birisi olmaya devam etmektedir.⁵⁰ Üç asır Osmanlı hâkimiyetinde kalan Acarlar, Gürcistan'a bağlı özerk bir cumhuriyet şeklinde teşkilatlanmış olup merkezleri Doğu Karadeniz kıyısındaki Batum şehridir.⁵¹

Abbasiler zamanında İrmeniye ve Şirvan ayrı vilayetler haline getirilince Tiflis'te İshak b. İsmail tarafından bir İslam emirliği kuruldu (833-852) Halife Mütevekkil-Alellah zamanında Tiflis ile Bağdat arasında bazı anlaşmazlıklar çıktı. Bunun üzerine halife meşhur Türk kumandanı Boğa el-Kebir'i İshak'ı tedip etmekle görevlendirdi. Boğa, İshak ile oğlunu esir alıp öldürttü ve Tiflis'teki emirliğe son verdi. Tarihçiler, bu emirliğin yıkılmasını halifelik için telafisi mümkün olmayan bir hata olarak değerlendirirler ve bunun Kafkasya'daki çöküşün başlangıcı olduğunu söylerler. 1020' den sonra Gürcistan'ın bazı toprakları Bizans imparatoru II. Basileios tarafından ilhak edildi ve yeni bir askeri ve idari bölge kuruldu. Türkler, Selçukluların ortaya çıkışından önceki tarihlerde Abbasi ordusunda ücretli asker olarak Gürcistan'a girmiş ve kuzeyden gelen ırkdaşlarıyla buraya yerleşmiş bulunuyordu.

Türkler, Selçukluların ortaya çıkışından önceki tarihlerde Abbasi ordusunda ücretli asker olarak Gürcistan'a girmiş ve kuzeyden gelen ırkdaşlarıyla buraya yerleşmiş bulunuyordu. Selçuklular 1049'dan itibaren Gürcistan'a akınlar yapmaya başladılar. Sultan Alparslan Gürcistan'ın küfür, isyan ve azgınlık içinde olduğunu söyleyen Türkmen beylerinden Tuğtegin'in teşvikiyle, burayı itaat altına almadan Bizanslılarla savaşmanın tehlikeli olacağını düşünerek Gürcistan seferine çıktı. Selçukluların öncü birliklerine esir düşmekten zor kurtulan Kral IV. Bagrat sonunda Selçuklulara tabi olmayı kabul etti ve bir barış antlaşması imzalandı (456/ 1064).⁵² Alanların 1065'te Selçukluların nüfuz ve hâkimiyeti altındaki yerleri tehdit etmesi sebebiyle Alparslan ikinci defa Gürcistan seferine çıktı. Şeddadllar ve Sirvanşahlar

---

⁵⁰ Cüneyt Yenigün-Mehmet Ali Bolat, "Gürcistan: Yeni Dünyanın Doğu-Batı Sınırı", *Dünya Çatışmaları*, c.I, 2010, s. 457-458.

⁵¹ Dursun, "Gürcistan", s. 311.

⁵² Hüsamettin Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, 14, s. 312.

sultana itaat arz ettiler. Şeki bölgesini itaat altına aldıktan sonra Gürcü Kralı Bagrat üzerine yürüyüp bazı yerleri fethetti. Sultan Melikşahahta çıktıktan sonra Gürcistan'ın bazı şehir ve kalelerinde isyan çıktı. Bunun üzerine Melikşah, kendisine bağlı kalan Gürcü kumandanlarından Liparit oğlu Yuane ile birlikte Gürcistan üzerine bir sefer düzenledi. Karthli'ye kadar gelip pek çok esir ve ganimetle geri döndü ve bölgenin sorumluluğunu SerhenkSavtekin'e verdi (1076) Ancak Kral II. GiorgiSavtekin ile yaptığı savaşları kazanıp Selçuklu hâkimiyetindeki bazı yerleri geri aldı. Bu gelişmeler üzerine Sultan Melikşah yeniden Gürcistan seferine çıktı ve Aras üzerinden Gürcistan'a girdi (471 /1078-79). Somketh bölgesini yağmalayıp Yuane'yi esir aldı ve Savtekin'i takviye birlikleriyle orada bırakıp döndü. Savtekin'in Gürcüler karşısında tekrar bozguna uğraması üzerine Melikşah Emir Ahmed'i Gürcistan seferine memur etti. Emir Ahmed, kralı Kouel'de ağır bir bozguna uğrattıktan sonra Kars'ı ve Gürcü işgali altındaki diğer yerleri geri aldı.

Sultan Melikşah da Giorgi'nin kendisini metbu tanınması, haraç ödemesi ve askeri yardımda bulunması şartıyla ülkesini korumaya söz verdi. Sultan Melikşah son olarak 1086'da büyük bir ordu ile bir defa daha Kafkaslara geldi ve bölgeyi tamamen itaat altına aldı. X. yüzyılın sonlarında Doğu Gürcistan'da on binlerce Türk yaşamaktaydı. Bu sebeple Gürcüler bölgeye "DidiTurkoba" (büyük Türkeli) adını vermişlerdi. Kral II. David, Kıpçaklardan sağladığı büyük bir ordu ile yeni bir istila harekâtı başlatıp Gence'ye kadar gelince Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar Gürcistan üzerine yürüdü. Gürcü kuvvetlerini bozguna uğratarak bazı şehirleri tahrip etti (503/1110). Kıpçaklar Gürcistan'ın tarihinde önemli rol oynadılar.⁵³

XII. yüzyılın sonlarında devletin iktisadi hayatına Kıpçaklar hâkim olmuştu. 1184 -85 Kraliçe Tamara devrinde Kutlu-Arslan devletin kaderine hükmedecek kadar güçlüydü. Müslüman olan Kıpçaklar ise Dağıstan yoluyla Azerbaycan'a girmiş ve buradaki Türklerle beraber Gürcülerle mücadele etmiştir. Kral David'in Tiflis ve Gence gibi Müslümanların hâkimiyetindeki şehirlerden haraç istemesi üzerine Müslümanlar Irak Selçuklu Sultanı Mahmud b. Muhammed Tapar'dan yardım istediler.

---

⁵³ Karamanlı, "Gürcistan", 312.

O da kardeşi Gence Meliki Tuğrul, Atabeg Gündoğdu, Dübeys b. Sadaka ve Artukluİlgazi'yi⁵⁴ Gürcistan'a sefere memur etti. Ancak Müslümanlar Gürcü, Ermeni ve Kıpçaklardan oluşan Gürcistan ordusu karşısında başarı sağlayamadılar. Gürcüler, 12 Ağustos 1121'de Didgori yakınlarında cereyan eden bu savaştan sonra asırlardan beri İslam hâkimiyetinde bulunan Tiflis ve Ani'yi işgal ettiler. Tiflis Gürcistan'ın başşehri oldu.⁵⁵

Şirvan halkının yardım istemesi üzerine Sultan Mahmud Gürcistan'a bir sefer daha düzenledi, fakat kayda değer bir başarı elde edemedi. Kral David aynı yıl Şirvan'ı ilhak etti. Gürcüler 1161'de Ani'yi, ertesi yıl Kars ve Duvin'i istila ettiler; çok sayıda Müslüman'ı öldürüp cami ve evleri yaktıktan sonra Tiflis'e döndüler. Müslüman kadınları çıplak vaziyette götürdüler; Gürcü kadınları bunu yadırgayıp Müslüman kadınları giydirdiler. Bu olay Müslümanlar arasında büyük tepki yarattı. Azerbaycan Atabegi İldeniz, Ahlatşah Sökmen, İzzeddin Saltuk, Meraga Emiri İbn Aksungur, Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah ve bazı Anadolu beyleri Nahçıvan üzerinden Gence'ye geldiler. 50.000'i aşkın mücahit doğrudan Gürcü topraklarına saldırdı ve 1163'te Gürcistan'ı istila edip çok sayıda esir aldılar. Ardından da XII. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Gürcistan'a hâkim olan Selçuklular, İldenizliler, Mengüçlüklüler, Saltuklular ve Ahlatşahlar Gürcülerle mücadeleyi sürdürdüler. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah, Gürcülerin sürekli olarak Türk topraklarına saldırması üzerine 1202'de Gürcistan seferine çıktı. Ancak ordugâhta istirahat halinde iken Gürcülerin baskınına uğradı ve ağır kayıplar verdi. Gürcistan Harezmsahlar'ın ardından Moğolların hâkimiyetine girmiştir.⁵⁶

---

⁵⁴ "Necmeddin İlgâzî b. Artuk b. Eksük et-Türkmani (ö. 516/1122) Mardin Artuklu Beyliği'nin kurucusu ve ilk hükümdarı (1106-1122). Selçukluların Kudüs valisi Artuk b. Eksük'ün oğludur. İlgazi kardeşi Sökmen ile birlikte, babasının ölümünden (484/1091) sonra kayınbiraderi Suriye Selçuklu Hükümdarı TacüddeveTutuş'un kendisine iktâ olarak verdiği Kudüs'e gitti. Tutuş'unBerkyaruk ile giriştiği saltanat mücadelesinde 488'de (1095) mağlup oluşu ve ölümü üzerine Tutuş'un oğlu, Dimaşk Selçuklu Meliki Şemsülmülkdukak'ın hizmetine girdi". Bkz: Ali Sevim, "İlgazi", *DİA*, 22, s. 89.

⁵⁵ Karamanlı, "Gürcistan", s. 312; Mehmet A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, TTK, Ankara 1991, s.213; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s.294; Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.117; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 174.

⁵⁶ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 425.

1.2. Irak Selçuklu Devleti Öncesi Siyasi Durum

1.2.1. Büyük Selçuklu Öncesi

Selçuklular Oğuzların Kınık boyuna mensupturlar. Selçukluların atası olarak bilinen ve çok kuvvetli oluşu nedeniyle kendisine Oğuzlar arasında Demir Yaylı denilen Dukak Bey Oğuz Yabgu devletinde Yabgu'dan sonra siyasi ve askeri bakımdan önemli bir yere sahipti.⁵⁷ Selçuklu ailesinin atası olan Selçuk'un babası Dukak devlet teşkilatı içinde en nüfuslu kumandanlardan biriydi ve Yabgu ona danışmadan bir iş yapmazdı. Bir defasında Yabgu Dukak'a sormadan Türk topluluğuna karşı bir sefer düzenledi ve Dukak buna çok kızdı. Aralarında çıkan kavgada Dukak'ın yüzünü yaraladı. Dukak bu seferin devlete zarar vereceğini söyledi devlet büyükleri de Dukak'a hak verdiler barış yapılmasını istediler. Ziyafet sırasında Dukak Yabgu ile kucaklaşıp barıştılar ve Dukak'ın itibarı daha da arttı.⁵⁸

Dukak'ın ölümünden sonra Oğuz Yabgusu Selçuk Bey'i subaşlığına (ordu komutanı) getirir. Babası tarafından iyi bir siyasetçi ve asker olarak yetiştirilmiş Selçuk Kınık boyunun da başı olmuştur ve kısa bir zamanda büyük üne kavuşmuştur. Selçuk Yabgunun yerini başa geçmeyi planlıyordu. Durumunu güçlendirince niyetini açığa vurdu. Oğuz Yabgusuyla güç çatışmasına giren Selçuk çok geçmeden küçük bir Oğuz kitleleriyle Yabguluların kışlık başkenti Yengikent'ten yazlık başkenti Cend'e göç etmiştir. Kısa bir zaman sonra buraya hâkim oldu ve küçük bir beylik kurdu. Öte yandan bu bölge çevresinde İslamiyet hızla yayılmakta idi. Kısa bir zaman sonra Selçuklu ileri gelenleri kurdukları beyliğin büyümesi için ve kendilerinin bu bölgede eriyip kaybolmamaları için Gök Tanrı dininden ayrılarak İslamiyet'i kabul ettiler. Selçuk büyük bir ihtimalle batıya giden soydaşlarının Batı

---

⁵⁷Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, s. 21; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 19.

⁵⁸ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 2013, s. 24.

Roma Bizans tarafından yok edilmesini aksine güneye giden soydaşlarının İslam âlemi içinde daha karlı çıktıklarını görmesi de İslamiyet’i kabul etmesinde etkili olmuştur. Kendilerinden vergi istemeye gelen Yabgu memurlarına “Müslümanlar, kâfirlere vergi vermez diyerek” onları şehirden uzaklaştırdı ve Müslüman olmayan Türk ırkdaşlarına karşı da büyük bir başarı elde etmiştir. Büyük Selçuklu Devletini kuracak olan Tuğrul ve Çağrı Beyler dedeler Selçuk tarafından özenle büyütülüp yetiştirilmiştir.⁵⁹ O dönem Karahanlı-Samanoğulları arasında mücadeleler seyrederken bölgede siyasi ve askeri bakımdan büyüyen Selçuk’un beyliğini Samanoğulları kabul etmek zorunda kaldı. Selçuk’tan yardım isteyen Samanoğlu Nuh Selçuk’un oğlu Arslan İsrail önderliğindeki birlik sayesinde Karahanlıları yenilgiye uğrattı. Böylece Karahanlı sınırındaki Nur Ata kasabasını Selçuklulara yurt olarak verildi ve Maveraünnehir’e göç etmelerine de neden olmuştur. Bu göçün altında yatan diğer sebepler de kuzeyden Kıpçakların Oğuzları sıkıştırması, yer ve otlak darlığı, Gayri Müslim Oğuz Yabgulularla yapılan mücadeleler, Müslüman Karahanlıların bölgede gittikçe güçlenmeleri de başlıca unsur olmuştur.⁶⁰

Orta ve yakın doğuda X. asrın sonlarında doğudan batıya doğru İslam’ın doğu hududunda Karahanlılar (932-1212), Maveraünnehir ve Horasan’da Sâmânoğulları (844-999), şimdi Afganistan ve Pakistan’ın olduğu yerde Gazneliler (962- 1183), Mısır ve Suriye’de Fatımîler (910-1171), Anadolu Balkanlar ve İtalya’da Bizans (324-1453) bulunuyordu. Fakat Selçuklular ilk başlarda Sâmânoğulları ve Karahanlılar ile askeri, siyasi ilişkiler içinde olmuşlardır.⁶¹

Selçuk Maveraünnehir’e göç edemeden yaklaşık 1007 yılında Cend’de öldü ve buraya gömüldü. Selçuk’un Mikail, Arslan, Yusuf Yınal ve Musa İnanç adında genç yaşta ölen dört oğlu vardı. Bunun yanında Yunus adında beşinci oğlunun bulunduğu kaydedilmiştir. Selçuk’un ölümünden sonra büyük oğlu Arslan Selçuklu ailesinin

---

⁵⁹Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, s. 22; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 20-21; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.24; Ali Muhammed Sallâbî, *Selçuklular*, Ravza Yayınları, İstanbul 2013, s. 27; Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s.31.

⁶⁰SergeyGrigoreviçAgacanov, *Selçuklular*, (Çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 57; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 21; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 27.

⁶¹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 27.

beyi oldu. Diğer ailelerin bireyleri ise kendilerine bağlı Oğuz oymaklarının başında Arslan Yabguya yarı bağımsız halde bulunuyorlardı. Dedeleri Selçuk'un ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler ve Musa İnanç Bey de Maverâünnehir'deki Nur kasabası çevrelerine gelmişlerdir.⁶²

Karahanlı hükümdarı Harun Buğra Han Buhara'yı alıp Sâmânî devletine son verdi. Fakat uzun süre geçmeden Samanlı hükümdarı İsmail Muntasır Arslan Yabgu ile birleşip Karahanlıları Zerefşan köprüsü civarında yenilgiye uğrattılar. Çok geçmeden Karahanlı İlig Nasır Han tarafından bozguna uğrayarak Buharayı terk etmek zorunda kaldılar. Bütün bunlara müteakip Arslan Yabgu siyasetini değiştirip İlek Nasır ile birleşip Sâmânîlilerin yeniden doğmasını engellediler (1004). Diğer yandan İlek Nasır Han'ın saldırısına uğrayan Tuğrul ve Çağrı Beyler Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın hizmetine girmek zorunda kaldılar. Buğra Han Tuğrul Beyi hapse attırınca Çağrı Bey kardeşini kurtarıp yanındaki Türkmenler ile Maverâünnehir'e döndüler. İlek Nasır'ın ölmesinin ardından Arslan Yabgu'nun yardımıyla hapiste olan Karahanlı şehzadesi Ali Tekin kurtuldu ve bağımsız bir Karahanlı beyliği kurdu ve Arslan Yabgu'nun kızıyla evlendi. Böylece Selçuklular Maverâünnehir bölgesinde askerî ve siyasi bakımdan daha önemli hale geldi.⁶³

Öte yandan Arslan Yabgu ve Tuğrul-Çağrı Beyler arasında soğukluk vardı. Ali Tekin'in baskıları yüzünden Tuğrul Beyler ve Türkmenler savunması kolay olan çöllere çekilirken Çağrı Bey Bizans'ın yönetimindeki Anadolu'ya keşif seferine çıktı. Çağrı Bey üç bin kişilik Türk atlısıyla 408/1018 yılında Acem Irak yani Zağros dağlarının doğu bölgesine girmiştir. İlk önce Ermeni Vaspuragan Krallığına saldırarak muvaffak oldu.⁶⁴

Çağrı Bey burada pek fazla kalmadan Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu sınırlarını aşip Van Gölü havzasına girmiştir. Buradaki Bizans mukavemetini kırarak Van Gölü havzasının büyük kısmını denetim altına aldı. Buradan Gürcülerin bulunduğu Nahçıvan'a yürüdü. Gürcü komutan Liparit Çağrı Bey'e karşı koyamadı.

---

⁶²Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, s. 24.

⁶³Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 22-23.

⁶⁴Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 33.

Nig, Nahçıvan ve Van Gölü havzasında böylece Bizans'ın karşı koyamayacağı anlaşıldı. Çağrı Bey 411/1021'de Azerbaycan ve Horasan üzerinden Maverünnehir'e dönerek Sultan Tuğrul'a keşif seferleri hakkında detaylı bilgi vererek kendilerinin Karahanlı ve Gaznelilere karşı mücadele edemeyeceğini ancak Horasan, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gittiklerinde kendilerine karşı koyacak kimsenin olmayacağından rahatlıkla hüküm sürebileceklerini söyledi. Bu sırada Karahanlılar ile Gazneliler de kendi aralarında anlaşma yaptı.⁶⁵ Çağrı Beg'in Doğu Anadolu seferi Doğu Anadolu tarihinin kaderini değiştirecek durumları beraberinde getirdi. Doğu Anadolu'yu Bizans İmparatorluğu sınırlarına katmak isteyen Bizanslılar, aradıkları fırsatı bu sefer sonrasında buldular. Hem Balkanlar'da hem de Kuzey Suriye ve el-Cezîre bölgelerinde kendini sağlama alan Bizans İmparatorluğu artık Doğu Anadolu toprakları ile yakından ilgilenmeye başladı.

Sultan Mahmud Ali Tegin ile birlikte kendini savunmak için çöllere çekilen Arslan Yabgu'yu davete çağırma bahanesiyle yakalatıp Kâlinçar kalesine hapsedtirdi. Türkmenler üzerine saldırılarda bulunarak onları zor durumda bıraktı. Balhan ve Irak Türkmenleri adıyla anılan Türkmenler başbuğları Arslan Yabgu'nun hapsedilmesinden sonra Kızıl, Göktaş, Yağmur, Boğa gibi beylerle hareket etmiş Gaznelilerin vergi hususundaki zulümler neticesinde Türkmenlerle birlikte oturdukları yerlerde yağmalarda bulunmuşlardır. Gazneli Mahmud bunları cezalandırınca bir kısmı Balhan dağları ve Dihistan'a sığınırken bir kısmı da Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya kadar uzanan bölgelere akıllar yaptılar. Arslan Yabgu ise Kâlinçar'da yedi yıl hapis kaldıktan sonra öldü (423/1032).⁶⁶ Arslan'ın oğlu Kutalmış babasını kurtarmak için kale etrafında birkaç sene tanınmadan dolandı fakat babasının öldüğünü duyunca o da ailesi ve kabilesinin yanına döndü.⁶⁷

Türkmenlerin yeni başbuğları artık Tuğrul ve Çağrı Beyler oldu. Sultan Mahmud Arslan Yabgu'yu ortadan kaldırdığı gibi Tuğrul ve Çağrı Beyler'e yurt verme bahanesiyle yanına çağırdı fakat onlar bunu kabul etmedi. Ali Tekin'de aynı

---

⁶⁵ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 24-25.

⁶⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 27.

⁶⁷ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 31.

şekilde yanaşmaya çalıştı fakat zamanında düşmanlık ettiği için kabul edilmediler. Ali Tekin bunun üzerine asker gönderip Yusuf Yinal başta olmak üzere birçok Selçuklu beyini öldürttü. Buna karşılık Tuğrul ve Çağrı Beyler Alp Kara ve birçok Karahanlı emirini öldürmeyi başardı. Ali Tekin'in durmadan saldırıları neticesinde Selçuklular Harezm'e göç etmek zorunda kaldılar. Gazne valisi Altuntaş'ın kendilerine verdikleri Şurâhan ve Darhân yörelerine yerleşmek zorunda kaldılar.⁶⁸

1030 yılında GazneliMahmud ölünce yerine Ali Tekin'in yardımıyla Mesud tahta geçmiştir. Altuntaş'ın ölümü ile de yerine oğlu Harun geçerek Gaznelilere karşı isyana başladı. Selçuklulardan da yardım sağlamak için Harezm'de onlara Ribatı Maş ve Şurâhan'ı yurt olarak verdi. Bununla birlikte Selçuklular bölgede yeniden siyasi ve askeri güce kavuşmuş oldu. Harezmde ise Selçukluların çok esli düşmanı Oğuzların Koyunlu (baranlı) boyundan olan Cend emiri Şahmelik 1034'te Selçuklulara saldırarak 8 bin kişiyi öldürüp büyük zarar verdiler. Selçuklular Ali Tekin'in ya da Harun'un ihanetine uğradıklarını zannettiler. Fakat çok geçmeden Harun Selçukluları teselli ederek onlara mal ve para yardımında bulunarak bölgeden ayrılmalarını engelledi. Kısa bir zaman sonra Ali Tekin öldü ve böylece Gaznelilerle mücadelesinde Harun çok önemli bir müttefikini kaybetmiş oldu. GazneliMesud'ta bu zayıflıktan faydalanarak Harun'u öldürttü ve nihayetinde Selçuklular bir yandan Ali Tekin'in oğlu bir yandan Gaznelilerin tehdidi altında kalmıştır.⁶⁹

Selçuklular bu zor durumdan kurtulmak için Tuğrul, Çağrı ve Musa İnanç Yabgu'nun yönetimlerinde kendilerine bağlı Türkmenlerle birlikte 426/1035'de Gaznelilerden izin almadan Horasan'a geldiler. Merv, Serahs, Ferâve yörelerinde konaklar iken buralardaki Türkmen grupları da Selçuklulara katıldı. Selçuklular zor durumda kaldıkları için oraları terk ettiğini belirttiyse de Sultan Mesud Selçukluları tehdit unsuru olarak görmüş ve üzerlerine asker yollamıştır. İlk çarpışma esnasında Selçuklular bozguna uğrasa da Nesa yakınlarındaki çarpışmada Çağrı Beyin kabiliyeti sayesinde 1035'te Gaznelileri bozguna uğratarak ciddi anlamda altın, ganimet, değerli eşyalar ele geçirdiler. Selçukluların devlet kurma yolunda

---

⁶⁸ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 35; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 28.

⁶⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 29.

kazandıkları çok önemli bir zafer olmuştur. Netice de ise Sultan Mesud Tuğrul Bey'e Nesa'yı Çağrı Bey'e Dihistan'ı ve Musa İnanç'a Ferâve'yiiktâ ederek bunun yanında Horasan'da yarı bağımsızlık vererek onları siyasi ve askeri güç olarak tanıdı.⁷⁰

426/1035 zaferinden sonra Selçuklular git gide daha güçlendi ve sayıları da arttı. Harezmşah İsmail ve Karahanlı Buğra Han ile siyasi ilişkiler kurdu. Bu nedenle Sultan Mesud Selçukluları iyi bir hamle ile Horasan'dan çıkarma kararı aldı. Ardından Hacib Subaşı komutasında Gazne ordusunun bir kısmını Horasan'a bir kısmını da Herat'a gönderdi. Kendisi fazla önemsemediği için Hidistan'a sefere çıktı. Selçuklular aileleri ve eşyaları ile Merv çölüne çekildiler. Nihayetinde Gaznelilerden sayıca az olan Selçuklular yine Çağrı Bey'in üstün kabiliyeti sayesinde Serahs yörelerinde Telhâb'daGaznelileri kesin bir yenilgiye uğrattılar. Böylece Horasan'da Gazneli hâkimiyeti sona erdi. Tuğrul Bey Selçukluların hukuki başkanı olarak Nişabur'a, Çağrı Bey Merv'e Musa İnanç Yabgu ise Serahs'a hâkim oldu. Tuğrul Bey'e Sultanü'l-Muazzam, Çağrı Bey'e Melikül-Mülük (Melikler Meliki) ünvanıyla hutbe okundu ve Abbasi halifesi KaaimBiemrillah Horasan'a Tuğrul Bey'e elçi göndererek hâkimiyetini tanıdı.⁷¹

Selçukluların kazandıkları zaferler ile Gaznelilerin siyasi gücü önemli derecede azaldı. Bundan faydalanan Karahanlı şehzadesi Böri Tekin Gazne topraklarına akınlar yaptı. Sultan Mesud sarsılan durumlarını kuvvetlendirmek için Harezm'i vermek şartıyla Selçuklulara ve Harzemşah İsmail'e karşı Cend emiri Şahmelik ile ittifak yaptı. Gaznelilerin askeri ricalinden olan bazı generaller Selçuklulara sığınmışlardı. Selçuklu komutanları bunların savaş esnasında karşı tarafa geçmeleri ihtimalini düşünerek onları savaşta öncü olarak göndermeye karar verdiler. Bu maksatla Böri Tekin ve Arslan Cazip oğlu Süleyman'ın yanında Gazneli ordusundan ayrılmış biner atlıdan oluşmuş kuvvetleri öncü olarak gönderdiler.⁷²

Gazneliler içinde fillerinde bulunduğu 50 bin kişilik ordu ile Serahs'a yürüdü. Durumu haber alan Tuğrul-Çağrı Beyler ve Musa İnanç Yabgu da Serahs'ta

---

⁷⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 30.

⁷¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 30-31.

⁷² Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 49.

birleştiler. 20.000 kişilik bir ordu oluşturdular ve çok geçmeden iki taraf Mayıs 430/1039'da Telhab yörelerinde savaşa tutuştular. Selçuklular Gaznelileri yıpratmaya çalıştı. Sultan Mesud'un Nesa, Bâverd ve Ferâve'nin Selçuklulara Nişabur, Serahs ve Merv Gaznelilerde kalması koşulu ile kısa süreli bir anlaşma yapıldı. Bu sırada Türkistan'dan gelen kalabalık Oğuz kitleleri davet üzerine Selçuklulara katıldılar. Gazne ordusu ise 10. 0000 civarını buldu. Sayıca çok daha az olan Selçuklular strateji belirleyerek çöl tarafından gelen Gazne ordusunun yorgun olduğunu bildiklerinden ayrıca su kuyularını tahrip ettiler ve başarılı oldular.⁷³

Su ihtiyacını karşılamak için Merv yakınlarındaki suları bol olan Türkmenistan Cumhuriyeti'nde Dandanakan yörelerine doğru yön değiştirdiler. Susuzluk, yorgunluk ve Selçukluların ani saldırıları neticesinde ağır zahiyatlar verdiler. 22-24 Mayıs 431/1040'da üç gün süreyle yapılan savaşta Çağrı Bey'in son derece iyi savaş taktikleri ile Gazne ordu kesin yenilgiye uğradı. Gazneliler zorlukla kaçtılar ayrıca Selçuklular değerli hazineleri ile silâh ve pek çok malı ele geçirdiler. Selçuklular artık Karahanlı ve Gaznelilerle verdikleri zor mücadelenin sonunda Dandanakan zaferi ile bağımsızlıklarına tam olarak kavuştular.⁷⁴

Selçuklu Devleti kurulduktan sonra Oğuzların kalabalıklar halinde Horasan ve İran'a gelmeleri Selçuklu idarecilerini bilinçaltlarında her daim bulunan Anadolu topraklarına yöneltti ve birbirini takip eden olaylar neticesinde Anadolu değişmemek üzere Türk yurdu haline geldi. Seferin diğer etkisi Doğu Anadolu bölgesinin merkezinde gelişti. Selçuklu akınından sonra Bizans İmparatorluğu, asırlardır bu topraklar üzerinde yaşayan Ermenileri topraklarından çıkararak Orta Anadolu'da yerleşmeye zorladılar. Böylelikle tâbi VaspuraganArdzrûnî Krallığı ve tâbi Ani Bagratlı Krallığı tarihe mal edildi ve bu dönemden Malazgirt Savaşı'na kadar Doğu Anadolu'da Bizans hâkimiyeti ve Selçuklu-Bizans mücadelesi başlamış oldu. Bu durum hiç şüphesiz Selçuklu fethine etki eden unsurlardan birini oluşturmaktadır. Fakat asıl unsur Orta Asya'dan Anadolu'ya sel gibi akan Oğuz (Türkmen) göçü idi.

---

⁷³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 32; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 48.

⁷⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 33; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 35.

Selçukluların Doğu Anadolu seferinden sonra bölgenin siyasî ve ırkî durumunda köklü değişiklikler yaşandı.

Selçuklu Türklerinin kısa sürede çok hızlı ve düzenli bir şekilde Doğu Anadolu bölgesini yağmalamaları bölgenin ahalisi ve yöneticilerinde dehşet etkisi yaptı. Selçuklular karşısında ne yapacaklarını bilmeyen Ermeniler, kaynaklara göre bölgeyi Bizans İmparatorluğu'na gönüllü olarak terk ettiler. Bu kaçınılmaz sondan uzaklaşmak amacıyla Doğu Anadolu'ya nazaran daha güvenli olan Orta Anadolu bölgesine göç ederek Van Gölü Havzası'nın doğu, güney, güneydoğu ve kuzey doğu bölgelerini Bizans İmparatorluğu'na terk ettiler. Kaynakların belirttiğine göre Vaspuragan Ermenileri bu bölgeyi gönüllü olarak Bizans İmparatorluğu'na devr ettiler. Fakat olaylar daha ayrıntılı incelendiği zaman durumun sadece bu sebepten ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklar ve araştırmacılar Selçuklu korkusu nedeniyle Ardzunîlerin Vaspuragan bölgesini terk ettiğinde müttefik olsalar dahi bu durumda birinci derece etkin ve yetkin olan unsuru yani Bizans İmparatorluğu'nun etkisini önemsememektedirler.⁷⁵

1.2.2. Büyük Selçuklu Hâkimiyeti (432-551/1040-1157)

1.2.3. Sultan Tuğrul Dönemi (429-455/1038-1063)

Dankanakan savaşı sonunda Gaznelilerden alınan topraklarda Selçuklu Devleti resmen kurulmuş oldu. Yani Horasan fiili olarak değil resmen Gaznelilerin elinden çıkmıştır. Selçukluların aslında Gaznelilere karşı ilk galibiyetinden sonra devleti kurdukları fakat toprakların tam anlamıyla kendilerine ait olmadığı için bu resmiyete dökülemedi.⁷⁶ Savaştan hemen sonra saltanat tahtına oturtulan Tuğrul Bey bütün Selçuklu büyükleri tarafından *Horasan Selçuklu hükümdarı* olarak ilan edildi. Ardından Abbasi halifesine, Karahanlı Hükümdarına, İran'daki yöresel emirliklere fetihname gönderip durumdan haberdar olmalarını sağladılar. Fethedilmesi gereken yerlerde Selçuklu başbuğları tarafından paylaşılmıştır. Tuğrul Bey Sultan olarak başkent Nişabur'da oturacak ve batı tarafının fetihleriyle ilgilenecekti. Çağrı Bey

---

⁷⁵ Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 153-154.

⁷⁶ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 54; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 321.

melik ve ordu komutanı olarak yönetim merkezi Merv’de oturacak, Serahs, Belh ile Amuderya-Gazne arasındaki memleketlerini fethedecekti.⁷⁷ Musa İnanç Yabgu da başkent Herat olmak üzere Bust, İsfizar ve Sistan’a kadar olan yerlerin fetihle meşgul olacaktı. Selçuklu şehzadelerinden Tuğrul’un kardeşi İbrahim YınalKuhistan’a, KutalmışCürcan ve Damgan’a Çağrı Bey’in oğlu Kavurd Kirman’a atanmışlardır.⁷⁸

Selçuklu Devletinin kurulmasının özelde Müslüman doğu ve batı Asya’nın genelde ise tüm Müslümanların tarihinde büyük etkisi vardır. Çünkü doğudaki siyasi olayları yönlendirmede İslam inancını yaymak için Hıristiyan dünyasına doğru yayılmacı bir politika sergilemesinde doğrudan bir katkısı olmuştur.⁷⁹ Selçuklu devlet teşkilatında ise Samanlı ve Gazneli devlet adamlarının tecrübelerinden faydalandılar. Sultan Tuğrul Ebul-Kasım Ali’yi ilk Selçuklu veziri olarak atadı. EbulFeth’i vezirliğe getirerek Amidülmülk Muhammed Kündiri’yi de kendine vezir yaptı. Türk kökenli Abdurrahman Alpzen’i de hâcipliğe atadı. Çağrı Bey’in veziri Ebu Ali-Şâdan, Musa İnanç Beyin ise Ebul-Fazl olmuştur.⁸⁰

Sultan Tuğrul, başkent Nişabur’da devlet teşkilatını kurduktan sonra Curcan ve Taberistan’ı Selçuklu devleti sınırları içine alarak buradaki küçük yöresel Ziyarî ve Bavendî emirliklerini kendisine bağladı. Çağrı Bey çok geçmeden Belh’i kuşattı Sultan Mesud’un oğlu Mevdud şehri kurtarmaya çalıştı fakat yenilgiye uğradı. Çağrı Bey Cüzcan, Badgis, Huttalan ile Toharistan’ın diğer şehir ve kaleleri tek tek fethedildi. Musa İnanç Bey’de Herat’ı fethederek buraya yerleşti. İbrahim Yınal’ın kardeşi Ertaş’ta Sistan eyaletini fethederek Musa İnanç adına burada hutbe okuttu. Gazne tahtındaki MevdudHerat’ı geri aldı. O sırada Cend emiri ŞahmelikHarezmi’e saldırarak buranın valisi olan İsmail Asib’i yenilgiye uğrattı. İsmail kaçarak Çağrı Bey’e sığındı. Bunun üzerine Çağrı Bey sefere çıkarak Harezmi üzerine yürüdü. Bunu duyan ŞahmelikHarezmi’den çekildi. Selçuklular Ürgenç şehrinde Şahmelik’i tekrar

---

⁷⁷Sallâbî, *Selçuklular*, s. 36; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara 2014, s. 16.

⁷⁸Hüseynî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 12; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.34; Sallâbî, *Selçuklular*, s.49; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 91; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s.16.

⁷⁹Sallâbî, *Selçuklular*, s. 37.

⁸⁰Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 35.

kuşattı. Şahmelik zorlukla kaçarak Gaznelilere sığındı ve böylece Harezm Büyük Selçuklu devletine tabi eyalet oldu. Ertaş'ın yakalayıp Çağrı Bey'e getirdiği Şahmelik ise atıldığı hapisanede öldü.⁸¹

Çağrı Bey'in oğlu genç şehzade Alp Arslan Gaznelilere karşı sefere çıktı ve onları yenerek çok başarılı oldu. Bütün Toharistan'ı fethetti. Çağrı Bey fethettiği bütün yerlerin yönetimini Alp Arslan'a verdi. Ebû Ali Şâdan'ı ona vezir yaptı. Buna müteakip Çağrı Bey Büveyhoğullarının yönetiminde bulunan Kirman'ı Selçuklulara katmak için oğlu Kavurt Bey'i gönderdi. Yaklaşık 1055 yıllarında Kirman Selçuklu Devleti bu bölgede kurulmuştur. Alp Arslan Merv'den hareketle Büveyhoğullarının yönetimindeki İran'ın Fars eyaletinin büyük bölümünü fethetti. Böylece Sultan Tuğrul devrinde İran'daki Büveyhoğulları ortadan kalmıştır.⁸²

Sultan Tuğrul zamanında yapılan Türkmen akınları federal devlet yapısından dolayı fetih planlarına uygun olarak yapılmamıştır. Dolayısıyla devletin denetiminden uzak kalmıştır. Bir süre sonra artık düzenli Selçuklu ordularıyla akınlar ve fetihlere devam edilecektir. Bu olay Tuğrul Bey'in başkenti Nişabur'dan Rey'e nakletmesiyle başlamıştır. Bu dönemlerde ise Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da yönetimleri Bizans'a bağlı olan Ermeni ve Gürcü halkları ile Müslüman Şirvanşahlar, Nahcivan ve Gence illerinde Şeddâdoğlları, Tiflis'te Câferoğulları beylikleri bulunmaktaydı. Kutalmış ise Geylan ve Târim bölgelerini aldıktan sonra Erran⁸³ ve Gürcistan'a girmeyi başardı. Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'un Gürcü asıllı kumandanı Liparit'in başında olduğu bir ordu göndererek Şeddâdoğlları beyliğinin başkenti Dovin'i kuşatması üzerine KutalmışLiparir'i kesin yenilgiye uğratarak geri çekilmesini sağladı. Diğer taraftan şehzade Hasan Grek Vaspurakan'ı haline getirilen Van Gölü Havzasına yürüdü. İki

---

⁸¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 36.

⁸² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 39.

⁸³ "Kür ve Aras nehirleri arasında yer alan Arrân'ın kuzeyinde Şirvan ve Şekî, güneyinde İrmîniye ve Azerbaycan, güneydoğusunda ise Mugan vardır. Eski Yunan ve Romalılar devrinde Albania adı verilen bölge Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Arrân (Errân) adını almıştır". Bkz:Abdulkerim Özaydın, "Arrân", *DİA*, 3, s. 394-395.

taraf arasında Büyük Zap suyu tarafında 1047-1048 yılında savaş yapıldı ve Selçuklu kuvvetleri yenilgiye uğrayarak şehzade Hasan ve arkadaşları hayatını kaybetti.⁸⁴

Hasan'ın şehit olmasına son derece üzölen Sultan Tuğrul İbrahim Yınal ve Kutalmış'ı görevlendirdi. 100.000 kişilik büyük bir ordu ile 1048 yılında Anadolu topraklarına girdiler. Ne yapacağını şaşıran Vaspurakan ve Gürcistan Bizans valileri imparator IX. Konstantinos'dan yardım istediler. Rum, Ermeni ve Gürcülerden oluşan 35 bin kişilik Bizans ordusu Hasankale yakınındaki Üğümi köyünde karargâh kurdu. Çok geçmeden Erzurum (kalikala)'a ulaşan Selçuklu ordusu Pasin ovasındaki Hasankale önlerinde karargâh kurdu. 18 Eylül 1048 şiddetli bir savaş başladı. Selçuklular kesin bir galibiyet kazanarak Liparit'i esir aldılar.⁸⁵ Kaçan Bizans ordusunun bir kısmı Rum, Ermeni ve Gürcü askerleri Van ve Ani kalelerine zorlukla ulaşıp sığındılar. Ardından Bizans İmparatorunun talebiyle barış anlaşması imzalandı. Sultan Tuğrul 445/1054 yılında ordusuyla Anadolu sınırlarını aşıp Van Gölünün kuzeyindeki sağlam surlarla çevrili olan Malazgirt önlerine karargâh kurup burayı kuşattı. Sultanın üç yönden sevk ettiği kuvvetlerden ilki kuzeyde Kafkaslara, batıda Canik ormanlarına güneyde Tercan, Hanzit ve Erzincan'a ilerlerlerken ikincisi Oltu yörelerinden geçip Çoruh ırmağı tarafındaki memleketleri akınlara uğrattı. Kars yörelerinde ilerleyen üçüncü Selçuklu kolu Bizans valisi Gagik ile yaptıkları savaşta adeta Bizans kuvvetlerini yok etti.⁸⁶ Kuzey Doğu Anadolu'daki harekâtını tamamlayan sultan Malazgirt'e gelip kuşatmaya başladı. Malazgirt Rumlara ait bir yerdı. Ayrıca müstahkem bir şehirdi. Tuğrulbey bu seferleri sırasında Rumların mallarını yağma ederek esir alarak ve bazılarını öldürerek maksadına ulaşmıştır.⁸⁷ Giderken Adilcevaş'ı fethettikten sonra Anadolu'dan ayrıldı.⁸⁸

---

⁸⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 44; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara 2014, s. 46; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 96; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s.16; Telliöğü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 43.

⁸⁵Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 103; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 17-18; Telliöğü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 43; Osman Gürbüz, *Saltuklular*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, Erzurum 2002, s. 42.

⁸⁶ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 112.

⁸⁷İbnü'l Esir, *el-Kâmil fî't-Tarih*, Ocak Yayıncılık, VIII, İstanbul 2016, s. 170.

⁸⁸ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 51.

Öte taraftan Selçuklu Türkmen beyleri birçok yeri fethetti. Yâkuti'nin emrindeki Sabuk veya Saltuk 1057 yılında Doğu Anadolu'ya başarılı seferler düzenledi. Yakuti'nin diğer birlikleri Kars yörelerine akınlarda bulundular. Pasin ovasına inerek Ügümi'yi fethettiler.⁸⁹ Malazgirt, Muş'a seferler düzenlediler. Azerbaycan, Erran'dan çıkan birlikler Erzurum, Erzincan Kemah'a kadar olan yerleri ele geçirdiler. Bir kısmı Çoruh-Kelkit yolundan ilerleyip Şebinkarahisar'ı ele geçirdi. Türk emiri Dinar Bizans atlılarıyla çarpışırken şehit oldu. 1059 yılında Sultan Tuğrul'un emriyle Anadolu'ya akınlar devam etti. Yakutî ile beraber Horasan Sâlâri, Sabuk ile beraber Van Gölünün kuzeyinden Anadolu topraklarına girdi. Horasan Sâlâri Urfa'yı kuşattı fakat başarılı olamadı. Anadolu'nun kuzeyinde ilerleyen Sabuk Bizans'ın elinde bulunan Sivas üzerine yürüyerek ele geçirdi fakat çok geçmeden geri aldılar. Birçok ganimet ve mal ile ilerlemekte olan Selçuklu askerlerine saldırması için Bizans imparatoru X. Konstantin Dukas Anadolu'dan elde ettikleri ganimetleri ile Erranve Azerbaycan'dan geçmekte olan Selçukluları durdurmak için generalPankaras'ı görevlendirdi. Bütün bunlara rağmen başarılı olamayarak çareyi kale ve surları onarmakta buldular. Sultan Tuğrul 1062'de Anadolu'ya gelip Azerbaycan Erran yörelerini tekrar kendine bağlayıp Irak'a döndü.

İlk Selçuklu sultanı Tuğrul Bey zamanında Selçuklu devletinin fetih seyri Anadolu'da ırmak vadilerinden Kızılırmak'a kadar uzandı. Bu akınlar ve seferler tam anlamıyla fetih olmayıp daha sonraki fetihlerin ana kaynağı ve ön hazırlığı niteliğinde olmuştur. Tuğrul Bey zamanında fetihlerin yüzeysel kalmasının bir diğer sebebi de bu dönemde çıkan İbrahim Yinal, Kutalmış isyanları gibi olumsuz vakaların meydana gelmesi olmuştur.

Tuğrul beyin Doğu Anadolu seferi Selçuklu-Bizans ilişkisi açısından olduğu kadar Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki halkların geleceği bakımından da önemli sonuçlar çıkarılabilecek bir hadisedir. Bu seferle birlikte ilk kez bir Selçuklu sultanının Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya girmesi karşısında o zamana kadar akıncı ve düzenli birliklerle mücadele eden Bizans kuvvetleri ve müttefikleri Malazgirt'i savunanlar dışında herhangi bir direniş göstermeye cesaret

---

⁸⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 48.

edememişler. Diğer yandan Şeddadiler Selçukluların Kafkasya'daki ilk müttefikleri olarak tarihteki yerini almıştır. Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırındaki savunma hattı büyük ölçüde zarar görmüş ve böylece II. Basileios'un zamanından beri yaklaşık otuz yıldan bu yana doğuda Türklere karşı oluşturulmaya çalışılan güvenlik hattı da işe yaramaz hale gelmiştir.⁹⁰

1.2.4.Sultan Alparslan Dönemi (455-465/1063-1072)

Büyük Selçuklu devletinin ilk sultanı olan Tuğrul Bey'in Eylül 1063'de ölümü ile yerine Horasan valisi olan Alparslan geçerek başarılı siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunmuştur.⁹¹ Tuğrul Bey'in yaptığı Anadolu seferlerine devam etti. Tahta geldikten sonra Gürcüler Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir.⁹² Sultan Alparslan'ın 40 Şubat 1065'te Gürcü seferine çıkması Rum Gazası olarak da adlandırılmıştır.⁹³

İlk iş olarak Türkmenlerle geldiği Urmiye gölünün kuzeyindeki Merend'te Anadolu'ya akınlarda bulunan Tuğtekin ile karşılaştı ve ondan yollar ve güzergâhlar hakkında bilgi aldı. Kısa bir zaman sonra Nahçıvan'a geldi. Derbend-i Hazar'a ve Mülk-i Abhaz'a (Gürcü ülkesi) ordu gönderdi. Gürcü kaynaklarında Sultan Alparslan dönemi Türk akınlardan şöyle bahsedilmektedir: *“11. yüzyılın ilk yarılarında İran'ın doğu kesimlerinden Türk kökenli grupların akınları başladı ve böylelikle Gürcistan sınırlarına bir tehlike gelip dayandı. Bu Türk kökenli akıncıların başında Selçuklu Beyleri bulunuyordu. Bunlar kısa zaman içinde İran'ı işgal ettiler. Ardından Ermenistan'ın büyük bir bölümünü ele geçirdiler. 1065 yılında liderleri olan Alparslan Gürcistan'a karşı saldırıya geçti. Cavahati bölgesinin önemli kentlerinden Ahalkalak'ı ele geçirdi. Halkını kılıçtan geçirdi, kenti soyup soğana çevirdi, ortalığı harabeye çevirdi. 1068 yılında Alparslan Gürcistan'a ikinci kez saldırdı. Ağır kış koşulları Alparslan'ı Gürcistan'ı terk etmeye mecbur etti. Ancak o giderken Tiflisi ve Rustav'ı Gence Sultanı Fadlun'a hediye edip gitti”* diye

---

⁹⁰ Telliöglü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 48.

⁹¹ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, TTK, Ankara 1989, s. 21.

⁹² Telliöglü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 49.

⁹³ Nebi Gümüş, “Selçuklu-Gürcü İlişkileri”, *Tükler*, IV, s. 1186.

kaydedilmiştir.⁹⁴ Buradan da anlaşıldığı gibi Selçuklu Türkleri Gürcistan için büyük bir tehlike oluşturup Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü sağlamasını da engellemiştir.

Tüm bu sıkıştırmalar neticesinde Gürcü kralı Giorgi sulh talep edip kızını sultana vermeyi ve her sene vergi vermeyi kabul etti.⁹⁵ Ardından Gürcistan topraklarına girip Kargarnı, Kartli ve Tiflis Çoruh nehri arasındaki yerleri istila ederek Kür ırmağından geçip, Kartlı-Kars yörelerini ele geçirdi.⁹⁶ 1080 yılında Gürcistan'da "DidiTurkoba" diye adlandırılan Türk akınları başladı. Bu akınlar sonunda Klarceti, Şavşeti, Acara, Samokalako, Argyti ve Kartli işgal ve tarumar edildi. Sayısız Gürcü halkı ölüme gönderildi. Bunun üzerine kral Giorgi sulh talep etmiştir.⁹⁷

Alp Arslan'ın Gürcüler üzerine yönelmesi daha sonra yapacağı Anadolu harekâtı için stratejik bir adım olmuştur. Zira Selçukluların Doğu Anadolu ve Kafkasya'nın güneyinde yapabileceği faaliyetlerde karşısına çıkabilecek üç Hıristiyan unsur bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi olan Rumlar sayıca az olmalarına rağmen Bizans'ın himayesi altında ve orduda üst düzeyde bulunmalarından dolayı siyasi bakımdan güçlüydüler. Ermeniler ise bu yüzyılın başlarında bölgeden dağılmakla birlikte hala önemli bir nüfus gücüne sahiptiler. Gürcüler ise İstanbul'dan yapılan müdahaleler sebebiyle zaman zaman iç sıkıntılarla uğraşmak zorunda kalsalar da Selçuklulara direnebilecek en önemli güç durumundaydı.⁹⁸

Borça ırmağının yakınlarındaki Allaverdi kentini şiddetli çarpışmalar sonunda Gürcülerin elinden aldılar. Kafkas dağlarına kaçarak canını zor kurtaran kral IV. Bagrat haber göndererek kendilerine vergi vermeyi ve barış yapmayı talep etti. Bunu

---

⁹⁴ NikolozBerdzenişvili-SimonCanaşia (İvaneCavahişvili*Gürcistan Tarihi*),(Trc: Hayri Hayrioğlu), Sorun Yayınları, İstanbul 2000, s. 135.

⁹⁵ Mateos,*Vekayi-Nâme s. 116*;Reşidü'd-dînFazullâh, *Câmi'ü'tTevârih*, s. 79; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, s. 72.

⁹⁶Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 57; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s.131; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 26.

⁹⁷Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcistan Tarihi*, s. 136.

⁹⁸ Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 50.

kabul eden Alparslan ganimetleri Rey'e göndererek Aras ırmağından tekrar ilerleyerek Sürmeli ve Hagious Georgia kalelerini de fethetti. Ardından çok sayıda Hıristiyan din adamlarının yaşadığı Meryemnişin⁹⁹ kentini kuşatıp ele geçirdi.¹⁰⁰ Bu şehirde kâfirlerin ülkelerinde olan rahiplerin reisleri oturuyordu. Bütün ülkelerdeki kâfir beyleri orayı ziyarete gelip sayısız mal, gerekli şeyler ve sadakalar getirirlerdi. Ve buradaki kale tasvir edilemez şekilde sağlamdı.¹⁰¹

Çok geçmeden Bizans'ın yönetimindeki Ani'ye yürüdü. Sağlam surlarla çevrili Arpaçay mevkiindeki Doğu Anadolu'nun bu ünlü kalesi Bizans generalleri Bagrat ve Grigor tarafından savunuluyordu. Özellikle mancınıklarla kaleyi tahrip eden Selçuklular asla zapt edilemez denilen Ani kalesini fethetmeyi başardılar. Buradaki şehir ve kalelerin yönetimini sultan Muhammed b. Mansur ve hadimi Şems'i atadı.¹⁰² Ani yakınlarındaki Seyi-vürde ve Nevre denilen iki beldenin ahalisi İslam'ı kabul ettiler ve manastırları tahrip edip mescit yaptırıldılar.¹⁰³

Şehrin yıkılan yerlerini de tamir ettirip bir de mescit yaptırdı. Hıristiyan din adamları ve halk cizye vergisi ile cizye vergisi ile canlarını kurtardılar (1064). Sultan Alparslan kendisi ile hareket eden vassal emirlerden Nahcivan emiri SakaroğluEbûDülef'e Van Gölü Bölgesini, Dübeyl emiri EbulesvaroğluMinuçehr'e Ani ve yörelerini, Gence valisi Fadlun'a Gürcistan'ın bir kısmını bir kısmını ise Tiflis emirliğine bırakmıştır. Durumu haber alan Abbasi halifesi ise Sultana Fetihler babası (Ebu'l- Feth) unvanını verdi. Alparslan Doğu Anadolu ve Gürcistan seferlerinden sonra ülkede çıkan huzursuzlukları ortadan kaldırmak için gerekli emirleri verdikten sonra Anadolu'dan ayrıldı.¹⁰⁴

---

⁹⁹“Demir ile bağlı taşlardan yapılmış surları ve göl üzerinde bulunması buranın fethini zorlaştırmıştır. Tarif edilen bu gölün ise zannedildiği gibi Van Gölü'nün olmadığı Türklerde Gökçedeniz denilen Sevan gölü (Ermenistan sınırlarında) üzerinde bulunduğu kaydedilir”. Bkz: Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 154.

¹⁰⁰ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 126.

¹⁰¹Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, s 74; Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, 332.

¹⁰²İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, s. 235; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 27.

¹⁰³İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, s. 236.

¹⁰⁴ Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 29; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 59; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 132; Mehmet Ersan, *Selçuklular*

Minuçehr'in annesi Kara Hatun son Ani kralı II. Gagik'in kız kardeşidir. Bundan dolayı Minuçehr bir bakıma dayısı II. Gagik'in yurduna sahip olmuş ve şehir ile bölgenin yerli Hıristiyan halkının gözünde de Ani tahtının meşru varisi gibi sayılmıştır. Minuçehr bazı Ermeni ileri gelenlerini ve asilzadelerini de Ani'ye çağırarak buraya gelmelerini sağlamıştır. Minuçehr Ani şehrinin yönetimini ele aldıktan sonra başta surlar olmak üzere Selçuklu kuşatması sırasında zarar gören yapıları onartmış şehri iç kaledeki muhteşem saraydan başka inşa ettirdiği kervansaray, bimarhane ve hamam gibi eserlerle donatarak bayındır hale getirdi.¹⁰⁵

Akınlara devam eden Horasan Sâlâri aynı yılda üç kez Urfa yörelerine akınlar yapıp ganimetler ele geçirdi. Daha sonra Diyarbakır'a gelerek buranın emiri olan Nizammüddin ile müzakere yapmak istedi ancak hile ile yakalanıp öldürülerek bir kuyuya atıldı. Karahanlı hükümdarlarının oğullarından biri olan Hanoğlu Harun Selçuklu hizmetinde bin atlı Oğuz ile Diyarbakır yörelerine saldırılarda bulundu. Kuzey Suriye'ye seferler yapan Bizans imparatoru RomanosDiogenes'e karşı başarılı savunmalarda bulundu. 1066 yılında Selçuklu devlet adamlarından Gümüştakin sultanın emriyle Afşin, Ahmetşah ile beraber Murat ve Dicle'den ilerleyerek Elcezire bölgesine gelerek Ergani ve Nizip yörelerinde birtakım kaleleri ele geçirdi.¹⁰⁶

Anadolu Selçuklularının istilalarının başladığı zamandan itibaren aslında Bizans'ta da iç karışıklıklar sürekli hale gelmiş durumdaydı. X. Dukas'ın ölümü ile yerine karısı Eudoika geçmiş ve devletin çoğu kısmı ihmal edildiğinden karışıklık çıkmıştır. Ordu ise kendi ihtiyaçlarını karşılamayacak şekilde düzensiz ve bakımsızdı. Bu sebepten dolayı Anadolu'da Selçuklu akınlarını önleyecek bir Bizans ordusu yoktu. Kötü gidişata son vermek için imparatoriçe Kayserili generalRomanosDiogenes ile evlendi. Diogenes Ocak 1068'de Bizans imparatoru oldu.¹⁰⁷

Zamanında Anadolu'da Ermeniler, TTK, Ankara 2007, s. 86; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 156.

¹⁰⁵ Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 86-87.

¹⁰⁶ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 60.

¹⁰⁷ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 33.

Bu sırada Sultan Alparslan kuzeyden inen Müslüman olmayan Türk Alan, Komuk ve bir kısım Hazarların Selçuklu vasalı Şeddadoğulları¹⁰⁸ ve Şirvanşahların topraklarını işgal etmelerinden dolayı ikinci kez Aras ırmağını geçip Gürcistan topraklarına girdi. Yanında veziri Nizamülmülk ve Kafkas fatihi emir Savtekin bulunuyordu. Alparslan'ın Şeki ve yörelerine yürümesi üzerine Aphaz ve Gürcüler buradan çekildiler. Gürcü prensi kaçarken Şeki hâkimi Akhastan teslim olarak İslamiyeti kabul etti. Sultan Tiflis ve Rustov'u ele geçirip onları vergiye bağladı.¹⁰⁹

Derbentliler ile Şirvanşahlar arasında çıkan anlaşmazlıktan istifade eden Gürcüler Khartli'ye giderek Tiflis'i yeniden ele geçirdiler. Sultan emir Savtekin'i gönderip Gürcüleri yenilgiye uğratıp esir alınan emir Fadlun'u da kurtardı.¹¹⁰ Sultan Alparslan Derbend'in yönetimine de emir Yağma'yı atadı. Buradaki esas amacı Gürcü ve Aphaz memleketlerinin tümünü fethedip Selçuklu sınırlarına alıp Bizans'a ağır darbeler vurmaktı. Fakat Karahanlı hükümdarının ölümü üzerine doğu sınırında karışıklıklar çıkınca Kutalmışoğlu Mansur Süleyman, kardeşi Yakutî, eniştesi Erbasan ve Sanduk'u fetihlere devam etmeleri için görevlendirip oradan ayrıldı.

XI. asır başlarında Selçukluların komutanlığı altında Oğuz orduları Anadolu'ya girdiler. Bizans kalelerini tahkim ederek ilerlerken Bizans ise kendini Türklerden korumaya çalışıyordu. Türkler de sebat ile ilerliyordu. Türkler şarkta (Malatya'da), cenupta (Tarsus'ta), şimalde (Erzurum'da) uçlar tesis edip Bizans'ı kısa süre içine almıştı. Bizanslılar devletin şark ve garp sınırlarındaki Türk ordularını topladılar

---

¹⁰⁸ “951-1175 yılları arasında Arrân ve Doğu Anadolu'nun bazı şehirlerinde hüküm süren bir İslâm hanedanı Abbasilerin zayıflamasından sonra ortaya çıkan mahallî hanedanlardan biri olup bilinen ilk atası Muhammed b. Şeddâd b. Kurtuk'tur. Münecimbaşı'nın Şeddâdîler döneminde yazılan, ancak günümüze ulaşmayan Târih-i Bâbü'l-ebvâb adlı eserden yaptığı nakillere bakılarak hânedanın Kürt asıllı olduğu söylenebilir. Fakat İbnü'l-Esîr'in hânedan mensupları için Revvâdînisbesini kullanması bu konuda şüphe uyandırmaktadır. Zira merkezi Tebriz olmak üzere İran'da hüküm süren Revvâdîler aslen Yemenli Arap kabilelerindedir. Bu durumda Şeddâdîler'in Duvin yöresine geldikten sonra yaptıkları evlilikler sonucu Kürtleştikleri ileri sürülmektedir”. Bkz: Gülay Ögün Bezer, “Şeddâdîler”, *DİA*, 38, s. 409-411.

¹⁰⁹ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 62; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 134.

¹¹⁰ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 136.

bunlar gördükleri iyilikler neticesinde Bizans sınırını göçebelere koruyorlardı. Fakat Bizans'ın tüm faaliyetlerine rağmen yenilgileri birbirini takip ediyordu.¹¹¹

Bizans imparatoru Romen Diogenes ise gittikçe artan Selçuklu baskılarını durdurmak için Kayseri yörelerinde çok sayıda asker toplayıp Rumelideki Hıristiyan Oğuzlar ve Peçenek Türklerinden birlikler oluşturdu. Alman, Frank, İskandinav, İtalya Normanlarından da ücretli askerler tuttu. Sivas Divriği yakınlarında Selçuklulara saldırıp onların geri çekilmesine sebep oldu. Diogenes Murat suyunu geçerek Palu'ya geldiği sıralarda Selçuklu kuvvetleri Anadolu'da ardı arkası kesilmeyen akınlarla başta Karaman ve Konya olmak üzere birçok il ve ilçeyi ele geçiriyordu. İmparator Selçukluların Konya'yı fethettiğinin haberini alınca Selçukluların dönüş yollarını kesmek için Kayseri'ye geldi. Fakat başarılı olamayarak İstanbul'a geri döndü.¹¹²

Sultan Alparslan bu dönemde yine Anadolu ve Kuzey Suriye seferine çıkmıştır. Bu dönemde yani XI. Yüzyılda Orta Doğu'nun büyük devletlerinden biri olan Şii Mısır- Fatımî halifeliği bunuyordu (1036-1094). Halifelik veziri Şii devletin yerine Sünni devlet kurmak istiyordu ve bu nedenle Horasan'da bulunan Alparslan'a haber gönderip Mısır'a gelmesini geldiği zaman da burayı kendisine teslim edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Sultan Alparslan güçlü bir ordu ile Azerbaycan'dan Anadolu'ya girdi. Sultan Anadolu dururken Fâtımî veziri, HalebMirdasoğulları ve Suriye bölgesinde faaliyet gösteren Atsız vb. begler ve Yabgulu (Nâvekiyye) Türkmenlerinin de teşviki ile bu sefere karar verdi. Sultan Alp Arslan bu amaçla, babası Çağrı Beg'in 1018 ve amcası Tuğrul Beg'in 446/1054 yılında kullandıkları Tebriz-Merend-Hoy-Bargiri-Erciş-Ahlât yolunu kullanarak Diyâr-ı Bekr bölgesine geldi. Sultan Tuğrul Beg'in vefat etmeden önce fethini arzu ederek hedef gösterdiği Erciş ve Malazgirt şehirlerini fethetmek amacıyla Van Gölü Havzası'nın kuzey sahilleri boyunca ilerlemeye başladı. O, önce Erciş'i ele geçirdi, daha sonra Türkmenlerin yoğun olarak yerleştiği ve faaliyet gösterdiği Ahlât bölgesini Mervânlılar'dan aldı. 466/1054 yılında TuğrulBeg'in kuşatmasına rağmen

---

¹¹¹ Vladimir AleksandroviçGordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, TTK, Ankara 2015, s. 26.

¹¹²Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 35; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 65.

fethedemediği Malazgirt üzerine yürüyerek bu şehri yeniden İslam beldesi haline getirdi.¹¹³

Anadolu ve Azerbaycan'a büyük sefer hazırlığına girişmiş olan RomanosDiogenes, Balkanlardan Peçenek, Uz, Kıpçak, Hazar Türkleri, Slav, Alman, Bulgar, Frank, Ermeni ve Gürcülerden oluşan büyük bir ordu teşekkül etti. 30 bin kumandanın yönettiği yaklaşık 200 bin askerin olduğu kaydedilmiştir. İmparator Azerbaycan'a yürümek üzere Sivas'tan geçerek Erzurum'a ulaştı ve karargâhını kurdu. 30 bin askeri Ahlât'a, 20 bin kişilik orduyu da Selçukluların eline geçen Gürcistan'ı geri almak için sevk etti. Kendisi de Alparslan'ın fethettiği Malazgirt'e gitti. Bu sırada Bizans ordusundaki Türk askerleri Selçukluların yanında olduklarının haberini gönderdiler.¹¹⁴

Doğu Anadolu'ya yönelen Bizans imparatorunu karşılamak amacıyla Diyarbakır üzerinden Ahlât'a ulaşan sultan Alparslan kuvvetleriyle birlikte burada kendini bekleyen emir Afşin ile karşılaştı. Sultan karısı ve veziri Nizamülmülk'ü hazinesiyle birlikte Hemedan'a gönderilerek kendilerine yardımcı askerler göndermelerini istedi. Selçuklu ordusu yaklaşık 50 bin civarındaydı. Sultan Alparslan'ın yanında Afşin, Savtekin, Sanduk, Duduoğlu, Aytekin, Demleçoğlu, Ahmetşah gibi Anadolu'ya sürekli akınlarda bulunan deneyimli Selçuklu emirleri vardı. Malazgirtten hareket eden Selçuklu ordusunun çok yakınlarına geldiğini haber alan Bizans ordusu telaşa kapıldı ve yanlarında esir bulunan Malazgirtlilerde kaçarak Selçuklulara katıldılar.¹¹⁵

Sultan Alp Arslan, Bizans ordusu ile karşılaşmadan önce durumun tehlikeli olmasından dolayı yanında bulunan veziri, zevcesi ve oğlu Melikşâh'ıHemedan'a gönderdi. Savaşta ölürse yerine Melikşâh'ın geçmesini vasiyet etti. Haleb'de bozguna uğramışçasına hızlı bir şekilde çekilerek Ahlât'a gelen sultanın yanında sadece 15.000 kişilik hassa askerleri bulunmaktaydı. Fakat Selçuklu ordusu,

---

¹¹³ Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 227.

¹¹⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 177; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 41; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 70.

¹¹⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 179; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 72.

Malazgirt Savaşı'na başlamadan önce Anadolu'da faaliyet gösteren ve Ahlât'ı üst yapmış olan Türkmen Begi Afşîn'in önemli sayıdaki askerleri bölgede herhangi bir bege tâbi olmadıkları halde Türk savaş adetlerini en az Selçuklular kadar iyi bilen kuvvetle muhtemel sultan Alparslan Ahlât'a gelmeden önce Afşîn Beg tarafından Selçuklu hizmetine alınan Türkmen göçebe savaşçılar, Haleb'de Mısır üzerine sefere memur edilen Türkmen begi Ay Tegîn'in gelip Selçuklu ordusuna katılması, bu bölgede bulunan Müslüman gönüllüler ve Diyâr-ı Bekr bölgesindeki Türkmen askerlerin katılması ile birlikte Selçuklu ordusu güç kazandı.¹¹⁶

Görünüşte barış için gerçekte ise Bizans'ın durumunu öğrenmek amacıyla Sultan Alparslan hem kendi adına hem de halife adına bir elçi heyeti imparatora gönderdi. Selçuklu elçilerine gururunu daha fazla göstermek isteyen imparator, kibrini arttırarak Selçuklu elçisi İbn Mühellebân'a, "İsfahan mı daha güzeldir, Hemedan mı, bana ondan haber verin" şeklindeki sorusuna "İsfahan" cevabını alınca "Hemedan'ın soğuk olduğunu öğrendik. Biz İsfahan'da ve hayvanlarımız da Hemedan'da kışlar" diyerek asıl amacının Anadolu'yu Türk fethinden korumak değil daha da ileri giderek eski Roma imparatorları gibi İran'a bile hükmetmeniyetinde olduğunu açığa vurdu. İmparator'dan aldığı bu cevap üzerine sultanın elçisi İbn Mühellebân "hayvanlarınız Hemedan'da kışlar; ama sizin nerede kışlayacağınızı bilemem" cevabını verdi.¹¹⁷

İmparator her İslam ülkesinin Bizans ülkesi olana kadar bu savaştan vazgeçmeyeceğini ve bu hazırlıklar için çok paralar harcadığını söyleyip elçileri terslemiştir. Bunun üzerine savaşın kaçınılmaz olduğu anlaşıldı ve Sultan Alparslan adına hutbe okunup Müslüman halktan da dua edilmesi istendi. Savaş hazırlıklarını tamamlayıp güzergâhlarına yerleşen Selçuklu askerleri bir gece ansızın Bizans ordusunun içindeki ırkdaşlarıyla anlaşp saldırdı. Erzak muhafızlarını yok ettiler. Savaş esnasında kimin kimi kovaladığı belli olmuyordu. Buna sebep olan ise Uzların kargaşa çıkarmasıydı. Kendilerini kurtarmak ve Selçuklu ordusunun kendilerini takip etmelerini engellemek için altın gümüş serpiştirip dikkatlerini dağıtmaya çalıştıysalar

---

¹¹⁶Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 239.

¹¹⁷Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 239.

bile hüsrana uğradılar. Zira bu değerli eşyalar Bizans ücretli askerlerince kapışıldıktan sonra Türk asıllı olanlar ganimetlerle birlikte Selçuklu birliklerine katıldı. Nihayet gerçek savaş zamanı gelince Sultan ak elbiselerini giyerek ölürsem kefenim bu olsun dedi. 27 Zilkade 463 /26 Ağustos 1071 Cuma günü namaz kılındı ve Sultan askerlerine konuşmasını yapıp Türk töresi gereğince atının kuyruğunu bağlayıp savaşa hazır hale geldi.¹¹⁸ İlk olarak bozkır hilal taktiği uygulayan Selçuklu birlikleri büyük başarı elde ettiler. Ardından pusudaki Selçuklu askerleri ağır darbeler indirerek Bizans ordu kollarını bozguna uğrattı. Ünlü Bizans komutanı Nikephoros'un birliğinde bulunan Uz ve Peçenek atlı birlikleri kendi soydaşlarına karşı savaşmayarak Selçuklu tarafına geçince sol kanatta tamamen çöktü.¹¹⁹

Bizans'ın içindeki Ermeni birlikleri ve RomanosDiogenes'in üvey oğlu AndronikosDukas'ta geri çekildi. Bozguna uğrayan Bizans komutanları, değerli eşyaları, Bizans İmparatoru ile birlikte imparatorluk tahtı ve tacının değerli taşları da ele geçirildi. İmparatora bir tutsak gibi değil misafir gibi muamele edilmiştir. İmparator öldürülmedi ve sultan ile anlaşma yaparak vergi vermeyi asker yardımında bulunmayı, Müslüman esirleri geri vermeyi, Antakya, Urfa, Menbiç, Malazgirt kent ve kalelerini vermeyi ve sultanın oğluna bir kızını vermeyi kabul ederek ülkesine doğru yola çıkmıştır. Fakat Malazgirt yenilgisinden fırsat bulup kaçarak İstanbul'a gelebilen Bizans senatosu RomanosDiogenes'i tahttan indirip yerine VII. MihaelDukas'ı (463-470 /1071-1078) imparator ilan etti. RomanosDiogenes yeni imparatora durumu bildirip kurtuluş akçesini vermesini istedi fakat mali yönden zayıf oldukları için imparator kurtuluş akçesinin bir kısmını gönderdi. Kısa bir zaman sonra RomanosDiogenesDukas ile Tokat yörelerinde yaptığı savaşta yenildi.

---

¹¹⁸Reşîdü'd-dînFazullâh, *Câmi'ü'tTevârih*, s. 82; Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 34-35; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, s. 112; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 76; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 45; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 182.

¹¹⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 183.

Yakalanan RomanosDiogenes'in gözlerine mil çekildi ve çok geçmeden sevk edildiği Kınalı adada feci şekilde can verdi (Zilkade 463/Ağustos 1072).¹²⁰

Malazgirt zaferi ile Bizans'ı darmadağın eden Türk akıncı kuvvetleri kendilerine direnen kuvvet kalmadığı için kısa bir zamanda Anadolu içlerine girip Adalar Denizi ve Marmara kıyılarına kolayca ilerlediler. Artık fethettikleri yörelere akınlara değil yerleşmeye geliyorlardı. Çanakkale kıyılarındaki bazı bölgeler hariç tüm Anadolu Alp Arslan zamanının ilk yıllarında Selçuklu Türklerine bir av haline geldi. Ermenistan'ın düzlüklerinde RomanosDiogenes karşı yapılan ve zaferle sonuçlanan muharebe tüm şarkın egemenliğini bu yürekli insanlara kazandırmıştır.¹²¹

Yukarı Fırat'ta Erzurum merkez olmak üzere Saltukluklar (1072-1202),Erzincan-Şebinkarahisar'da Mengücekliler (1080-1228), Sivas ve Orta Anadolu'da Danişmentliler (1080-1178), Bitlis ve Erzen'deDemleçoğulları (1084-1393),Van Gölü havzasında Sökmenliler (Ahlatşahlar) (1110-1207), Diyarbakır'da Yıvaloğulları (1098-1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113) ve Hasan Keyf, Mardin, Harput merkez olmak üzere Güney Doğu Anadolu'da Artuklular (1102-1183) Türk devletleri kurularak Anadolu'nun Türk yurdu olmasında büyük katkılar sağlamışlardır.¹²²

Şarkta şöhret kazanan Malazgirt zaferi Anadolu'yu Selçuklulara teslim etti.¹²³ Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun etnik durumu hızlı bir şekilde değişmiştir. Türkistan, Maveraünnehir ve Horasan'dan bütün İslam ülkelerine özellikle küffar diyarı sayılan Anadolu'ya dalgalar halinde Türk göçleri oldu. Böylelikle Anadolu'yu yurt olarak tutan Türkler karşısında Ermeni ve Gürcü nüfusu azınlık durumuna düşmüştür. Sultan Alparslan'ın Malazgirt zaferi ile gerçekleşen Anadolu'nun

---

¹²⁰Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 143;Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 83; Sallâbî, *Selçuklular*, s. 99; Ali Sevim, "Malazgirt Muharebesi", *DİA*, 27,s. 481-483, Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 373; Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, s.26.

¹²¹JakobPhilippFallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, TTK, Ankara 2011, s. 18.

¹²² Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 85.

¹²³Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, s. 26.

Türkleşmesi gibi Türk ve dünya tarihi açısından büyük önem arz eden sonuçlar doğurmuştur.¹²⁴

Güney Kafkasya ile Anadolu'ya yerleşen Selçuklu beyleri ise ¹²⁵“mücahit”, “gazici”, “akıncı” adı altında fetihler düzenlemeye başladılar. Bunlar genel olarak sınır boylarında yaşayan göçebe boy beyleri olup Gürcistan, Ermenistan ve Bizans üzerine akınlar yapmaktaydılar.

1.2.5.Sultan Melikşah Dönemi (465-485/1072-1092)

Sultan Alparslan'ın ölümü ile yerine oğlu Melikşah geçti (464/1072). Bu dönem Bizans buhranlar içinde çalkalandığı esnada 466/1074 yılından başlayarak Artuk Bey, Kelkit ve Yeşilırmak havzalarını, Mengücek Bey Divriği Erzincan ve Şebinkarahisar çevresini, Ebulkasım Saltuk'ta Erzurum ve Çoruh ırmağı çevresini fethetti. Süleymanşah'ın dayısı emir Danişmendoğlu Gümüştekin Ahmet Gazi Kızılırmak ve Yeşilırmak havzalarının fethini tamamlayıp Sivas, Amasya, Niksar, Tokat, Çorum, Kayseri, Elbistan ve Malatya kent yörelerinde hâkimiyet kurmayı başardı.¹²⁶

Karadeniz kıyılarındaki Türkler devletin kurulduğu Marmara kıyılarına gittiği için buralar tekrar Bizans'ın eline geçti. Teodor Gabras ise Türklerin yardımı ile Trabzon'da bir devlet kurarak Bizans'a karşı hâkimiyetini devam ettirmeye çalışıyordu. Fırat ırmağı kenarların da ise birtakım Ermeni prenslikleri bulunuyordu. Bizans XI. Yüzyıldan beri mezhep ayrılıklarının yanı sıra birçok kanlı isyanlara kalkışan Doğu Anadolu'daki Ermeni prensliklerini ortadan kaldırdıktan sonra halkını da Orta Anadolu ve Çukurova bölgelerine sürdüler. Böylece siyasi yönden bir birlik içinde olmayan Ermeniler kendilerine dokunmayan Selçukluları bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Özellikle Ermeni asıllı Bizans generali Brachamios Bizans'tan tabiiyetini ayırarak önce Maraş'ta sonra Malatya, Harput, Palu, Elbistan, Tarsus ve

---

¹²⁴ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 86; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 141.

¹²⁵ Agacanov, *Selçuklular*, s. 142.

¹²⁶ Sallâbî, *Selçuklular*, s. 103; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 90.

Urfa'ya hâkim oldu ve böylece Çukurova'dan Güney Doğu Anadolu'ya kadar uzanan sınırlarda bir Ermeni prensliği kurdu.¹²⁷

Yine bu dönemde Doğu Anadolu ve Arran'da¹²⁸ fetihler yapılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin vassalı durumunda olan Gürcü kralı II. Giorgi devrinde Liparit'in oğlu Ivane isyanı ile Gag kalesini alıp Şeddadoğulları emirlerinden Gence hâkimi Fadlun'a satmış idi. Çok geçmeden oğlu Liparit ve kendisi Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkararak tabiiyetini arz ettiler. Sultan Gürcistan'a yürüyüp Kartli, Gence gibi yerleri alıp Şirvan ve Errran yörelerini yönetimini Savtekin'e vererek çok sayıda buralara Türkmen yerleştirdi.¹²⁹ Bununa beraber SavtekinGiorgi ile yaptığı savaşta yenilerek Kars, Anapa, Vanand gibi yerleri terk etmek zorunda kaldı. Bu yenilgi nedeniyle Sultan Melikşah tekrar Gürcistan'a bir sefer düzenledi. Ivane'yi yendi ve tutsak alarak oradan ayrıldı.¹³⁰

Savtekin ise tekrar Giorgi karşısında yenilgiye uğradı. Erzurum, Kars, Oltu yöreleri Bizans sınır komutanı GriogorBakuryan'ın eline geçti. Bu haber üzerine Melikşah Selçuklu kumandanlarından emir Ahmet'i 1080 yılında Gürcistan seferine gönderdi. Emir Ahmet Gürcüleri yenilgiye uğratarak kaybedilen terleri ve kaleleri geri aldı. O sıralarda İsa ve Yakup adlarında iki Selçuklu emiri de Şavşat, Kartli, Acara, Ardanuç, Kutayis gibi yöreleri fethedip Karadeniz'den Trabzon'a kadar olan ileri hareketlerini sürdürerek buralarda Türkmenlerin yurt tutmasını sağladılar.

476/1084 yılında ise Sultan MelikşahErran bölgesinin yönetimini Azerbaycan Selçuklu Genel Valisi amcası Yakutî'nin oğlu Kutbeddin İsmail'e verdi.¹³¹ Gürcistan'a ise yeni bir sefer yapan sultan burayı kesin olarak hâkimiyet altına aldı.

---

¹²⁷ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 91.

¹²⁸ “Çoğu defa al-Ran şeklinde yazılan eski Yunan ve Romaluların Albania dedikleri bölgenin Arapçalaştırılmış İsmidir. Ermeni kaynaklarında Alvank şeklinde görülen Albania ismi şimdiki Gence ile Kür Nehrinin civarı olmuştur. Araplar ve Türkler zamanında Arran Kür ile Aras muntakası arasında zikredilip, şimdiki Gence ve Karabağ vilayetlerinden ibaret bir bölge sayılmıştır”. Bkz. Cem Tuysuz, *Selçuklular Döneminde Azerbaycan*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997, s. 14.

¹²⁹ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 143.

¹³⁰ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 148.

¹³¹ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 151.

Yapılan bu askeri harekâtlardaki kentler tahribata uğranış ve bölge halkının durumu da kötüleşmiştir. Bunun üzerine Ani Ermeni başpiskoposu Barseğ bazı prens ve din adamlarından heyet oluşturarak vergileri azaltmak, Barachamiou'un çabasıyla dörde çıkarılan Ermeni Patrikliğinin durumunu Sultan Melikşah'a arz etmek üzere İsfehan'a gittiler. Sultan onları iyi bir şekilde karşıladı Ermeni Katolikosluğunu tek bir makamda toplanıp bütün kilise ve manastır ruhanilerinin vergi dışı bırakılması hususunda bir ferman düzenleyip Barseğ'e verdi.¹³²

Sultan Melikşah devrinde Türkiye tarihi ile ilgili önemli olaylardan birisi de Güney Doğu Anadolu Bölgesinin Selçuklu yönetimine alınmasıdır. Tarihte Mervanoğulları adıyla anılan ve Sultan Tuğrul döneminden beri Selçuklulara tabii olan Müslüman bir emirliğin yönetimi altında bulunan bu bölge XI. Yüzyılda Diyarbakır ve Ahlât olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Diyarbakır bölümü Amid (eski Diyarbakır) , Silvan (Meyyâfârikin), Erzen ve Mardin kentleriyle Siirt, Koçhisar, Hasankeyf, Maden, Gölcük, Atak, Ergani, Çermik, Cizre, Savur, HısnıZülkarneyn, Behmut gibi ilçe ve kaleleri içine alıyordu. Ahlât ise Ahlât ve Bitlis ketleriyle buraya bağlı ilçe ve kaleleri kapsıyordu. CüheyroğluFahrüddeveİsfehan'a giderek bu bölgelerdeki durum ve emirlik hakkında bilgi verip bölgenin artık Büyük Selçuklu Devleti sınırları içine alınması gerektiğini belirtmiştir. Sultan bu önerisini olumlu karşıladı ve Fahrüddeve ile birlikte değerli Selçuklu komutanlarını görevlendirdi. Diyarbakır ve Ahlât bölgesindeki kent ve kaleler kuşatılmaya başlanınca Mervanlı emiri Mansur Musul, Elcezire ve Halep hâkimi olan Şerefüddeve Müslime haber gönderip yardım talep etti. Çok geçmeden Fahrüddeve, Artuk ve Çubuk beyler kuvvetleriyle birlikte Amid ovasına geldiler.¹³³

Fahrüddeve'nin diğer kent ve kalelere gönderdiği kuvvetler Mardin, Siirt, Erzen ve Hasankeyf'deki savunmayı kolaylıkla kırmayı başardı. Amid Müslüman halkı oranın valisinin sert tutumlarından dolayı şehrin surlarına çıkıp kapıları açarak Selçukluların girmesini sağladılar (Mayıs 1085). Ardından Amid, Siirt, Erzen, Bitlis,

---

¹³² Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 92.

¹³³ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 93.

Ahlât ve Hasankeyf kentleriyle beraber birçok kale de düştüğü haberi geldi. Mervanlı başkenti Silvan'da düşünce Selçuklu kuvvetlerine hala direnmeye devam eden diğer kaleler de teslim oldular. Mardin kenti emir Boncuk Böri tarafından ele geçirildi. Emir Çökürmüş'te kuşatmış olduğu Cizre'yi almıştır. Bir buçuk yıla yakın zamanda kuşatma altında tutulan Güney Doğu Anadolu bölgesi Büyük Selçuklu Devleti içine dâhil edilmiştir. Bölgenin genel valiliğine Fahrüddevele atandı. Sultan Melikşah'ın 1092 yılında ölümü üzerine imparatorluk içinde saltanat çatışmaları başladı. O sırada Suriye Selçuklu melikliğinde bulunan TacüddeveleTutuş'ta Güney Doğu Anadolu bölgesi gibi doğrudan doğruya imparatorluğa bağlanan Kuzey Suriye'ye hâkim olduktan sonra Doğu Anadolu ile beraber Güney Doğu Anadolu bölgesine de hâkim oldu. Daha sonra ise bu bölgelerde birçok Türk beylikleri kurulmuştur.¹³⁴

1.2.6.Sultan Berkyaruk Dönemi (487-498/1094-1104)

Sultan Melikşah'ın ölümü ile Büyük Selçuklu Devleti'nde bir duraklama devri başladı. Bunun en büyük sebebi uzun süren taht mücadeleleri olmuştur. Melikşah'ın ölümünden sonra geride Berk Yaruk, Muhammed Tapar, Sencer ve Mahmut adlarında dört oğlu kaldı. Terken Hatun küçük yaşta olan oğlu Mahmut adına tüm çabalardan sonra 25 Kasım 1092 yılında hutbe okutmayı başardı. Terken Hatun (Celaliye Hatun) Berkyaruk'u tutuklatmak istedi fakat Nizamülmülkün yandaşları onu şehirden çıkararak himaye ettiler.¹³⁵

Beryaruk ve Mahmud taraftarları savaştı ve Beryaruk mücadeleyi kazandı. Berkyaruk'tan sonra melik Tutuş saltanat mücadelesine girişmiştir. Tutuş kolaylıkla Kuzey Suriye'ye hâkim olmuştur. Terken Hatun Tutuş'a gönderdiği elçiler vasıtasıyla haberleşerek onunla evlenmek ve devleti birlikte yönetmek kaydıyla anlaşmaya vardılar. Fakat Terken Hatun hastalığı sebebiyle arzu ettiklerine varamadan öldü.¹³⁶

---

¹³⁴ Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 51; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 99.

¹³⁵Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s.136; Agacanov, *Selçuklular*, s.184.

¹³⁶ Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 52-54; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 182; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.226; Mehmet Nadir Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği (1055-1157)*, Kömen Yayınları, Konya 2008, s. 63.

Berkyaruk bu olaylar sırasında Nusaybin yöresinde bulunuyordu. Terken Hatun'un ölümünü haber alınca İsfahan'a hareket etti. Beraberinde 50 bin kişilik bir ordu ile Tutuş bu durumu öğrendiği zaman Abakoğlu Yusuf'un kardeşi Yakub'u bir miktar askerle Berkyaruk'a karşı gönderildi. Berkyaruk'un Yakup tarafından mağlup edildiği haberini alan Bağdat halifesi Tutuş adına hutbe okuttu. Mahmud çiçek hastalığına¹³⁷ yakalanıp ölünce Mahmud taraftarları Berkyaruk'u tanımak zorunda kaldı.¹³⁸ Çok geçmeden Berkyaruk ile Tutuş savaşa tutuştular (26 Şubat 1095). Berkyaruk'un ordusunda bulunan Sultan Melikşah'ın sancağının çekilmesi üzerine Tutuş'un askerlerinin çoğu Berkyaruk'un tarafına geçti. Tutuş savaşta yaralanıp yere düşünce öç almak isteyen emir Sungurca tarafından başı kesildi. Cesedi babası Alparslan'ın Merv'deki türbesine gömüldü.¹³⁹

Bu dönemde yine emir Gürboğa Haçlılar ile karşı karşıya geldi. Fakat savaş sırasında Gürboğa'yı çekemeyen diğer emirler onu savaş meydanında bırakıp gidince Gürboğa haçlılar karşısında yenik duruma düştü ve Musul'a gitti. Haçlılar ise Antakya'nı iç kalesini de alarak şehre tamamen hâkim oldular. Burada Normanlardan Bohemond'un yönetiminde Antakya prensliğini kurdular. Haçlılar buradan da ilerleyerek güneye Kudüs'e doğru ilerlediler. Kudüs ise o sıralarda Mısır Fatimî Devleti'nin yönetiminde idi. 7 Haziran 1099'da ortaçağın en müstahkem kalelerinden biri olan bu şehri kuşatarak 15 Temmuz'da işgal ettiler. Önüne gelen herkesi kılıçtan geçirip öldürdüler. Bir haçlı tarihçisi sabah tapınaklarına giderken dizlerine kadar yükselen kanların içinden geçtiğini kaydetmiştir. Haçlılar Kudüs'te Latin devletinin ilk krallığını kurdular.¹⁴⁰

---

¹³⁷"Berkyaruk'u tutuklayan emirler gözlerine mil çektirmek istediler fakat İbn Tilmiz onlara: "Melik Mahmud çiçek çıkardı, bundan kurtulacağına ümidim yoktur. Tutuşun hâkimiyetini istemediğinizi görüyorum bu nedenle Berkyaruk konusunda acele etmeyin. Eğer Mahmud ölürse Berkyaruk'u hükümdar yaparsanız. Şayet Mahmud kurtulursa Berkyaruk'un gözlerine mil çekmeye yine muktadirsiniz" dedi. Bkz: Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 75.

¹³⁸Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 139; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 183.

¹³⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 185.

¹⁴⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 196.

Yine bu dönem Beryaruk ve Muhammed Tapar arasında savaş meydana gelmiştir. Berkyaruk kışı Bağdat'ta geçirdikten sonra kardeşi Muhammed Tapar ile savaşmak üzere harekete geçti. 15 Mayıs 1110'da Hemedan yörelerindeki Sefidrûd'da karşılaştılar. Muhammed Tapar'ın yanında yaklaşık 20 bin kişi vardı. Savaş sırasında Berkyaruk'un askerleri hezimete uğradı. Bunun sonucunda Bağdad'ta Muhammed Tapar adına tekrar hutbe okundu. Yine bu dönemde Bâtını faaliyetleri güç kazanmıştır. Birçok devlet adamını suikastlar sonucunda öldürdüler. Sultan Berkyaruk Muhammed Tapar'a yenilince kendisine güvenen kişilere haber yolladı ve etrafında seçkin kişiler oluştu. Berkyaruk Nişabur'a geldiği zaman Horasan bölgesinin hâkimiyeti için Sultan Sencer ile anlaşmazlığa düştü. Sultan Berkyaruk ile kardeşi Sencer Maverâünnehir'de Nuşecan şehri dışında karşılaştılar. Berkyaruk'un emir Rüstemi öldürmesi sonucu Sencer'in ordusu dağıldı. Askerler Sencer'in mallarını yağma etmeye tezden başlayınca Sencer bunu fırsat bilip Berkyaruk'a saldırdı ve böylelikle Berkyaruk yenildi.¹⁴¹

Sultan Berkyaruk Muhammed tapar ile beş defa karşı karşıya gelmişti. Her savaştan sonra anlaşma yapılmış fakat bağlı kalınmamıştır. Berkyaruk yakalandığı verem hastalığı sonucunda 22 Aralık 1104 yılında 25 yaşında vefat etti. Cesedi İsfahan'a¹⁴² götürüldü ve türbesine gömüldü.¹⁴³

1.2.7.Sultan Muhammed Tapar Dönemi (498-511/1105-1118)

Babası sultan Melikşah'ın 1092'de ölümünden sonra Terken Hatunla amcaları, kardeşleri ve emirler ile uzun süre mücadeleden sonra 12 yıl Büyük Selçuklu Devletine hükümdarlık yapmış son olarak kardeşi Muhammed Tapar ile de anlaşarak

---

¹⁴¹ Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 60-61; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 204.

¹⁴² "İran'ın dördüncü büyük şehri ve aynı adı taşıyan eyaletin merkezidir. Adı Arapça kaynaklarda *Sibâhân*, *İsbahân* ve bazı eski Farsça kaynaklarda *Sipâhân* şeklinde geçer. Genellikle kabul edildiğine göre kelimenin sözlük anlamı "-atlı- askerler" olup şehir, *Sâsânî ordusu bir savaş çıktığında önündeki düzlükte toplandığı için bu adla anılmıştır*". Bkz: Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *DİA*, 22, s. 497-502.

¹⁴³ Müneccimbaş, *Câmiu'd-Düvel*, s. 95; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 217.

onu *Büyük Sultan* olarak tanımıştı.¹⁴⁴ Sultan Muhammed, Sultan Sencer'in öz kardeşi olup anneleri cariye ÜmmüVeled idi.¹⁴⁵ Berkyaruk ölünce Muhammed Tapar anlaşma ile kendisine bırakılan Musul'a vardı. O sıralar Musul'da emir Çökürmüş hâkimdi. Çökürmüş'e haber göndererek anlaşma gereği Musul'un kendisinin olduğunu kendisine itaat ettiği müddetçe yine onda kalacağını söylediye de Çökürmüş bunu kabul etmedi. Muhammed Tapar Musul'u kuşattı. Devam eden mücadelelerden sonra Berkyaruk'un ölümü haberini alan Çökürmüş halkına danışarak Muhammed Tapar'dan başka sultan kalmadığı için ona itaat edeceklerini söyledi ve halkı da bunu kabul etti. Böylece Çökürmüş Sultana itaatini bildirdi ve Sultan da ona hürmet ederek eski makamına gönderdi.¹⁴⁶

Sultan Muhammed Tapar ise 10 Şubat 1105 tarihinde Bağdat'a gelerek şehrin batı yakasında konaklayarak adına hutbe okuttu. Bu dönemde Bâtıniler ciddi şekilde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Pek çok kişiyi öldürüp malları yağma ederek kadınları tutsak almışlardır. Hacı adaylarını da kılıçtan geçirip mallarını yağmaladılar. Şafilerin ileri gelenlerinden Ebû Cafer'i de halka vaaz verip kürsüden indikten sonra öldürdüler. Ardından Hanefî mezhebinden olan Ebu'l-Ali Said İsfahan camiinde, Nizamülmülk'ün büyük oğlu Fahrü'l-Mülk'de suikast sonucu öldürülmüştür. Tüm bunları gören Sultan Sencer Muhammed Tapar'a haber göndererek Bâtınilerin artık çok tehlikeli olduklarını onları yeryüzünden temizlemek gerektiğinin haberini yolladı. Muhammed Tapar hazırlık yaparak Şâhdiz kalesini kuşattı. Uzun uğraşlar sonucunda kaleyi ele geçirerek tahrip etti.¹⁴⁷ Alamut yörelerinde yaşayan halk da Bâtınilerin sürekli saldırıları nedeniyle zor durumdaydılar. Muhammed Tapar bu sefer de Ave ve Sâve hâkimi olan AnuştekinŞirgir'i Hasan Sabbah ile savaşmak üzere görevlendirdi. Bazı Türk kumandanlar ile beraber Alamut'u¹⁴⁸ kuşattılar.

---

¹⁴⁴ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK, Ankara 1990, s. 39.

¹⁴⁵ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 97.

¹⁴⁶ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 368; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 41.

¹⁴⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 238.

¹⁴⁸ "Ortaçağ'da Rûdbâr vadisinde bulunan elli kadar müstahkem kalenin en meşhuru olan Alamut, Deylem sınırında Rûdhâne-i Alamut vadisiyle Tâlekan nehrinin birleştiği yerden 2,

Muhammed Tapar'ın Nisan 1118 yılında ölümünün haberi ile Bâtıniler sevinç içine girmişlerdir. Anuştekin ve kuvvetleri kuşatmayı sürdürdüyse de başarılı olamayarak geri çekildiler.¹⁴⁹

Yine bu dönemde ilk olarak haçlılarla mücadeleye girişen Musul emiri Çokürmüş oldu. Selçuklu kuvvetleriyle Urfa'yı kuşatarak 450 haçlıyı öldürerek büyük bir zaferle ülkerine geri döndüler. Buna müteakip Muhammed Tapar 1110'da Musul emiri Mevdud ile Ahlatşahlar beyliğinin kurucusu Sökmen El-Kutbi'ye Haçlılara karşı sefer düzenlemeleri için mektup gönderdi. İsmi zikredilen beyler ile birlikte Artukoğlu İlgazi'de katılarak önce Urfa'yı kuşatarak haçlılara karşı mücadele etmişlerdir. Yine Muhammed Tapar emir Porsuk, İlgazi ve Tuğtekin'i de haçlılarla mücadele için görevlendirmiştir.¹⁵⁰

Selçuklu şehzadeleri arasında çıkan taht kavgalarından faydalanan Gürcüler istila hareketlerine giriştiler. Onların harekete geçmesi Gürcü kralı II. David (1089-1125)'in Kuzey Kafkasya'daki kısmen Hıristiyanlaşmış bir Türk boyu Kıpçaklardan istifade etmesiyle mümkün olmuştu.¹⁵¹ Selçukluların zayıf durumundan yararlanan Gürcü-Kıpçak ordusu harekete geçmiş bunu üzerine Kafkasya'da¹⁵² yaşayan Türkmenler yerlerini terk ederek Anadolu'ya göç etmişlerdi. Sultan Muhammed Tapar Azerbaycan'da Gence önüne kadar ilerleyen Gürcüler üzerine asker göndererek ilerlemelerini durdurmuştur (503/1110). Muhammed Tapar Kasım/Aralık 1117'de hastalandı. Kurban bayramında büyük bir şölen düzenlendi ve Muhammed

---

Kazvin'den ise 6-8 fersah mesafede 2000 m. yükseklikteki yalçın kayalar üzerinde kurulmuştur. İbnü'l-Esîr'e göre kale Deylem hükümdarlarından biri tarafından kurulmuştur. Ancak daha sonra 246 (860) yılında Taberistan Alevîleri'nin reisi Hasan b. Zeyded-Dâî-İlelhak tarafından yeniden inşa edilen kale, asıl şöhretini Haşşâşîn'in lideri ve İsmâilî Devleti'nin kurucusu Hasan Sabbâh'a borçludur". Bkz: Abdülkerim Özeydın, "Alamut", DİA, 2, s. 336-337.

¹⁴⁹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 240; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 83.

¹⁵⁰ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 249.

¹⁵¹ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 144.

¹⁵² "Karadeniz ile Azak denizinin doğu kesimini ayıran Avrupa yarımadasından başlayarak Hazar denizi kıyısındaki Apşeron yarımadasına ulaşan Büyük Kafkas dağlarını ve iki yanında uzanan toprakları kapsar; bölgenin adı da buradaki sıradağlardan gelmektedir". Bkz: Davut Dursun, "Kafkasya", DİA, 24, s. 157-158.

Tapar oğlu Mahmud'a sarılıp ağlaştılar. Tahtı oğluna emanet ettiğini söyledi. 18 Nisan Perşembe 1118'de 38 yaşında vefat etti.¹⁵³

1.2.8.Sultan Sencer Dönemi (513-552/1119-1157)

Sultan Muhammed Tapar ölünce yerine 14 yaşındaki oğlu Mahmut geçti. Sencer ise kardeşinin ölümüne çok üzölmüş yedi gün yas tutmuştur. Mahmut küçük olduğu için hâkimiyeti elinde sağlam tutamıyor ve devlet büyüklerinin etlisinde kalıyordu. Bu sebepten Sultan Sencer hemen hazırlıklarını yaparak Rey şehrine girdi. Mahmut'da ordusuyla yürüdü ve Rey yakınlarındaki Sâve yakınlarında karşılaştılar. Sencer'in ordusu 20 bin kişiydi ve 18 fil vardı. Sultan Mahmut'un ise 30 bin askeri vardı. Filler sayesinde Sencer galip geldi. Sultan Mahmut amcasından af diledi. Amcası onu affederek oğlu olmadığı için kızını vererek kendisini de veliaht tayin etti. Rey şehri ile Mazendaran ve Kumis bölgesini kendi hâkimiyet bölgesine aldı Mahmut'a kalan bölgeler ise Irak-ı Arap (Mezapotamya) ile Irak-ı Acem (Cibâl)'in bir kısmı ile Suriye'dir. Sultan Sencer'in izni ile Selçukluların bir kolu olarak Irak Selçukluları devleti kurulmuş oldu.¹⁵⁴

Ortaçağ Doğu tarihçileri Kâşgar ve Maverâünnehir'den Yemen, Anadolu, Kafkas, Mekke, Umman ve Meran'a kadar Muizzü'd-din Ebu'l-Haris Sencer'in adına hutbe okunduğunu tastik etmektedir.¹⁵⁵ Sultan Sencer Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetindeki diğer bölgelerin bir kısmını da diğer yeğenlerine ikta etti. Irak-ı Acem eyaletinin yarısı ve Gilan bölgesini Tuğrul'a, Fars eyaleti ile İsfahan ve Huzistan'ın yarısını Selçukşah'a verdi. Yine sultan Sencer zamanında da Bâtınilerin faaliyetlerine karşı mücadele edilmiştir. Bâtıniler Suriye'de Banyas şehrini ele geçirerek aynı yıl içinde Musul hâkimi Aksungur Porsuki'yi Cuma namazı kılarken öldürdüler (25 Kasım 1126). Sultan Sencer'in veziri Kâşâni'de Bâtıniler tarafından

---

¹⁵³Agacanov, *Selçuklular*, s. 195; Turan, *Selçuklular Devri ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 232; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 255; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 151.

¹⁵⁴ Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 58-59; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 260; Turan, *Selçuklular Devri ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 235; Mehmetov, *Türk Kafkasyasında Siyasi ve Etnik Yapı*, s. 249-250.

¹⁵⁵Agacanov, *Selçuklular*, s. 195.

öldürülünce sultan Alamut Bâtınilerinin üzerine sefere çıkarak rivayetlere göre 10 binden fazla Bâtini öldürdü.¹⁵⁶

Sultan Sencer devrinde doğudan batıya doğru yayılan Karahitaylılar kendine engel olmaya çalışan Karahanlı hükümdarı Mahmut bin Muhammed'i Hocend yakınlarında mağlup ettiler. Bu mağlubiyet sonucunda Maveraünnehir halkı çok zor durumda kaldı. Kısa zaman sonra Karahanlı hükümdarı Mahmut ile Türk Karluklular arasında anlaşmazlık çıktı. Mahmut Sultan Sencer'den yardı isteyince Sultan 100 bin kişilik kalabalık orduyla Karlukluları üzerine yürüdü. Karluklular Karahitaylardan olan Gürhan'dan yardım istedi. Karahitaylar büyük bir ordu ile Katvan bozkırlarında Selçuklular ile karşılaştı. Karahitaylar Selçuklu ordusunu Damgan'a kadar sürdü. Selçuklu ordusu sonunda 30 bin kişilik ağır bir kayıp verdi (9 Eylül 1141). Sultan Sencer 300 atlı ile kaçmayı başarırken karısı Terken Hatun, oğlu esir alındı. Böylece Sencer Ceyhun nehri ötesindeki topraklarını kaybetti ve Türkistan'da ilk kez putperest bir kavmin hâkimiyeti altına girdi.¹⁵⁷

Katvan savaşında Karahitaylarla beraber olan Oğuzlar daha sonra Belh şehri civarında görüldüler ve Huttelân otlaklarında konar-göçer şekilde yaşayıp hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Oğuzlar Selçuklulara yarı bağımsız şekilde bağlıydılar ve Selçukluların mutfağına yılda 24 bin baş koyun vergi veriyorlardı. İlk anlaşmazlık bu vergilerin alınması sırasında çıkmıştı. Oğuzlar vergi için gelen tahsildarı öldürdükleri için Sencer'in atadığı ŞihneKumaç ile Oğuzlar arasında savaş çıktı ve Oğuzlar kazandı. Sultan Sencer bunun üzerine sefere çıktı fakat Oğuzlar 100 bin kişilik Selçuklu ordusunu dar bir boğazda hezimete uğrattılar. Sultan Sencer ve çok sayıda emir tutsak alındı. Sultan Sencer'in esir edilmesiyle Büyük Selçuklu Devleti fiilen ortadan kalkmıştır. Oğuzların yıkılmış olduğu bu imparatorluk sultan Sencer'in kurtulduktan sonra toparlaması pek de mümkün olmadı.¹⁵⁸ Oğuzlar Sultan Sencer'i

---

¹⁵⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 263.

¹⁵⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 276.

¹⁵⁸ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (İkinci İmparatorluk Devri)*, II, TTK, Ankara 2011, s. 459.

esir ettikleri vakitte ona eziyet ettiler ve seyisine bile yetmeyecek kadar maaş bağladılar.¹⁵⁹

Sultan Sencer yaklaşık üç yıl Oğuzların yanında tutsak kaldı. Sultan Sencer daha sonra ellerinden kurtuldu fakat 26 Nisan 1157’de 71 yaşında öldü ve Merv şehrinde sağlığında yaptırdığı “Ahiret yurdu” adını verdiği muhteşem türbesine gömüldü. İmparator Sencer’in ölümü ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu da tarih sahnesinden çekilmiş oldu. Daha sonra imparatorluğun üzerinde kurulan hiçbir mahalli Türk devleti bütün Yakın ve Orta Doğu’ya iyi bir düzen getiremedi.¹⁶⁰

---

¹⁵⁹İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 117; Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 87.

¹⁶⁰Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 97; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, 235; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.284; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 465.

İKİNCİ BÖLÜM

İLDENİZ TAHAKKÜMÜ ÖNCESİ İRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN ANADOLU VE KAFKASYA SİYASETİ

2.1. Irak Selçuklu Devletinin Teşekkülü

2.1.1. Fetret Devrinde Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Gürcistan

Büyük Sultan Melikşah'ın 20 Kasım 1092'de Bağdat'ta zehirlenerek ölümünden sonra oğulları ve kardeşleri arasında kanlı saltanat savaşları Selçuklu Devletini sarsmıştır. Bu karışıklıklar devletin hızlı bir şekilde gerilemesine sebep olmuştu. Bu sarsılmanın en büyük sebeplerinden biri de ihtişamlı ve zeki bir devlet adamı olan Nizamülmülk'ün de öldürülmesi olmuştur.¹⁶¹ Selçuklu Devleti'nin inkıraza yüz tutması ile beraber XII. yüzyıl başlarında hükümdar aileden birileri olmakla birlikte feodal yapıdan kaynaklanan sebepler ile bazı sülalelerin kurulması da mümkün olmuştur. Bunlar Atabegler olarak anılmış ve küçük yaştaki sultan çocuklarının eğitimleriyle ilgilenerik valilik gibi görevlerde bulunmuşlardır. Çoğunlukla bu görevdekiler nüfuslu kimseler olup kölelikten bu mevkilere gelmişlerdir. Azerbaycan atabeglerinden İldenizliler buna iyi bir örnektir. Melikşah'ın ölümü ile başlayan sultan çocukları arasındaki saltanat mücadelesinde Şam'da melik olarak bulunan Tutuş sultanlığını ilan etmiş ise de asıl siyasi buhran ve kargaşa merkezde çıkmıştır.¹⁶²

Melikşah'ın ani ölümü üzerine karısı Terken Hatun¹⁶³ beş yaşındaki oğlu Mahmud'u sultan ilan ettirmek her türlü yolu denedi. Sultanın ölümünü gizlediği gibi

---

¹⁶¹ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 159.

¹⁶² Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 161; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 200, s. 37.

¹⁶³ “Adı bilinmemektedir; Terken unvanıdır. Muhtemelen Melikşah'ın “Celâlüddevele'd-din” lakabına nisbetle Celâliye Hatun diye de anılır. Babasıyla ilgili farklı rivayetler vardır. İbnü'l-Esîr bir yerde onun Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr Han'ın amcası, başka bir yerde Tamgaç Han'ın kızı olarak tanıtır; diğer bir yerde de Ahmed Han b. Hızır b. İbrâhim'in Terken Hatun'un kardeşinin oğlu olduğunu söyler. Hızır Han, Şemsülmülk'ün kardeşi olduğuna göre son iki kayıt diğer kaynaklarca da teyit edildiğinden Terken Hatun'un Batı Karahanlılar'ın kurucusu ve ilk hükümdarı İbrâhim Tamgaç Han'ın kızı olduğu anlaşılmaktadır”. Bkz: Gülay Ögün Bezer, “Terken Hatun”, *DİA*, 40, s. 510.

emirlere büyük paralar vererek oğlunu destekleyeceklerine dair yemin ettirdi. Sonunda Halife Muktedi- Biemrillah'ı da tehdit ederek Mahmud'u sultan ilan ettirip adına hutbe okutmayı başardı (485 / 1092). Babası öldüğü sırada İsfahan'da bulunan Berkyaruk'u da Emir Kürboğa vasıtasıyla tutuklattı. Ancak Melikşah'ın ölüm haberini alan Nizamülmülk'ün adamları vezire ait silah depolarını yağmalayarak isyan bayrağını açtılar ve hapishanede bulunan Berkyaruk'u kurtarıp on bir yaşında iken aynı yıl sultan ilan ettiler. Terken Hatun'un İsfahan'a yaklaşması üzerine de onunla birlikte Rey'e doğru yola çıktılar. Terken Hatun ile Berkyaruk arasında Burücird şehri yakınlarında meydana gelen savaşta Terken Hatun ağır bir yenilgiye uğrayarak İsfahan'a çekildi (16 Zilhicce 485 1/ 17 Ocak 1 093) Şehri bir müddet muhasara eden Berkyaruk Terken Hatun'dan 500.000 dinar alarak kuşatmayı kaldırıp Hemedan'a gitti. Yapılan anlaşmaya göre Terken Hatun ile Mahmud İsfahan ve Fars'a hâkim olacak, diğer şehirler Berkyaruk'a bırakılacaktı.¹⁶⁴ 14 yaşında tahta çıkan veliaht Berkyaruk (1092-1104), 1095 yılında Suriye ve Şam'da sultanlık yapan amcası Tutuş'u ve 1097 başlarında Horasan Meliki amcası Arslan Argun'u bertaraf etmesine rağmen devleti dağılmaktan kurtaramadı.¹⁶⁵

Berkyaruk'u saltanattan mahrum bırakmak için Berkyaruk'ın dayısı Gence ve Azerbaycan hükümdarı olan Kutbeddîn İsmail b. Yâkûti'ye haber göndererek Berkyaruk'a karşı savaşması karşılığında kendisiyle evleneceğini bildirmişti. İsmail Terken Hâtûn'un bu teklifini kabul edip Berkyaruk'un üzerine yürüdüyse de başarılı olamadı. Nihayetinde Berkyaruk parçalanmış ve dağılmış Selçuklu Devleti toplamaya çalıştı. Bu esnada Kafkaslarda bulunan feodal devletlerden Gürcü, Ermeni devletleri ayaklanarak bağımsızlıklarını kazanmaya çalışmışlardır. Berkyaruk Tutuş, Tekiş, Kılıçarslan ve Arslan Argun ile uğraşırken dayısı Yakuti'nin yerine de kardeşi Muhammed Tapar'ı Gence meliki olarak tayin etmiştir. Fakat Muhammed Tapar, Terken Hatun'un kışkırtmaları sonucunda saltanat iddiasında bulunmuştur. Şeddâdîler, Saltuklular ve Lori ile Aphaz krallıkları buna tabii idiler. Bundan önce

---

¹⁶⁴ Abdülkerim Özyayın, "Berkyaruk", *DİA*, 5, s. 514-516.

¹⁶⁵ Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 51; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 163.

Kafkasya bölgesi Bizans'a karşı yapılan her türlü akınlar için kullanılırken bu dönem saltanat mücadelesine giren sultan çocukları ve asi devlet ileri gelenlerinin barınağı olmuştur.¹⁶⁶

Berkyaruk'a karşı Gence valiliği yaptığı sırada isyan eden kardeşi Muhammed Tapar diğer kardeşi Horasan valisi Sancar ile birleşerek Berkyaruk'u mağlup edip İsfehan'ı almıştır. Halifenin ve âlimlerin araya girmesiyle anlaşma yapılarak saltanat Berkyaruk'ta kalacak Mukammed Tapar ise Gence meliki sıfatıyla Azerbaycan, Diyarbakır ve el-Cezire eyaletlerine hâkim olacaktı. Fakat kısa bir zaman sonra Muhammed Tapar ile Berkyaruk yeniden karşılaştılar.¹⁶⁷ Muhammed Tapar Azerbaycan'dan topladığı kuvvetleriyle yeniden isyan etti. Hoy yakınlarında yapılan savaşta yenilerek Azerbaycan'a kaçmıştır. Ardından Doğu Anadolu emirlerini, Erzurum Saltuklularını, Ahlât hükümdarı Sökmen'i ile Ani emiri Menuçehr'i hizmetine alarak yeniden savaşa hazırlandı. Berkyaruk ise hem hazinenin azaldığına hem Müslümanlığın kan akıtılarak zarar gördüğünü bildirerek Tapar'ı barışa davet etti. Muhammed Tapar barışı kabul edince Azerbaycan'da Sefid-Rûd hudut olmak üzere Kafkasya'dan Suriye'ye kadar olan bütün vilayetler Muhammed Tapar'da kalacak, Bağdat'ta ise hutbe Berkyaruk adına okunması ayrıca Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Musul eyaletlerinin sadece Muhammed Tapar'ın adı zikredilmek koşulu ile zikredilen topraklarda hâkimiyeti tanındı. 498/1104 yılında Berkyaruk'un ölümü ile de Muhammed Tapar Büyük Sultan olarak 1105'de Selçuklu tahtına oturdu.¹⁶⁸ Sultan Muhammed Tapar, tahta geçince merkezi otoriteyi sağlamak amacıyla yoğun bir mücadele başlattı. Tavrı arından rahatsız olduğu Atabeg Ayaz'ı öldürttüktan sonra Selçuklu hanedanından Mengüpars b. Böripars'ın isyanını bastırdı (499/1105-1106). Musul Emiri Çökürmüş ve Atabeg Çavlı Sakavu'yu itaat altına aldı.¹⁶⁹

---

¹⁶⁶ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 165; Özeydın, "Berkyaruk", s. 515.

¹⁶⁷ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 90.

¹⁶⁸ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 166.

¹⁶⁹ Abdülkerim Özeydın, "Muhammed Tapar", *DİA*, 30, s. 579-581.

Büyük Selçuklu Devleti iç ve dış buhranlar geçirdiği zamanda Ortodoks AphazBagratlı kralı II. David 1110 yılından itibaren Selçuklu tabiiyetinden çıkarak kaybettikleri toprakları almak istedi. Fakat bu güç ne Gürcü halkında vardı ne askeri birliklerinde bu nedenle Kıpçakların beyi Atrak'ın kızı ile evlenen David onları davet ederek Gürcistan ve çevresindeki en güzel yerlere yerleştirerek faydalandı. Şaman¹⁷⁰ Kıpçaklar Gürcülerin dini olan Hıristiyanlığı kabul ettiler. Güçlenen II. David Kafkaslarda yaşayan Türkmenlerin üzerine yürüyüp sürgün edince Muhammed Tapar Gence'ye asker göndererek onları perişan etti. 1118'de Muhammed Tapar'ın ölümü ile Kıpçaklar Kartli/Kartel yani Gürcistan'a göçerek Müslüman Oğuzlar Selçuklular ile savaştılar.¹⁷¹ Ardından tahta geçen Sultan Sencer devrinde Kıpçaklar Gürcü kuvvetleriyle birlikte 515/1122 ve 517/1124 yıllarında Tiflis'i¹⁷² Azerbaycan ve Güney Azerbaycan'ın birçok bölgesini istila ettiler. Sencer Gürcü ve Kıpçak güçlerine karşı Irak Selçuklu Devleti'nin güçlerini Kafkaslara gönderiyordu ancak Selçuklu güçleri ardarda yenilgiler aldılar. Nihayet 516/1123 sonlarında Aphaz-Kartel kralının ordularını bozguna uğrattılar. Kısa bir zaman sonra David Şirvan ülkesine girerek Gülistan kalesini ve diğer beldeleri ele geçirdi. Tüm mücadelelere rağmen Selçuklu Devleti içindeki karışıklıklar Arran-Azerbaycan atabegliklerinin güçlenmesi Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgeden çekilmesine neden olmuştur.¹⁷³

2.1.2. Irak Selçuklu Devleti'nin Teşekkülü

Sultan Muhammed Tapar 1 Muharrem 512/24 Nisan 1118 tarihinde vefat etmeden evvel büyük bir tören düzenletip henüz 14 yaşında olan oğlunu diğer emirlerin de biatini alarak Mahmud'u tahta çıkardı. Perşembe günü yani babasının

---

¹⁷⁰“Paleolitik çağdan günümüze Sibiryaya ve Orta Asya topluluklarında varlığını sürdüren inanış ve merasimlere verilen addır”. Bkz: Harun Güngör, “Şamanizm”, *DİA*, 38, 325-328.

¹⁷¹İbrahim Tellioglu, “Doğu Karadeniz Kıpçakları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 48, Kış 2015, s. 62; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 167-168.

¹⁷²“Gürcistan Cumhuriyeti'nin başşehridir. Gürcistan'ın doğu kesiminde Kür (Kura) nehrinin dağlar arasında açtığı dar ve dik yamaçlı vadide nehrin iki yakasında yer alır. Şehrin adı kaynaklarda Tphlisi ve Thbilisi şeklinde geçer. Bu isim 1936'dan sonra Tbilisi olarak değiştirilmiştir. Şehir adını, Mtabari'nin kuzeydoğu yamaçlarından çıkan sıcak su kaynaklarına izâfeten Gürcüce “tbili” (sıcak) kelimesinden almıştır. Tiflis'in ne zaman kurulduğuna dair esin bilgi yoktur”. Bkz: Mustafa Aydın, “Tiflis”, *DİA*, 41, s. 153-154.

¹⁷³ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 170.

öldüğü gün tacı ve iki bileziği ile tahta çıktı.¹⁷⁴ Muhammed Tapar'ınMahmud'un dışında Mesud, Tuğrul, Süleymanşah ve Selçukşah adında dört oğlu vardı.¹⁷⁵ Vezir Ebû Mansur babasının ölümünden sonra Abbâsî halifesine haber göndererek bundan sonra Mahmud adına hutbe okunmasını istedi. 25 Muharrem 512/18 Mayıs 1118 tarihinde Mahmud adına hutbe okundu. Fakat sultan Mahmud küçük olduğundan dolayı devletin ileri gelenleri bu durumu kötüye kullanıp Mahmud'u sürekli eğlencelere sürüklediler ve bunun sonucunda ise Büyük Selçuklu Devleti son derece kötü bir vaziyete düştü.¹⁷⁶

Mahmud gençliğinin yanında dirayetli vezir ve emirlere sahip olmadığından kardeşlerinin isyanları ile karşılaşmıştır. Muhammed Tapar'ın ölüm haberini alan Sultan Sencer ise son derece çok üzülmüş şehrin kapılarını yedi gün kapatarak yas tutmuştur.¹⁷⁷ Fakat kısa bir zaman sonra halifeye hediyeler ve elçi göndererek kendisini desteklemesini istedi. Halife de bu isteğini kabul ederek ona hilat ve menşur gönderdi. Bu durum ise Sencer'in Mahmud'a karşı isyan ettiği anlamına gelmekte idi. Sencer'in hazırlıklara başladığını öğrenen Mahmud ise değerli hediyeler ve elçi göndererek ayrıca Mazendaran ile birlikte her yıl 200.000 dinar vergi vermeye hazır olduklarını ileterek seferden vazgeçirmeye çalıştı ise de Sencer bu teklifi reddetti.¹⁷⁸

Sultan Mahmud'un işlerini gören Hacib Ali Bar b. Ömer ve kâtabi Ebu'l-Kasım el Dergüzinî de Sultan Mahmud'u amcası Sencer'e karşı kışkırtarak ayrıca İsmail el-Tuğrul'un amcası ile muharebe ederek memleketlerine gireceğini şayet o,bir harekette bulunursa onların da arkadan vurup memleketlerine istediklerini almaları hususunda Semerkand hanına bir mektup yazdırmasını istediler.Irak'ta fitne

---

¹⁷⁴ Münecimbaşısı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 132.

¹⁷⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 35.

¹⁷⁶İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, s. 594; Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği*, s. 74.

¹⁷⁷İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, s. 612.

¹⁷⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 41.

ve fesadın uyanması ve bu kötü niyetli devlet erkanının kardeşinin oğlunu kışkırttığını duyan Sultan Sencer Horasan'dan çıkıp Rey'e yürüdü.¹⁷⁹

Bu esnalarda kardeşi Melik Tuğrul'un isyanı ile uğraşan Sultan Mahmud Sencer'in öncü birliklerinin Cürcan'a vardığını öğrenince Emir Ali bin Ömer'i bunları karşılaması için gönderdi. Emir Ali 10.000 kişilik ordusuyla Sencer'in öncü birliklerini geri püskürttü. Kardeşi Tuğrul'un isyanını bastıran Mahmud ordusuyla Rey'e¹⁸⁰ geldi. Kendisine yardıma gelen Emir Mengüpars, Mansur b. Sadaka ve diğer emirler ile birlikte 10.000 kişilik süvarilerle Hemedan'a doğru yola çıktığı vakit Sultan Sencer'in Rey'e ulaştığı haberini alınca yönünü değiştirerek buraya yöneldi. İki tarafın ordusu 22 Rebiulahir 513/2 Ağustos 1119'da İran'ın merkezinde bulunan Sâve yakınlarında karşılaştılar.¹⁸¹

Sencer'in ordusu 20.000 kişiden oluşuyordu ve içlerinde Gazne meliki, Sicistan hâkimi Fazl'ın oğlu Harezmsah Muhammed ve Yezd hâkimi Feramurz'un da bulunduğu beş melik ile emir Üner, emir Kamaç ile birlikte binlerce Şamanî Türkünde bulunduğu ayrıca Hindistan'dan getirilen kırk civarında filden oluşuyordu. Sultan Mahmud'un ordusunda ise 30.000 asker Emir Ali, Emir Mengüpars, AtabegGuzoğlu es-Silâhî, Emir Karaca Sâki ve Sungur Buhâri gibi tanınmış komutanlar bulunuyordu. Sayıca üstüm olan Mahmud'un ordusu Sencer'in ordusunun sağ ve sol kanatlarını mağlup etti. Fakat erkenden ganimetlere saldıran Mahmud'un askerleri gafil avlandı ve fiileri de Mahmud'un askerlerinin üzerine

---

¹⁷⁹ Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devlei's-Selçûkiyye*, s. 61-62.

¹⁸⁰ "İran'da bir Ortaçağ şehridir. Tahran'ın 7-8 km. güney-güneydoğusunda Elburz dağlarının kuzeyindeki ovaya doğru uzanan küçük bir çıkıntı üzerinde kurulmuştur. Orta Asya'yı Anadolu'ya bağlayan tarihi İpek yolu üstünde bulunması, ayrıca kuzeydeki Mâzenderân bölgesinden gelen birçok yolun burada birleştikten sonra ülkenin başka taraflarına yönelmesi şehrin önemini ortaya koyar. Adı Avesta'da ve eski Pers kitâbelerinde Raghâ-Ragâ şeklinde kaydedilen şehir Persler devrinde Media (Cibâl) eyaletinin en önemli yerleşim yerlerinden biriydi. Rey, son Sâsânî hükümdarı III. Yezdicerd'in Nihâvend savaşında (21/642) yenilgiye uğramasından iki ay sonra Urve b. Zeydet-Tâi kumandasındaki İslâm orduları tarafından barış yoluyla ele geçirildi. Halkın bir süre sonra anlaşmayı bozması üzerine şehir Karaza b. Kâ'b tarafından yeniden ele geçirildi (23/644)". Bkz: Osman Gazi Özgüdenli, "Rey", *DİA*, 35, s. 40-41.

¹⁸¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, s. 614; Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 62; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 42.

süren Sencer'in ordusu galip geldi. Sultan Mahmudİsfahan'a çekildi fakat GuzoğluSilâhî esir edilerek öldürüldü.¹⁸²

Sencer savaş sonunda yanında çok az asker kaldığı için kaçanları takip ettirmedi. 10 gün sonra bu haber Bağdat'a ulaştı ve artık hutbe Sencer adına okunmaya başlandı (26 Cemazeyilevvel 513/4 Eylül 1119). Rey'i ele geçiren Sultan Sencer yeğenin gelerek kendisinden af dilemesini istedi. Sultan Mahmud'un çekindiğini düşünerek ona mektup yazarak güzel sözler söyledi ve bunun üzerine vezir SümeiremîMahmud ile amcası Sultan Sencer arasında aracılık yapmak üzere Rey'e geldi ve özür diledi.¹⁸³Mahmud'a ise o senin amcandır baban sayılır ailenin en büyüğüdür kötü niyetli emirlerden kurtulmak ve durumu düzeltmek için gideceğini söyledi.¹⁸⁴ Şartlar konuşulunca Sultan Mahmud hediyeler ile birlikte amcasının huzuruna gelerek af diledi amcasında bu durumdan hoşnut olarak onu affederek sevgi ile karşıladı.¹⁸⁵

Sultan Mahmud'un Sultan Sencer'e nasıl riâyet edeceğini vezir Sümeiremî, Ali Bar ve Dergüzînî belirledi. Bu maddelerin içinde hükümdarlık sembolü davranışları bırakacak, onun yedek atına binecek, saltanat rengi kırmızıyı bırakıp beyaz-siyah rengi kabul edecek, Sencer'in yanında durduğu sürece nevbet çaldırmayacak, huzura giderken yeri öpüp ayakta bekleyecek, amcasının çadırının yanında çadır kurup onun oğlu gibi yaşayacak gibi maddeler bulunuyordu. Mahmud bunları uygulayınca amcası ona evlat muamelesi yaptı ve kızı Mahmelek hatunu Mahmud'a verdi. Kızı ölünce Gevher Nesibe sultanı verdiler fakat o da kısa zaman sonra ölmüştür. Çocuğu olmadığından onu veliaht yapıp Arabistan Yarımadasından Kafkaslara, Doğu Anadolu'dan Taberistan'a¹⁸⁶ ve Kirman'a hükümdar tayin edip

---

¹⁸² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 260; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 43.

¹⁸³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 44.

¹⁸⁴ Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 62.

¹⁸⁵ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 163-164; Reşîdü'd-dînFazullâh, *Câmi'ü'tTevârih*, s. 114-115; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l- Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefa*, s. 200.

¹⁸⁶“İran 'ın kuzeyinde bulunan günümüzde Mâzendaran adını taşıyan şehre verilen addır”.Bkz: Osman Gazi Özgüdenli, “ Taberistan”, *DİA*, 39, s.323-329.

kendisinden sonra hutbede onun da adının okunmasını emretti.¹⁸⁷ O zamandan sonra Sencer en büyük sultan oldu ve hıtbesiKâşgar hududundan Yemen nihayetlerine Mekke, Taif, Mükran, Umman ve Azerbaycan'dan Rum hududuna kadar ulaştı.¹⁸⁸

Sultan Sencer Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetindeki diğer bölgelerin bir kısmını da diğer yeğenlerine ikta etti. Irak-ı Acem (Cibâl) eyaletinin yarısı ve Gîlân¹⁸⁹ bölgesini Tuğrul'a, Fars eyaleti ile İsfahan ve Huzistan'ın¹⁹⁰ yarısını Selçukşah'a verdi. Böylece merkezi önce İsfahan daha sonra Hemedan olmak üzere Irak Selçukluları Devleti ortaya çıkmış oldu. Sultan Sencer metbu olarak tahta otururken Mahmud ise ona tâbi oldu.¹⁹¹

2.2.Sultan Mahmud Dönemi (514-525/1120-1131)

2.2.1.Gürcüler İle Mücadelesi

Sâve savaşından sonra kurulan Irak Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Mahmud bin Muhammed Tapar oldu. Bu dönem göze çarpan olaylar arasında kuzeybatıda Erran ve Kafkasya bölgesindeki hadiseler olmuştur.¹⁹² XI. Yüzyılın sonlarından itibaren Orta Asya'dan gelen konar-göçer Türkmenler Azerbaycan ile Gürcistan'ın bir kısım yerlerini uğrak yeri olarak kullanıyorlardı. Tiflis'e kadar Rustav, Somokhet, Şamşilde ve Agarani topraklarını Türkler işgal etmişti. Türkler bugüne kadar (504/1110) bağbozumu ayında (Ekim) bütün birlikleri ile Somokhet'e

¹⁸⁷İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, s. 616; Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 62; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 44-45; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, 168-169.

¹⁸⁸Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 167.

¹⁸⁹“Arapça kaynaklarda Cil veya Cîlân, Türkçe'deGeylân, Avesta'daVârenâ şeklinde geçen Gîlân, Antikçağ'daGil adı verilen İranlı bir kabilenin oturduğu yerd. Ortaçağ'daGîlân'ın sınırları güneydoğuda Çâlûs'a, doğuda Çâbüker'e ve kuzeydoğuda bazanGîlân'ın bir parçası sayılan Tâliş'e kadar uzanıyordu. Sefîdrûd nehri bölgeyi Biyepes (nehirin ötesi) ve Biyepiş (nehirin berisi) olarak ikiye ayırır. Bugün büyük bir kısmı İran'ın idarî bir bölgesi (ustân) olan Gîlân'ın doğusunda Mâzenderan, batısında Doğu Azerbaycan eyaletleri, kuzeyinde Hazar denizi ve Azerbaycan Cumhuriyeti, güneyinde Zencan eyaleti yer almaktadır”.Bkz: Tahsin Yazıcı, “Gîlân”, *DİA*, 14, s. 68-69.

¹⁹⁰“İran'ın güneybatısında bir eyalettir. Çöl görünümlü yaylalarında dolaşan bedevî Arap kabilelerinden dolayı İranlılar'ın 1925'e kadar “Arabistan” dedikleri Hûzistan'ın batısında Irak, güneyinde Basra körfezi, kuzeyinde Zağros dağları yer alır”. Bkz: Recep Uslu, “Hûzistan”, *DİA*, 18, s.436-439.

¹⁹¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 260; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 46

¹⁹² Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 294.

girip ilkbaharda olduğu gibi kışında çok güzel yerler olan, çok miktarda otlakları, hayvanları, odun, su gibi her bakımdan faydalı olan Tiflis'ten Berdea'ya kadar İlti ve Oir kıyılarına yerleşiyorlardı. Sayısız at, katır, koyun deve sürüleri ile gelen Türkler çadırlarını orada kuruyorlardı ve hiçbir şeyden mahrum kalmaksızın avlanıp ganimet ve esir alıyorlardı. Onlar ilkbaharda Somokhet ve Ararat Dağlarına çekilmeye başladılar. Buralar çok büyük otlakları içinde barındırıyorlardı. Onların sayısız sürülerini görenler: “*Dünyanın her tarafındaki Türkler bu memlekette randevu vermişlerdir*” diyecekti. Sultanda dâhil kimse onları oradan kovmaya veya zarar vermeye cesaret edemiyordu.¹⁹³

XI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan, Arran, Derbend¹⁹⁴, Gürcistan da dâhil olmak üzere Güney Kafkasya bölgesi Türk aşiretlerinin yerleştirildiği belli başlı bölgelerden birisi olmuştur. Selçuklular devrinde Ön Asya tarihinin gelişme seyrine etki eden askeri ve siyasi olaylarda Kafkasya bölgesi çok önemli rol oynamıştır. Bu nedenden bölgenin idaresi için görevlendirilecek kişiye bakılırken onun kabiliyetlerine, hizmetlerine bakılarak Azerbaycan Atabegi olarak tayin ediliyorlardı. Bu anane Irak Selçuklu Devleti'nde de devam ettirilmiştir. Örneğin Azerbaycan Atabeglerinden İldenizliler XII. Yüzyılın ikinci yarısında fiilen bu emirlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu nedenle Irak Selçuklu Devleti ile İldenizliler arasında Kafkasya ilişkileri sürekli canlı kalmış ve önemini korumuştur.¹⁹⁵

504/1110 yılında, Gürcü kralı IV. David (1089-1125) komutanları Teodor, Orbenyanlı Yaone ve Ebulets'in yardımlarıyla Şamşilde'yi Türklerin elinden aldı. Harekâtını devam ettirerek saldırılarını Gence ve çevresine kadar genişletti. Bunun üzerine Sultan Muhammed Tapar bir ordu yollayarak Gürcü kralını yenilgiye uğratıp güvenliği sağlamıştır.¹⁹⁶ Kral David 1115 senesinde Rustav'ı ele geçirmiştir. Bu olay

---

¹⁹³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 81.

¹⁹⁴ “*Dağistan'da Hazar denizinin kuzeybatı sahilinde tarihî bir şehir ve limandır. Eski kaynaklara ve arkeolojik buluntulara göre kuruluşu İlkçağ'lara kadar iner. İlk yerleşme yerinin Hazar deniziyle Büyük Kafkas sıradağlarının yamaçları arasında bulunan bir kale olduğu sanılmaktadır*”. Bkz: Aliyev Salih Muhammedoğlu, “Derbend”, *DİA*, 9, s.164-166.

¹⁹⁵ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 171.

¹⁹⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 81.

burada yaşayan Türkler için Büyük darbe oldu. David ertesini yılın çok set geçeceğini anlayıp dağlardaki yaylaklardan inip, Tao/Taik bölgesinde kışlaklarına çekilen oldukça kalabalık sayıdaki Türkmen grubunun üzerine ani bir saldırıda bulunarak ağır bir yenilgiye uğrattı (Şevval 509/Mart 1116).¹⁹⁷ Çok sayıda insan öldürülüp sürüleri ve malları yağmalandı. Saldırılarına devam eden David 511/1117’de Eğriçay üzerinde bulunan Giş kalesini ve 512/1118’de de Somokhet’in merkezi Lori kalesini ele geçirdi.¹⁹⁸

David’in Kıpçak¹⁹⁹ beylerinin en mümtazı olan Karahan’ın oğlu Atrak’ın kızı ile evlenmesi ile Kıpçakların desteğini sağlamıştır. Güzelliği ile meşhur zevcesi Kuman-duht (kuman kızı) unvanı ile anılıyordu. David kayın pederi ve biraderlerini davet etmiş ve çok sayıda Kıpçak halkını aileleriyle birlikte memleketinde güzel bölgelere yerleştirmiştir.²⁰⁰ Kıpçakların Bizans Devleti ve Rus knezlikleri ile ilişkileri Balkanları ve Kuzay Kafkasya’yı etkilerken Gürcülerle kurdukları akrabalık ilişkileri de Gürcistan başta olmak üzere Azerbaycan, Ermeniyeye, Doğu Anadolu ve

---

¹⁹⁷Kırzioğlu, *Yukarı-Kür Ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 113.

¹⁹⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 82.

¹⁹⁹ “Göçebe bir Türk halkı olan ve Rusça’da Polovtsi olarak bilinen Kıpçaklar, İrtiş Irmağı çevresinden göç ettiler ve XI. yüzyılda bugünkü Ukrayna ve Rusya’nın bütün güneyini fethettiler. Aral gölünden Karadeniz’e doğru uzanan ve Deşt-i Kıpçak denilen bozkırlarda göçebe bir devlet kurdular. Önemli rol oynadıkları bölgedeki devletlerden birisi de Gürcistan’dır. XII. ve XIII. Yüzyılda Kafkasya’da güçlerinin zirvesine çıkan Gürcü idarecileri Kıpçak askerlerinden faydalandılar ve onlardan binlercesini Selçuklu devletlerine karşı kullandılar. Bu devirde Gürcü kralları Kıpçakları Selçuklulara karşı potansiyel müttefik olarak gördüler. Kıpçak-Gürcü ittifakının mimarı Gürcü Kralı David IV. (1089-1125) olmuştur. O, on binlerce Kıpçak askerini 1118’de ülkesine getirtmiştir. İskân edilen Kıpçaklar genellikle Selçuk Türklerinin sınır bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Daha sonra Kraliçe Thamara (1184-1214) muhtemelen on binlerce Kıpçak askerini ülkelerine iskân etmeye devam etti. Bunlar Gürcüler tarafından Yeni Kıpçaklar olarak adlandırıldılar. Bunlardan bir kısmı kraliyet ordusuna katılmayı reddedip, Gence ve Aran gibi Azerbaycan şehirlerine indiler. Kıpçaklar, Moğolların Gürcistan seferi sırasında 1230’dan itibaren bölündüler ve büyük bir kısmı Moğol ordusuyla karıştılar”. Bkz: Engin Ayan, “Selçuklu Kıpçak İlişkileri”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, Sakarya 2009, s.105.

²⁰⁰ “IV. David tarafından Ermenistan sınırlarına yerleştirilen Kıpçaklar zamanla batıya doğru yayılmalarını sürdürmüş ve Karadeniz bölgesinin nüfuz yapısında da etkili olmaya başlamıştır. 1118 senesinde ülkeye gelen 40.000 Kıpçak ailesi Gürcüler tarafından tekrar ele geçirilen Ermenistan sınırına yerleştirilmiştir. 1124’de Çoruh vadisine Ardahan ve İspir yörelerine yerleşen Türkmenlere baskı vererek kovalayan Kıpçaklar bölgeleri ele geçirip Türkmenlerden kalan yerlere kendileri yerleşmiştir”. Bkz: İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayıncılık, Trabzon 2004, s. 126.

Doğu Karadeniz'deki siyasi yapıyı temelinden değiştirmiştir.²⁰¹ David onlardan seçkin bir ordu kurarak ve askerlere at ve diğer malzemelerle donatmıştır. Bunun yanında 5.000 Kıpçak çocuğu da Selçuklularda olduğu gibi saraya alarak Hıristiyan terbiyesi vererek kendi askeri birliğini oluşturmuştur. Buna güvenip kayınpederine bir elçi gönderip ondan yardım istedi.²⁰²

Bu sırada Rus Knezi Vladimir Monomah (1113-1125) tarafından baskıya alınmış olan Atrak damadının bu teklifini kabul ederek emrindeki bütün Don-Kuban Kıpçaklarıyla Gürcistan'a gitti.²⁰³ Kral bunlardan 40.000 süvari 5.000 kişilikte hassa ordusu oluşturdu. Türkmenleri şaşırtmak için Ahbazy'a gider gibi yapıp 12 Zilkade 513/14 Şubat 1120'de aniden saldırıya geçtiler ve neye uğradığını anlamayan Türkmenleri korkunç bir soykırıma tabi tuttular.

Buradan Şirvan'a²⁰⁴ geçip çok miktarda ganimet elde ettiler.²⁰⁵ 515/1121 yılı kış mevsiminde Kral David devlet işlerini tanzim etmek için Ahbazy'a dabalunan Biçvinta'ya gitmesi üzerine kışın şiddeti ve çok kar yağması nedeniyle tedbirsizce hareket eden Türkmenleri bozguna uğrattı.

Sonuçta Kral David'in komutasında birleşmiş olan bu Gürcü ve Kıpçak kuvvetleri Türklere karşı savaş ve istilaya girişerek Azerbaycan, Arran, Şirvan ve

---

²⁰¹ Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 120.

²⁰² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s.266-267; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (248-511/1105-1118)*, s. 144; Yaşar Bedirhan, *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devletinin Kafkasya Politikası*, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1999, s. 135.

²⁰³ Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 87.

²⁰⁴ "Azerbaycan'da tarihî bir bölge ve günümüzde mevcut olmayan bir şehirdir. Eski dönemlerde Albanya veya Aran'ın bir kısmını teşkil eden ve halk arasında Ahvan diye adlandırılan Şirvan Kür nehri, Kafkas sıradağları ve Alazan çayı arasında yer alır. Kaynaklarda Şervân veya Şâberân/Şâburân şeklinde de yazılır. Eski haritalarda Cambisena olarak geçmekte ve Strabon buraya "Susuz İl" adını vermektedir". Bkz: Mustafa Aydın, "Şirvan", *DİA*, 39, s. 204-206.

²⁰⁵ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 82.

Doğu Anadolu'ya akınlar yaparak komşu Müslüman hükümdarlara korku ve dehşet saçtılar.²⁰⁶

2.2.2. Did-Gori Savaşı (515/1121)

Gürcü kralı IV. David, 503/1110 yılı öncesinde devletin askerî kademelerine aldıkları Kıpçaklar sayesinde Gürcistan'da siyasî birliği sağladıktan sonra Gürcistan'daki Türk-İslam birliğini kendine hedef aldı. Onun ilk girişimleri Selçuklular tarafından başarısızlığa uğratılmış olsa da durumunu yeniden kuvvetlendiren Gürcü ve Kıpçaklar, Gürcistan'daki İslam beldelerini baskı altına almakla kalmayıp mezkûr bölgedeki asayiş bozdular.²⁰⁷

David 515/1121 Haziranında kabarmış Kür ırmağını geçerek Alon'dan aşır Türklerle savaşarak Arabya ve Berda'yı yıkmış orada iki gün kalıp büyük servetlerle geri dönmüştür. Aphazistan'da kışlayan Türklere saldırıp kalabalık göçebeleri esir edip veya bölgeden kaçmaya mecbur bırakmışlardır. David bir yandan Tiflis'i kuşatıp bir yandan da Hazar Denizinin doğusunda bulunan yerlere asker gönderiyordu.²⁰⁸ David Karabağ ve Azerbaycan'ın da fethine başlayarak hızını kesmemiştir. Selçuklu şehzadesi Tuğrul'un idâre merkezi olan Gence ve Nahçıvan hisarlarına kadar gelmiştir. Saltuklu ilinde Pasinlere ve Çoruh vadisinde İspir'e²⁰⁹ kadar ilerlemiştir.²¹⁰

Islahatçı olarak tanınmış olan Gürcü Kral David (1089-1125) dört asırdan beri Müslümanların elinde bulunan ve büyük bir medeniyet merkezi haline getirilen

---

²⁰⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 82; Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, Berikan Yayınevi, II, Ankara, s.567.

²⁰⁷ Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s.371.

²⁰⁸ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s.172; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 266.

²⁰⁹“Adını Saka Türklerinin Sasber boyundan alan İspir, Hurri, Urartu, Saka, Med, Pers, Roma, Bizans, Sasani, Emevi, Abbasi, Selçuklu, İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Gürcü Krallığı ve Osmanlı medeniyetinin yerleşim alanı olmuştur. İspir ve çevresi, Doğu Anadolu'yu Doğu Karadeniz kıyılarına ve Kafkaslara bağlayan tarihin çeşitli dönemlerinde askeri ve siyasi amaçlı kullanılan doğal tarihi yollar üzerindedir”.Bkz: İbrahim Ethem Çakır, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre İspir Sancağı”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/8, Summer 2009, s. 110-122.

²¹⁰Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.119.

Tiflis'e büyük baskılar yapıyordu.²¹¹ Önce şehir halkı İlgazi'ye başvurarak onu şehri teslim alması için Tiflis'e çağırdılar. Şehir yaklaşık kırk yıldan beri orada bulunan halk tarafından yönetiliyordu. Aslında şehir Caferoğulları diye adlandırılan bir beylik tarafından iki yüz yıl idare edilmiştir. Ancak bu ailenin büyükleri inkıza uğrayınca idare halkının eline geçmiştir. Bu şekilde şehri kırk yıl idare ettirmişlerdir. Bu boşluktan istifade eden David şehri iyice kısıp almıştır.²¹² Bunun üzerine şehir halkı Gence, Arran ve Kars'a²¹³ kadar olan Nahcivan topraklarının sahibi olan Melik Tuğrul'a müracaat ederek kendilerini Kral David'in baskılarından kurtarmasını istediler. Melik Tuğrul askeri bir yardımda bulunmayıp kendisini temsilen bir şahne gönderdi. Bunun üzerine David baskısını daha da artırdı. Tiflis halkı bu durumdan kurtulmanın tek çaresi olarak, şahnenin on adamı ile beraber şehirlerinde kalmaları şartıyla Krala yıllık 10.000 dinar vergi vermeyi kabul ettiler.²¹⁴ Fakat bu da çare olmamıştır. Gürcü baskıları karşısında çaresiz kalan Gence, Tiflis ve Dumanis'teki Türk tacirler mateme bürünüp ellerini yüzlerini ve vücutlarını siyaha boyayarak bütün İslam dünyası hükümdarlarına bu arada Sultan Mahmud'a durumlarını anlatarak Gürcülerin vakit geçirilmeden cezalandırılmasını istediler.²¹⁵

Sultan Mahmud koruyucu olarak Artuk Oğlu İlgazi'yi görevlendirdi ve Halep'ten ve Şam'dan bu yana askerlik yapabilen bütün Türkmenlere, onlarla birlikte Gence Atabeyine ordusuyla ve Somkhiti emirlerine emretti. Bunların hepsi bir araya geldiler ve deniz kumundan da fazla idiler ve dünyaya sığmıyorlardı ve 12 Ağustos Trialeti'ye, Manglisi'ye ve Didgori'ye geldiler" gibi ifadelerde bulunmaktadır. İlgazi beraberinde Sultan Mahmut'un önünde kaçarak kendisine sığınmış olan damadı Dubey b. Sadaka, Kadı Alameddin b. Nubata ile Mardin kadısı Kadı Alameddin Ebu'l-Feth el-Kerim ve veziri Ebu Temmam b. Abdun olduğu halde

---

²¹¹ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s.172; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 83.

²¹² İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 34.

²¹³ "Doğu Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il. Kars çayı vadisiyle yüksek platodan ayrılmış bir tepenin üzerinde ve bu tepenin eteklerindeki düzlükte yer alır. Kars adının Gürcüce kari (kapı) kelimesinden geldiği, buranın Ermenistan ile Gürcistan arasında bulunması sebebiyle "kapıdaki şehir" anlamında Kariskalaki şeklinde anıldığı kaydedilmiştir". Bkz: Tufan Gündüz, "Kars", *DİA*, 24, s. 515-518.

²¹⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 83; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 294.

²¹⁵ Hasan Akyol, *Selçuklu Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara Eylül 2012, s. 171.

10.000 kişilik ordusuyla yola çıktı. Erzurum'a ulaştığında kadılarını ve vezirini orada bırakıp ordusuyla Kars'a hareket etti ve Tiryalis yolundan Tiflis'e yöneldi.²¹⁶

Bunun yanında Haçlı savaşları sırasında çok meşhur olan Selçukluların komutanı İlgazi idi. Ordusunun sayısı 250 -300 bin idi (Türk ve Ermeni kaynaklara göre). Müttetiklerin saldırısı hızlı ve şok verici olmalıydı. Dolayısıyla süvari askerleri Mısırdan Kafkas bölgesine kadar tüm ülkelerden topladılar. O sırada Türk süvari kuvveti çok meşhurdu. IV. David'in sadece 56 bin savaşçısı vardı. Onlardan 40.000 gürcü, 15.000 Kıpçak ve 100 Avrupalı idi. Savaş gürcülerin planladığı yerde gerçekleşti. Kraliyet ordusunun pozisyonlar önceden alınmıştı.²¹⁷

İlgazi ordusu ile birlikte Tiflise yarım gün mesafe kadar yaklaşmış olmasına rağmen ne Melik Tuğrul ne de Togan Arslan'ın kuvvetlerine rastlamamıştır. Saltuklu Emir Ali de bu ittifaka katılmıştır. Saltukluların bu ittifaka katılmaları gayet doğaldır zira Gürcü saldırılarına karşı ilk muhatap onların toprakları idi. İl-Gazi melik Tuğrul'un gelmesini beklemeden ilerlemesini sürdürmüş, Tıryalet'e girdikten sonra Tiflis'in batısında ve Alget Çayı başında Manglıs'a gelmişti. Did-Gorni denilen yerde iki dağ arasında ordugâhını kurmuştu. Kendilerine doğru gelen 200 kadar Kıpçak askerini kendisine katılacağı zannı ile düşmanını küçümsemiş ve herhangi bir tertibat almamıştı.²¹⁸ Tam bu sırada kral David Gürcü ve Kıpçaklardan oluşan ordusu ile ansızın müttetikleri bulunmayan İlgazi'ye saldırmıştır.²¹⁹ Savaşa ilk giren ordunun ana bölümün komutanı David idi. 2 Cemazeyilahir 515/18 Ağustos 1121 Did-Gorni Savaşında iki yüz Kıpçaklı fedaisinin sığınmış gibi görünerek Türkmen ordusunun içine girerek aniden dört bir tarafa ok yağdırmaları nedeniyle İlgazi'nin kolu bozulup 4.000'de tutsak vererek dağıldı. Askerlerinin birçoğu savaş

---

²¹⁶İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, s. 5; Akyol, *Selçuklu Tarihi*, s. 171; Telliöğlü, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s. 63; Erol Kürkçüoğlü, *Nahçıvan Tarihi (X-XV. Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2007, s. 49.

²¹⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 213.

²¹⁸ Kader Altın, "Kür ve Çoruh Boylarında Selçuklu Hâkimiyetindeki Kıpçaklar (Ahıska Türkleri)", *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu*, II, Erzincan 11-13 Mayıs 2017, s. 592.

²¹⁹ Hüseyin Kayhan, "Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", *Uluslar arası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3, Kafkasya Özel Sayısı, s.198; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s.294.

meydanında ölen, yaklaşık 4.000 kadarı esir düşen Necmeddîn I. İlgâzî yanında Dübeys b. Sadaka ve 20 askeri ile kendini Meyyâfârikîn'e atabildi. Didgorni mağlubiyetini DilmâçlıToğan Arslan ve Nahcıvan meliki Tuğrul'un nerede haber aldıkları ve bu haber üzerine ne yaptıklarına dair bilgiye sahip değiliz. Gürcüler üzerine ileri harekâta devam etmediklerine göre mağlubiyet haberi üzerine kendi bölgelerine geri döndüler.²²⁰ 515/1121 Did-Gorni bozgunu ve 516/1122 Tiflis'in düşmesi Orta ve Yukarı-Kür boylarındaki Selçuklu hâkimiyetini ve buradaki Türkmenleri sarsıp perişan etmiştir.²²¹

Kral David bu seferden sonra Tiflis üzerine yöneldi ve şehri kuşatarak, sıkıştırılmaya başladı. Kuşatılmadan ve yardım alamayışından dolayı büyük İslam şehri olan Tiflis, İslam örneğinde para kestirilmemek ve camiler ile ibadethanelere dokunulmaması şartı ile teslim oldu.²²² Tiflis halkı şehrin kadısı ve hatibini Kral David'e elçi olarak göndererek ondan aman talebinde bulundular. Onların bu isteğini reddeden kral şehrin batı yönünde surları yıkarak şehre girdi.(8 Cemaziyelahir 516/14 Ağustos 1122) Böylece 400 yıldır Müslümanların elinde olan ve 460/1068'den itibaren Türklerin yönetimine girmiş olan bu büyük ilim şehri Hıristiyan Gürcülerin hâkimiyetine girmiştir. Bölgede bulunan Müslüman Caferoğulları Emirliği de egemenliğini kaybetmiştir.²²³

Şehir üç gün boyunca yağmalanmış, ahalinin çoğu kılıçtan geçirilmiş, evleri yakılarak 500 kişiyi işkenceyle kazıklatılarak öldürülmüştür.²²⁴ Bu zulüm ve yağmalardan sonra halkı bağışlayan kral, onlara güvence verip bazı vaatlerde bulunarak teskin etti. Başta öşür olmak üzere halktan alınan bütün vergileri kaldırdı

---

²²⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 35; Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 117; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 174.

²²¹ Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 118; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 40; Taçcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 372; Muhittin Gül, "Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, Sayı 1, Sakarya 2009, s. 80.

²²² Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 117.

²²³ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcistan Tarihi*, s. 143; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 295.

²²⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 86, Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 117.

ve birtakım yeni kanunları yürürlüğe koydu. Tiflis ve vilayetinde (Kartel ve Borçalı) Müslüman-Türklük yaygın olması sebebiyle IV. David'in sülalesinden Bagratlı Kral ve Kraliçeleri buralarda Arapça yazılı İslâmî paralar da kestirip kullanma mecburiyetinde kalmışlardır. Ovalar, dereler ve çay yamaçları cesetler ile kaplandı. Kıpçak ve Gürcü askerleri Türk askerlerini Ani şehri hudutlarına kadar sekiz gün kovaladılar. ²²⁵

Kral David daha sonra Tiflis'te bulunan Müslüman halka ilim ve din adamları ile tasavvuf ehline oldukça büyük saygı göstermiş ve ihsanda bulunmuştur. Tiflis şehri Gürcistan Krallığı'nın başkenti yapıldı. ²²⁶ Buna göre;

1-Şehirde Müslümanların oturduğu kesime asla domuz sokulmayacak kesimi ve satımı yasaklanacak.

2-Bastırılan paraların bir yüzünde Abbasi Halifesi ve Irak Selçukluları sultanının isimleri diğer yüzünde de Allah'ın ve Hz. Muhammed'in isimleri yazılacaktı.

3-Ülkede Müslümanlara eziyet edenler öldürülecekti.

4-Müslümanlar dini ibadetlerini serbestçe yerine getirebilecekti.

5-Cuma hutbelerinde halife ve Selçuklu sultanının adı anılabilecekti.

6-Tiflisteki İsmail Hamamına Gürcü, Ermeni ve Yahudiler giremeyecekti.

7-Gürcüler 5, Yahudiler 4, Müslümanlar sadece 3 dinar vergi vereceklerdi. ²²⁷

Tiflis'ten sonra ilerlemeye devam eden David aynı yıl Selçukluların Azerbaycan'daki önemli bir merkezi durumunda olan Gence üzerine yürüyerek şehrin çevresini yağmaladı ve çok sayıda esir ve ganimetle Tiflis'e geri döndü. Gence'de bu kadar kolay hareket etmelerinin sebebi ise 1122 yılında şehirde şiddetli bir depremin meydana gelmesi ve şehrin bir tarafının surlarının yıkılması

---

²²⁵Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s.118.

²²⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 86.

²²⁷İbnü'l-Ezrak, *Târîhi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 36; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcistan Tarihi*, s. 143; Kayhan, "Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", s. 199; Gümüş, "Selçuklu-Gürcü İlişkileri", s. 1190.

olmuştur.²²⁸ Tiflis'in düşmesinden sonra David ortalığı kasıp kavurmaya devam etti. Şirvan üzerinde baskısını artırmaya başladı. Zaten o dönemde iç karışıklıklar ve başarısızlıklar nedeniyle Şirvânşah Kesrâniler Devleti artık kendini savunamayacak halde idi. Dolayısıyla Gürcülerin bu bölgeye saldırmasına zemin hazırlanmıştır. Şirvânşah ve emirler Sultan Mahmud'a haber göndererek yardım talebinde bulunmuş ve kendisini Şirvân'a davet etmişler. Sultan Mahmud ilk ve son olarak Gürcülere haddini bildirmek için sınırları ötesine sefere çıkmıştır (517/1123).

Sultan Mahmut Şirvân'a varınca emirler kötü gidişatın sebebinin Şirvânşah olduğunu anlatınca Sultan onu hapsedirdi ve Şamahı'yı ele geçirdi. Gürcü kralına bir mektup göndererek: “ Sen ormanlar kralısın ve asla ovalara inmezsin. İşte ben Şirvânşah'ı yakaladım ve kendisinden haraç talep ederim. Onu istiyorsan bana uygun hediyeler gönder ve derhal beni görmeye gel” dedi. Bu olaydan sonra David Kıpçaklardan oluşan 50.000 kişilik bir ordu toplayıp Şamahı yakınlarına geldi. Savaşa çok az zaman kalmışken geceleyin Kıpçaklar ile arasında sebebi bilinmeyen bir nedenden anlaşmazlık çıktı ve David geri çekildi. Neticede Mahmud'un seferi başarısızlıkla sonuçlandı itibarı sarsıldı ve bu nedenden azledilerek öldürülmüştür.²²⁹

1123 yılında David birçok Ermeni kale kentlerini de temizledi. Göle, Pasinler üzerine yürüdü. Gürcistan'ın tarihi güneybatı toprakları olan buraları Türklerden arındırmıştı.²³⁰ Gürcü kralı Mart 1124 tarihinde Kartli'ye girerek Dumanis şehrini aldı ve Şaburan'da Selçukluların Derbend valisine saldırdı. Mayıs ayında Somokhet, Gagni, Terunakan, Kavazin, Norbend, Manasgomni ve Kalincaklar kalelerini zapt etti. Haziran 1124 yılında Şirvân'agirerek Şirvânşah'ın Gülistan Sarayını da ele geçirdi.²³¹ Bunun ardından Ani Şeddâdîemîri Ebu'l-Esvâr Ani'yi beş bin dinara Garinemîrine satmak isteyince şehirde bulunun Hıristiyan halk buna tepki göstererek

---

²²⁸ İbnü'l-Ezrak, *Târîhi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 37; Kayhan, “Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı”, s. 198.

²²⁹ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcistan Tarihi*, s. 144; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 87.

²³⁰ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcistan Tarihi*, s. 144.

²³¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 268; Kayhan, “Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı”, s. 199.

Kral David'e şehri teslim ettiler (7 Recep 518/20 Ağustos 1124).²³² David bu şehri MeskhtAnzavurlarına vererek ülkesine geri döndü. Böylece 456/1064'te Sultan Alparslan tarafından fethedilen bu şehir 60 yıl Müslümanların elinde kaldıktan sonra Hıristiyanların eline geçmiştir. Kral David hızını kesmeden Şamakya, Bigri kalesi ve Şirvân ülkesinin ele geçiremediği yerleri ile Derbend, Dağıstan, Oltu, Dualet, Ciket ve Hazar Denizine kadar olan yerleri ele geçirdi.²³³ Tiflis çok daha sonraları CelaleddinHarezmsâh tarafından 1226'da tekrar Gürcülerden geri alınacaktır.²³⁴

David bu zaferden sonra Türklerin elinde bulunan birçok yörelere akınlar yapmış İspir'e kadar gelerek önüne gelen Türkmenleri de öldürmüş ve tutsak almıştır. Oltu'yu ise yakmıştır.²³⁵ David Krallığının 34. Yılında 53 yaşında çevresindeki Müslüman ve Türk âlemini yakıp yıkıp yerlerini ellerinden alarak 17 Zilhicce 518/25 Ocak 1125'te öldü.²³⁶

524/1130 yılında Dilmâç-ili, Bitlis, Erzen, Vestân ve Debîl/Dvin şehirlerinin alınmasından oluşmaktaydı. Bu yılda Debîl/Dvin şehrini Dilmâçlıbegi Şemsüddeve Toğan Arslan adına oğlu HüsâmüddeveKurtîdare etmekte ve şehri hem mahallî Müslüman idarecilerin baskısından hem de Gürcü Haçlı seferlerinden korumaktaydı. HüsâmüddeveKurtî, Debîl/Dvin'i sürekli baskı altında tutan ŞeddâdlıFazlûn'u ağır bir yenilgiye uğrattı ve hayatını kayb etmesine sebep oldu. Zira FazlûnDilmâçlılar'a ait bu şehri bir fırsatını bularak ele geçirmişti. HüsâmüddeveKurtîböylece Debîl/Dvin şehrini Şeddâdlı baskısından kurtararak tekrar Dilmâçlı hâkimiyetine aldı. Hüsâmüddeve Kurtî, bu olaydan bir yıl sonra 525/1131 tarihinde Gürcü kumandanlarından İvani'yi aynı şekilde mağlup ederek Debîl/Dvin şehrini Gürcü baskısından da kurtarmış oldu. HüsâmüddeveKurtî ayrıca savaşta ölen Gürcülerin

---

²³² Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 25; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 40; Kayhan, "Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", s. 201.

²³³ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 23; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 89; Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 119.

²³⁴ Tellioğlu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 115.

²³⁵ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 40.

²³⁶ Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 121; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 88-89.

kesik başlarını ayranla pişirip onlardan minare yüksekliğinde bir kule yaparak Azerbaycan bölgesinde İslam beldelerine saldıran Gürcüler'e bir gözdağı verdi.²³⁷

2.3. Sultan Davud Dönemi (526/1131-1132)

Sultan Mahmud öldükten sonra vezir Ebulkasım Dergüzini ve Aksungur Ahmediili birleşerek oğlu Davud'u Hemedan'da tahta çıkardılar. Sultan Mahmud'tan sonra yerine oğlu Davud sultan olmasına rağmen tahtta fazla kalamamıştır. Bunun sebebi ise büyük sultan Sencer'in tahttan ayrılmasını istemesi olmuştur. Davud tahta geçtiği zaman hükümdarlığı sadece Azerbaycan, Cibal bölgesinde tanınarak sadece o bölgelerde adına hutbe okunmuştur. Sultan Davud adına Bağdat'ta hutbe okutulması teklif edilmiş fakat Abbasi halifesi halktan çekinerek bu teklifi reddettiği kaydedilmiştir. Davud'un hâkimiyetinin tanındığı Azerbaycan, Cibal bölgelerinde huzursuzluk ve kargaşa çıkmış fakat Davud'un oralarda da hâkimiyetinin sağlam olmamasından dolayı zorlukla bastırılmıştır.²³⁸

Sultan Davud Ekim 525/1131'de Hemedan'dan Azerbaycan'a gitti. O sırada amcası Mesud ise Cürcan'dan Tebriz'e yürüyüp oraya hâkim olmuştur. Davud derhal amcasının üzerine yürüyerek Tebriz'i kuşattıysa da sonun da anlaşma yaptılar. Davud Mesud lehine tahttan çekilerek başkent Hemedan'ı ona bırakıp kendisi Azerbaycan ile yetindi.²³⁹ Sultan Davud Azerbaycan ve bazı toprakların idaresini aslında bilerek almıştır çünkü o bölgelerde feodal beylerin desteğini kazanmıştır.

2.4. Sultan I. Tuğrul Dönemi (526-529/1132-1134)

Sultan Sencer Tuğrul bin Muhammed'i tahta çıkartıp bütün ülkede onun adına hutba okuttuktan sonra Ebulkasım Dergüzini'yi ona vezir yapmıştı. Fakat Tuğrul Dergüzini'ninatabegi Şirgir ve oğlunu öldürttüğü için onun vezir olmasını istememesine rağmen amcası Sencer'in hatırına duruma sessiz kalmıştır. Mîrhând'a

---

²³⁷Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 25; Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-124)*, s. 377.

²³⁸ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 180; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, II, TTK, Ankara 2011, s. 174; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 121; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 303.

²³⁹Mehmetov, *Türk Kafkasyasında Siyasi ve Etnik Yapı*, s. 251; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 303.

göre Mahmud'un ölümünden sonra vezir Kıvâmüddin Nasır bin Ali ordunun bey'at etmesi için Mahmud'un oğlu Davud'u çağırdı ancak amcası Sencer'in meyli Tuğrul'a olunca başarılı olamadılar.²⁴⁰ Melik Mesud'un kendisine rahat vermemesi üzerine Azerbaycan'daki Mesud'un üzerine yürüdü. Mesud ise geri çekilip Bağdat'a gitti. Tuğrul naib olarak Karasungur'u bırakıp İsfahan'a döndü. Melik Mesud ise Tuğrul'un İsfahan'da olduğunu fırsat bilerek Azerbaycan'a çekilip oraya yerleşmiştir.²⁴¹

Mesud Azerbaycan'a naib olarak bırakılan Karasungur ile Erdebil²⁴² yakınlarında büyük bir savaşa tutuşmuş ve Karasungur'u yenerek Hemedan'a yürüyerek Selçuklu Sultanlığını ele geçirdi. Ardından Sultan Tuğrul Hemedan yakınlarında Sultan Mesud ile savaştı ancak yenilerek Rey'e çekildi. Mesud Tuğrul'un kuvvetlerini toplayıp güçlenmesini istemediği için ardından tekrar üzerine yürüyüp bir kez daha Tuğrul'un kuvvetlerini bozguna uğrattı.²⁴³

Sultan Tuğrul Taberistan'a çekildi ve zamanla orada durumunu düzelterek güçlendi. Sultan Mesud'un Azerbaycan'da olmasını fırsat bilerek Taberistan'dan Hemedan'a gelerek tekrar Irak Selçuklu Sultanlığını ele geçirerek ardından Mesud'un askerlerinin üzerine yürümüştür ancak Mesud'un askerleri Azerbaycan'da tekrar savaşı göze almayıp dağılmışlardır. O sıralarda Melik Davud'un Azerbaycan'da isyan ettiğinin haberi gelmesi üzerine harekete geçen Mesud Ruindiz kalesinde bulunan yeğenini kuşattı. O burada kuşatma ile uğraşırken Tuğrul

---

²⁴⁰Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefa*, s. 203.

²⁴¹Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 201; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 131.

²⁴²"İran'da Doğu Azerbaycan idarî bölgesinde il ve bu ilin merkezi olan şehirdir. Burası ile İran - Azerbaycan Cumhuriyeti sınırı arasındaki mesafe 40 kilometredir. Bazı eski Arap kaynaklarında şehrin adı Erdübil şeklinde geçerken X. yüzyılda yazılmış Farsça *Hududu'l-âlem'de* Erdevîl imlâsıyla kaydedilmiştir. İslâmî fetihlerden önce Sâsânî Devleti'ne katılan Azerbaycan hâkiminin (merzûbân) başşehri olan Erdebil, Hz. Ömer devrinde Azerbaycan valiliğine tayin edilen Huzeyfe b. Yemân'ın günlerce süren savaştan sonra yaptığı antlaşma ile fethedildi (642)". Bkz: Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Erdebil", *DİA*, 11, s. 266-277.

²⁴³Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 181.

çevresine çok sayıda asker toplayıp para ve mansıb karşılığında Mesud'un çok sayıda komutanını kendi tarafına çekmiştir.²⁴⁴

Sultan Tuğrul'a karşı harekete geçen sultan Mahmud'un oğlu Melik Davud'un üzerine de bir ordu gönderip onu yenilgiye uğratarak Sultan Tuğrul durumunu iyice güçlendirmiştir.²⁴⁵ Sultan Tuğrul 3 Muharrem 529/24 Ekim 1134 yılında 25 yaşında Hemedan'da vefat etti. Cenazesi burada yaptırmış olduğu medreseye defnedildi.²⁴⁶

2.5.Sultan Mesud Dönemi (529-547/1134-1152)

2.5.1.Gürcüler ile İlişkiler

Mesud, kardeşi Sultan Tuğrul'un ölüm haberini alınca hiç vakit kaybetmeden Hamedan'a girdi ve Irak Selçukluları tahtına oturdu. Haife, sultan ve emirler bunu kabul etmek zorunda kaldılar. Kısa sürede devlete hâkim olan Sultan Gıyaseddin Mesud, yeğeni Davud'u kendisine veliaht tayin ederek kızıyla evlendirdi ve Azerbaycan, Erran, Ermeniye bölgelerini ona iktâ etti. Böylece Davud'dan gelebilecek tehlikeyi önlemiş oldu.²⁴⁷

Sultan Mesud Azerbaycan ile Arran-Gence vilayetlerinin idaresini Atabey Karasungur'a bırakmıştı. Sultan Mesud hem Karasungur ile hem de öteki Atabeylerle savaşarak ülkeyi iyice zayıf düşürdü. Karasungur Fas ve Huzistan ülkelerinde bulunduğu sırada Ahbaz ve Gürcü kâfirlerinin başkumandanı İvaz bin Ebu'l- Leys Gürcistan ve Kıpçak orduları ile Gence sancaklarına hücum etmiş ve üçyüz bin kadar insanı telef etmiştir.²⁴⁸ Bu karışık zamanda Selçuklu Devleti ve Kafkasya bölgesinin tarihinde Kıpçak Türklerinden olan Şemseddin İldeniz'in Azerbaycan ve Arran bölgesinin valiliğine getirilmesi ile (1133-1172), Kafkasya bölgesinde Selçuklu Devletine bağlı büyük bir atabeyliği olan İldenizoğulları atabeyliğini kurmuş ve

---

²⁴⁴ Hüseyinî, *Ahbâr'ud-Devlet is-Selçûkiyye*, s. 72-73; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 136; Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 150.

²⁴⁵ Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 182; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 307-308.

²⁴⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 137.

²⁴⁷ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l- Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefa*, s. 205; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 219; Akyol, *Selçuklu Tarihi*, s. 176.

²⁴⁸ Bi, *Kafkas Tarihi*, s. 569; Bedirhan, *Selçuklular Ve Kafkasya*, s. 182.

bundan sonra Selçuklu Kafkasya faaliyetlerini bu atabeylik üzerinden yürütmüştür.²⁴⁹ Kafkasya'da Gürcülerle yapılan mücadeleler, Selçuklu emirleri tarafından yürütülüyordu. Gürcü kralı David ölünce yerine geçen oğlu I. Dimitri (509/1115), babasının mücadelelerini devam ettirmiştir.

Azerbaycan ve Arran bölgesinin valisi olan Atabeg Karasungur Gürcü hücumlarına karşı koyarak onlara darbeler indirmekteydi. Devlet içlerinde iç meselelere de katılan bu komutan, ordusu ile Fars ve Huzistan'da bulunduğu sırada, durumdan faydalanan Gürcü ve Ahbaz komutanı Ivane ordusuyla Gence dolaylarına saldırıp depremle yıkılmış olan yerlerdeki insanları öldürmüştü ancak Gence sınırlarında kalan halk kurtulabilmiştir. Eşi ve çocukları da bu felakette ölen Karasungur durumu öğrenince ordusuyla birlikte olayın geçtiği yere gelip Gürcü ordusunu yenip geri püskürttü (532/1138). Fakat eşinin ve çocuklarını acısına dayanamarak Erdebil'de vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra kendisi gibi Sultan Tuğrul'un kölelerinden Çavlı Candar, bölgenin idaresini ele aldı ve Sultan Mesud tarafından bu durum tasdik edildi. Çavlı Candar da vefat edince iktaları olan Gence²⁵⁰ ve Arran toprakları Hacip Abdurrahman Toganyürek'e atabeylik verilerek suretiyle ikta edildi. Azerbaycan'ı tamamen hâkimiyet altına alan Mesud Hemedan üzerine yürüdü. Kaynaklarda bilhassa Mesud'un adının geçmesi fetih ve hazırlık işlerinde başlıca rolü onun oynadığını göstermektedir.²⁵¹

Azerbaycan'da Aksungur Ahmedili'nin esas rolü görüldüğüne göre harp meydanlarında şecet gösterisinde, gönül rızası ile olup olmadığını bilmediğimiz göstermekten ziyade yardımına ve ordunun erzakını temin etmeye inhisar etmiştir. Bu emrin baskıcı ve isyancı hareketleri üzerine Sultan Mesud'un emriyle harekete geçen Emir Hasbeg Zengi Candar'ın da yardımıyla Gürcülerin üzerine sefere çıkmaya hazırlanan Toganyürek'i aynı yıl içinde öldürttü. Gürcü Krallığı, Irak Selçukluları

---

²⁴⁹ Bedirhan, *Selçuklular Ve Kafkasya*, s. 183.

²⁵⁰ "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bakü'den sonra ikinci büyük şehridir. Bakü'nün 363 km. batısında Küçük Kafkasya dağlarının kuzeydoğu eteğinde, Kür (Kura) ırmağının sağ kollarından Genceçay'ın her iki kıyısında Bakü-Tiflis demiryolu üzerinde yer almakta olup Azerbaycan'ın eski şehirlerindedir". Bkz: Oktay Efendizade, "Gence", *DİA*, 14, s.17-20.

²⁵¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s.185.

Devleti'ne tabi idi. Kral I. Dimitri'nin bastırıldığı paralarda bu durum bariz bir şekilde görülmektedir. Erdebil, Hoy, Urmiye ve Nahcivan yörelerinde yaşayan Türkmenler, Gürcülerle yapılan savaşlara her defasında katılıyorlardı.²⁵²

Sultan Mesud'un son yıllarındaki en önemli faaliyetlerinden birisi şüphesiz Azerbaycan'a yaptığı seferdir (545/1151). MesudMeraga şehrini ele geçirerek iki günde buranın surlarını yıktırdı. Hasbek ile Belebgeri aralarındaki anlaşmazlığı konuşmak için görüştükleri sırada Sultan MesudMeraga yakınlarındaki Hemedan'a gitti. Ardından Melikşah ile birlikte Bağdat'a giderek kışı orada geçirdi. Bağdat'tan ayrılıp döndüğünde bütün eyaletteki emirler onun itaatindeydi, ordu güçlüydü, halk güven ve huzur içinde idi. Böylece Sultan Mesud Irak Selçuklu yönetimi altındaki Rey'den Azerbaycan'a, Halep²⁵³ ve Erzurum'a kadar olan yerler ile Abbasi halifeliğine de hâkimiyetini kabul ettirmiştir. Fakat bu durum fazla uzun sürmemiştir. Çünkü Mesud humma hastalığına yakalanıp bir hafta sonra ölmüştür (2 Ekim 1152). Hemedan'da Candar Cemaleddin İkbâl'in yaptırdığı medreseye gömülmüştür.²⁵⁴

2.5.2. Ahlatşahlar İle İlişkiler

Sultan Mesud döneminde Gürcüler ile ilişkilerin yanı sıra Doğu Anadolu Türk Devletleri ile de ilişkiler içersinde olunmuştur. Bu dönem Ahlatşahlar²⁵⁵ ülkesini II. Sökmen'in babannesi idare ediyordu. İnanç Hatun memlekete müstakil olarak hâkim olmak için çocuk yaştaki torununu öldürmek istemiş fakat bunu fark eden devlet büyükleri bu ihtiraslı kadını boğdurarak öldürmüşlerdir (1133- 1134). Aynı yılda Irak Selçuklu tahtına ikinci defa Sultan Mesud oturmuştu. Sultan Mesud, 1134 yılında Halife Mürşidi yendikten sonra Ahlatşahlar'ın üzerine bir sefer yaptı. Bu seferin

---

²⁵² Kayhan, *Irak Selçukluları*, s.185-186.

²⁵³ "Kuzey Suriye'nin en önemli şehri ve kendi adını taşıyan ilin merkezi olup Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak nokrasıdır".Bkz: Talib Yazıcı, "Halep", *DİA*, 15, s. 239-244.

²⁵⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 326.

²⁵⁵ "Tarihte Sökmenliler, Ahlatşahlar ve Ermenşahlar adıyla anılan bu Türk beyliği sultan Alparslan'ın yeğeni Azerbaycan Selçuklu Genel Valisi Kutbeddin İsmail İl Arslan'ın Türk asıllı yetiştirmesi olan Sökmen el-Kutbi tarafından 1110 yılında kurulmuştur".Bkz: Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara 2014, s.159-160; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 101.

nedeni ise halife ile yaptığı savaşta Sökmen ordusunun kendisine yardımda bulunmayışı olmuştur.²⁵⁶

Selçuklu baskısına dayanamayıp Sökmen kaçmış ülkesi de Selçuklu topraklarına katılmıştır. Kendisini bağışlatmak üzere sultanın huzuruna gelerek af dileyip, topraklarının kendisine bırakılmasını isteyen Sökmen'e sadakatinden şüphe edildiği için toprakları Melik Selçukşah'a iktis edilmiştir. Selçukşah burada halka kötü davranmış ve neticesinde burada tutunamamıştır. Togan Arslan'ın oğlu Bitlis ve Erzen hâkimi Husamu'd-Devle Kurti'ya yenilerek burayı terk etti.²⁵⁷

2.5.3.Saltuklular İle İlişkiler

SaltukluBeyliği²⁵⁸ de Irak Selçuklu Devleti'ne tabi idi. Hükümdar İzzeddin Saltuk'a ait bazı tarihsiz sikkelerde Sultan Mesud'un adı anılmaktadır. Bu durumda İzzeddin Saltuk'un Sultan Mesud'u tanıdığı ortadadır.²⁵⁹ Sultan Mesud'un yanı sıra Sultan Tuğrul'un ve Atabeg Kızıl Arslan'ın adına da bazı sikkelerde rastlanmıştır. Bu devletin Ebû'l-Kasım Saltuk, Emir Ali, Emir Gazi, İzzeddin Saltuk, Mama Hatun ve Nasreddin Muhammed olmak üzere altı hükümdar tarafından idae edildiğini Erzurum'un Selçuklular idaresine geçmesinden sonra bu hanedana mensup beylerin Micingerd ve Çemizkezek'de hüküm sürdükleri kaydedilmiştir.²⁶⁰ Saltuk Beyin ölümünden sonra yerine oğlu Ali Bey geçmiş olup MumammedTapar'a tabi olmuştur. Emir Ali Artuklu emiri İlgazi ile birlikte 1121 yılında Gürcülere karşı düzenlenen sefere katılmış ancak savaşta Türk ordusu yenilgiye uğramıştır. Emir Ali

²⁵⁶ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, TTK, Ankara 1985, s. 207.

²⁵⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s.187; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 97.

²⁵⁸ "Saltuklu Beyliği sultan Alparslan'ın kumandanlarından Ebulkasım Saltuk tarafından Malazgirt savaşından sonra Erzurum başkent olmak üzere Tortum, Bayburt, Tercan, Micingerd, İspir, Pasinler, Oltu il, ilçe kalelerini içine alan bölgede Büyük Selçuklu İmparatorluğuna tabi olarak 1071-1072'de kurulmuştur".Bkz: Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 154; Osman Gürbüz' e göre: "Merkezi Erzurum olan Saltuk Oğulları beyliğinin kurucusu olan emir Ebu'l Kasım'ın 1080 tarihinden itibaren bu beyliği kurmuş olduğu anlaşılmaktadır".Bkz: Osman Gürbüz, *Saltuklular*, s. 62; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s. 19; Osman Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1318)*, Aktif Yayınevi, Ankara 2004, s. 19.

²⁵⁹ Telliöğlü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 84; Akyol, *Selçuklu Tarihi*, s.177; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 42.

²⁶⁰Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.37.

ölünce yerine geçen Ziyaeddin Gazi geçmiş, kısa bir süre sonra ölünce yeğeni İzzeddin Saltuk geçmiş Ahlatşah II. Sökmen ve Dilmaçoğullarından Fahreddin Devletşah ile kız vermek suretiyle akrabalık kurmuştur. Gürcü kaynaklarında da belirtildiği gibi Gürcülerin en yakın komşuları arasında Saltuklular bulunmaktaydı.²⁶¹ Bu beylik Gürcülerle mücadele ederek bölgeye yayılmaya çalışmasını önlemeye çalışmıştır.²⁶²

Öte yandan Saltuk, Ani emiri Fahreddin Şeddadın güya Gürcüler'e karşı koruyamadığı Ani'yi hile ile kendisine satmak düşüncesi ile daveti üzerine Ani'ye gitmişse de Fahreddin'in çağrısı sonucu Gürcü kralı Dimitri, Saltuk'a bir baskın yapıp maiyetiyle birlikte tutsak almıştır. Fakat çok geçmeden damadı II. Sökmen ve Artuklu emirlerinin kurtuluş akçesi ödemeleri sonucunda tutsaklıktan kurtulmuştur.²⁶³ Kurtuluş akçesini Saltuk'un kız kardeşi Şah Bânû Ahlât hâkimi Şâh-ı Ermen Sökmen b. İbrahim Sökmen ile evli olduğu için Gürcü kralına kıymetli hediyeler göndererek kardeşinin salıverilmesini istedi.²⁶⁴ Fahreddin'in iki damadı II. Sökmen ve Fahreddin Devletşah, Kars ve Sürmeri emirlerini bunun yanında Artuklu emiri Necmeddin Alp ile birlikte Temmuz ayında Gürcülere karşı bir sefere çıkmışsa da Türk kuvvetleri yenilgiye uğramış, İzzeddin Saltuk ikinci kez tutsak alınmış, Gürcülere karşı bir daha savaşa katılmaması üzerine and içerek serbest bırakılmıştır. Sultan ölünce yerine geçen oğlu Nasuriddin Muhammed döneminde Erzurum önlerine kadar gelen Gürcülere karşı başarılı mücadeleler vermiş ve onları geri çekilmek zorunda bırakmıştır.²⁶⁵

2.6. Sultan Melikşah Dönemi (547-548/1152-1153)

Sultan Mesud'un ölümünden sonra sağlığında veliaht olarak ilan ettiği yeğeni Melikşah Emir Hasbey tarafından Irak Selçukluları tahtına çıkarıldı.²⁶⁶ Irak Selçuklu

---

²⁶¹ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 24.

²⁶² Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler*, s. 13.

²⁶³ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 27; Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 208.

²⁶⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, s. 306.

²⁶⁵ Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 208.

²⁶⁶ Hüseyinî, *Ahbâr'ud-Devlet is-Selçûkiyye*, s. 89; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 197; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 328.

Devletinin bütün işlerini tek başına düzenleyen Melikşah adına devleti yöneten Hasbey kısa bir zaman sonra emirleri toplayıp Melikşah'ın iş bilmez ve sadece eğlencelerle uğraştığını bu ise Hasbey'in yönetiminde ne denli etkili ve söz sahibi olduğunu bildikleri için ve karşı çıktıkları takdirde daha sonra yerine getireceği padişahın onlara ne denli cezalar vereceğini bildikleri için durumu onayladılar. Hasbey'e Melikşah'ın durumu öğrenmeden elini çabuk tutmasını söylediler. Hasbey Candar Hasan ile Melikşah'ı üç gün köşkünde tuttular. Daha sonra Melikşah'ı yakalayıp Hemedan kalesinin burçlarından birine hapsedtiler. Böylece Melikşah'ın sultanlığı dört ay²⁶⁷ sürerek son bulmuştur (30 Aralık 1152/28 Ocak 1153).²⁶⁸

Huzistan'a bir haberci göndererek kardeşi Muhammed'i çağırttılar. Melikşah orada birkaç gün utanç ve gam içinde kaldı. Sonunda muhafızların birini kandırıp hazırlattığı at ile Huzistan'a gitti. Kız kardeşi Gevher Neseb kardeşine yardım etmek için Huzistan'a gidip kardeşinin padişahlık araç gereçlerini hazırlatmak istedi fakat Muhammed haberdar olunca engel olması için Atabeg Ayaz'ı gönderdi.

2.7. Sultan II. Muhammed Devri (548/1153)

Melikşah'ın tahttan indirilmesinden sonra Hasbeg Muhammed'i çağırtmak istedi fakat bazı kayıtlarda da asıl amacının Muhammed'i çağırtıp tutuklayarak kendi adına hutbe okutmak olduğu yazar. Fakat emirler daha önce Muhammed'e Hasbeg'in halife ile gizlice anlaşarak saltanatı Selçuklu hanedanının elinden almak istediğini anlattılar. Muhammed bunu üzerine plan yaparak Hasbeg ve Zengi Candar'ı öldürttü.²⁶⁹

Sultan Muhammed gözdağı vermek amacıyla öldürdüğü emirlerin kesik başlarını Azerbaycan Atabegi İldeniz ve Meraga emiri Nusreddin Hasbeg b.

---

²⁶⁷ “Bazı kaynaklarda sultanın dört ay tahtta kaldığı kaydedilirken Mîrhând ise saltanatının üç ay ve birkaç gün olduğunu kaydetmiştir”. Bkz: Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l- Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefa*, s. 224.

²⁶⁸ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l- Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefa*, s. 222; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 328.

²⁶⁹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l- Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefa*, s. 224-225; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 205; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 329.

Aksungur'a gönderdi. O korku vermek maksadıyla bunu yaptı fakat zannettiğinin tersi durum oldu ve emirler ondan yüz çevirdiler. Süleymanşah ve Melikşah birleşerek Muhammed'e karşı isyan ettiler. Sultan Muhammed'e muhalif olan Azerbaycan atabegi İldeniz ile de anlaşarak ittifaklarına dâhil ettiler. İki ordu Aras nehri kıyılarında karşılaştılar. Süleymanşah ile Melikşah oradan kaçtılar. Süleymanşah'dan aradıkları ilgiyi bulamayan İldeniz ve Arsalanaba yaptıklarından pişman bir şekilde Azerbaycan'a geri döndüler. Bu esnada Azerbaycan'da bulunan Melik Çağrışah ve atabeg Ayaz ile emirler arasında Azerbaycan'ın paylaşımı konusunda sorunlar çıktı. Sultan Muhammed tarafları barıştırmak için ŞerefeddinGirdbâzû'yu Azerbaycan'a gönderdi. Bu emir barışı sağladıktan sonra İldeniz ve Arslanaba gibi iki büyük emiri küstürmemek için Azerbaycan'ı iki emir arasında paylaştırdı ve Melik Çağrışah ile Hemedan'a döndü. Melik Çağrışah'ı da emirlerin elinde oyuncak olmasın diye hapsedtirdi.²⁷⁰

Sultan Muhammed başarısız bir Bağdat kuşatmasından sonra kendisine baş kaldıran Melikşah ve atabegİldeniz'i bertaraf etmek amacıyla doğrudan Hemedan'a gitti. Sultanın Bağdat muhasarasını kaldırıp üzerlerine geldiği haberini alan İldeniz savaşı göze alamadığından Hemedan'dan ayrılıp Azerbaycan'a geri çekildiği için Melikşah'ta geri çekilmek zorunda kaldı. Nihayetinde verem hastalığına yakalanan Muhammed 32 yaşında Hemedan'da Ocak 1160'ta vefat etmiştir.²⁷¹

2.8. Süleymanşah Dönemi (555/1160)

Sultan II. Muhammed'in ölümü üzerine Selçuklu emirleri onun yerine kimin geçeceği konusunda anlaşmazlığa düştüler. Emirlerin bir kısmı Melikşah'ı bir kısmı Süleymanşah'ı çıkarmayı istediler. Azerbaycan Atabeg İldeniz ise Arslanşah'ı destekliyordu. Melikşah bir hamle ile İsfahan'a gelip adına nevbet çaldırdı fakat kısa zaman sonra ölünce yerine Süleymanşah geçti.²⁷²

---

²⁷⁰Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l- Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefa*, s. 231; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 210-211; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 334.

²⁷¹Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 221.

²⁷²Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 263; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 339; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 227.

Emirler devlet içinde nüfuzu ve gücü tartışılmayacak kadar çok artmış olan Atabeg İldeniz'in rızasını almak için annesiyle evlendiğinden dolayı üvey oğlu sayılan Sultan Tuğrul'un oğlu Melik Arslanşah'ı Süleymanşah'a veliaht yaptılar. Zamanla içki ve eğlenceye dalan sultanlık yapmaktan uzaklaşan sultanı tahttan indirmek için sultanın işleri devrettiği Girdbâzû onu sevmeyen emirlerle birlikte düşünerek Süleymanşah'ın yerine İldeniz'in yanında bulunan Arslanşah'ı tahta çıkarmanın daha uygun olduğu kararına vardılar. Ardından İldeniz'e mektup göndererek Arslanşah'ın tahta çıkarılmak istendiği haberi verildi. Süleymanşah sarayından alınarak bir köşkte hapis tutuldu. Arslanşah'ın tahta oturmasından hemen sonra Alâu'd-Devle kalesine nakledilen Süleymanşah altı ay hapis kaldıktan sonra öldürüldü. Cenâzesi Sultan Mesud'un türbesine defnedildi (12 Rabiulahir 556/10 Nisan 1161).²⁷³

---

²⁷³ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l- Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefa*, s. 236; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 230-231.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLDENİZLİ TAHAKKÜMÜ DÖNEMİ İRAK SELÇUKLU DEVLETİNİN ANADOLU VE KAFKASYA SİYASETİ

3.1.Sultan Arslanşah Dönemi (555-571/1160-1176)

3.1.1.Ani Savaşı(557/1161)

Arslanşah amcası Süleymanşah'ın yakalanıp hapsedilmesinden sonra üvey babası İldeniz'in yanında 20.000 kişilik ordu ile Şevval 555/Kasım 1160 yılında Hemedan'a vardı ve Irak Selçuklu tahtına oturdu. Atabeg İldeniz'de *Atabeg-i Azam* unvanı ile sultanın atabegi oldu.²⁷⁴ İldeniz sultan Mesud'un memliklerindendi. Mesud Arrân ve Azerbaycan'ı ona ikta etmişti. İldeniz Arslanşah'ın annesiyle evlendi.²⁷⁵ Arslanşah'ın tahta geçmesini sağlayan en önemli etken üvey babası Azerbaycan Atabegi Şemseddin İldeniz olmuştu. Bu güçlü Selçuklu emiri onu bir simge gibi kullanarak, kendi hâkimiyetini gerçekleştirmişti. Haliyle, böyle iktidara çevreden bir takım itirazlar geldi ve isyan girişimleri ortaya çıktı. Bu meselelerle bizzat uğraşan ve çözen İldeniz her başarıdan sonra devlet üzerindeki hâkimiyetini bir kat daha perçinledi. Bu tarihten itibaren Atabeg Şemseddin İldeniz'in ömrü asi emirlerle ve Gürcülerle mücadele ile geçmiştir.²⁷⁶

Arslanşah'ın şahsındaki İldeniz'in iktidarına en büyük tepki Rey hâkimi Emir İnanç tarafından geldi. O ve diğer birçok emirler, Arslanşah'ın kardeşi Melik

---

²⁷⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 235.

²⁷⁵ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 189.

²⁷⁶ Nesirov, *XIII. Yüzyıl Başlarında Anadolu Azerbaycan İlişkileri*, s. 7.

Muhammed'i yanlarına alarak isyan bayrağını kaldırdılar. İldeniz, Hemedan²⁷⁷ yakınlarında Ferruhin'de bu isyancıları bozguna uğrattı (Muharrem 556/Ocak 1161). Bu girişimde başarılı olamayan emirler bu sefer de Sultan Melikşah'ın oğlu Melik Mahmud'u yanlarına alarak isyan ettiler. Halifenin veziri İbnHubeyre tarafından da desteklenen isyancılar Sâve yakınlarında bozguna uğratıldılar (9 Şaban 556/3 Ağustos 1161).²⁷⁸

Gürcü kralı III. Bagrat (1156-1184), İldeniz'in Irak'taki karışıklıklardan faydalanıp Doğu Anadolu'ya bir sefer yaparak Ahlatşahlar'ın hükümdarı II. Sökmen'in elinde bulunan Kars ve çevresini ele geçirdikten sonra istikametini Ağrı Dağı eteklerine Gence'ye kadar ilerleyerek burayı ele geçirmiştir. Doğu Anadolu'da hüküm süren Türk Devletleri ile Gürcüler arasındaki savaşın ve çatışmaların asıl nedeni Ani üzerindeki mücadele idi. Ani kenti Şeddadoğullarından emir Fazlun b. Minuçher'in hâkimiyetinde idi. 556/1161 yılında Ani'deki papazlar isyan ederek şehrin idaresini Fazlun'dan aldılar ve kenti Gürcü kralı Grigor'a verdiler. Fazlun Sürmeli'ye komşu olan Bekran kalesine giderken Grigor'da Ani'ye gelerek şehirde bulunan Şeddadi halkına ve Fazlun'a ait malları yağmalamış ve halkı da esir etmiştir.²⁷⁹

Diyarbakır Mefarkınlı olan ve o çağda yaşamış olan İbnü'lEzrak:"*Ani şehrinin keşişleri 556/1161 yılında Manuçehr oğlu emir Fadlun ile bozuşup kuvvetlerini tepeleyerek onu, Surmariye yakın olan Bakran Kalesine kaçtırtılar. Sonra asiler şehri, Aphaz Meliki Grigor'a verdiler. O da Haziran da gelerek karşı koyanları Tiflis'e sürüp, Sadun'u buraya vali tayin etti*" şeklinde olayı kaydetmiştir. Grigor Ani'ye Sadun adındaki hacibini vali olarak atadıktan sonra Tiflis'e dönmüştür.²⁸⁰ İşte

---

²⁷⁷ "Batı İran'da bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalettir. Elvend dağının eteğinde Kuruçay, Abbasâbâd, Sûmîne, gibi ırmaklarla sulanan ve aynı adı taşıyan bereketli bir ovada yer alır".Bkz: Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *DİA*, 17, s. 183-185.

²⁷⁸ Mehmetov, *Türk Kafkasyasında Siyasi ve Etnik Yapı*, s. 255; Kayhan,"Irak Selçukluları",*Türkler*, IV. ,s. 790.

²⁷⁹ Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, TTK, Ankara 2013, s. 121; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 185-186.

²⁸⁰ Kayhan, "Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", s. 201.

Ani'nin Gürcülerin eline geçişi ve kentteki Müslüman halkın esir edilerek mallarının yağmalanması bölgedeki Türk beylerinin tepkisini çekmiştir. Türk beyleri bir araya gelerek Ani'yi geri almak için birleştiler. Ahlatşah II. Sökmen, Erzurum hâkimi İzzeddin Saltuk, Erzen-Bitlis hâkimi Fahreddin Devletşah, Kars ve Sürmeni beyleri ile Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpı katıldı. Fakat Ahlatşah Sökmen komutasındaki birlikler Necmeddin Alpı'yı beklemeden harekete geçtiler (556/ Haziran-Temmuz 1161). Müslüman ordusu Ani²⁸¹ kapısı önlerinde iken Grigor'un ani baskınına uğradılar. Müslüman ordusu hezimete uğradı ve 80.000 kişilik ordu dağıldı. Bu sırada İzzeddin Saltuk kuvvetleri ittifaktan ayrıldı. 7.000 asker öldü, 9.000 kişi de tutsak edildi. Çok sayıda at, katır, çadır gibi malzeme de Gürcülerin eline geçti.²⁸²

Malazgirt'e kadar gelmiş olan Necmeddin Alpı'da hadiseyi duyunca geri döndü.²⁸³ Vezir Cemaleddinİsfehani devreye girerek Kral Grigor'a bir elçi göndererek özellikle de tutsak düşen Ahşatşahlı komutanlardan olan Esbagird hâkimi Emir Halderi el-Kurtufi'nin serbest bırakılmasını istedi. 5.000 dinar göndererek aralarında kimsesiz Hicazlı Müslümanların da serbest bırakılmasını sağlamıştır. Yine vezir Gürcülerin daha önce yıktıkları Kars'ın surlarını tamir için 9.000 dinar göndermiş ve şehrin surlarını yeniden yaptırmıştır. Ayrıca Gürcü kralına Tiflis'teki Müslümanlar için bir hastane yaptırmak istediğini söylemişse de Kral "*ben kendi paramla yaptırırım*" diyerek vezirin önerisini reddetmiştir. Sonuç itibariye Doğu Anadolu Devletleri'nin ittifakı başarısızlıkla son bulmuştur.²⁸⁴

3.1.2. Arslanşah'ın Birinci Gürcistan Seferi (558-559/1162-1163)

---

²⁸¹ "Arpaçay'ın sağ sahilinde Aras ile birleştiği noktaya yaklaşık 40 km mesafede bulunan M.S. V. Asırda ortaya çıkmıştır. Doğu Anadolu'daki diğer kaleler ve şehirleri gibi VII. Yüzyıldan itibaren önce Emevi ardından Abbasilerin hâkimiyetine girmiştir". Bkz: Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 86.

²⁸² Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s.345; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcistan Tarihi*, s. 146; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 346; Kızıoğlu, *Kars Tarihi*, s. 397.

²⁸³ Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, s. 122; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 102-103.

²⁸⁴ Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, s. 123; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 255-256.

Gürcü saldırıları bundan sonra da devam etti. 558/1162-1163 yılında Arslanşah ve İldeniz Gürcü keferelerinin Azerbaycan ve Arrân'dan İslam ülkelerine girdikleri, şehri yağmaladıkları halkı öldürüp şehri yağmaladıkları haberini aldılar.²⁸⁵ Gürcü kralı III. Bagrat Temmuz-Ağustos 1162 tarihinde 30.000 kişilik ordu ile Azerbaycan'a girerek Duvin şehrine girdiler. Burayı işgal eden Gürcüler şehri ve çevre yerlerini yağmalayarak 10.000 yakın kişiyi de kılıçtan geçirmiştiler. Geride sağ kalanları da esir almışlardır. Cami ve medreseleri yaktılar. Esirler arasındaki kadınları çırılçıplak soyarak yalın ayak bir şekilde götürmüşlerdir. Kendi ülkelerine gidince Müslüman kadınların halini gören Gürcü kadınlar yapılan zulmü yadırgadılar ve Müslümanları sizin onların kadınlarına yaptığınız şeylerin aynısını bizlere yapmaya mecbur bıraktınız dediler.²⁸⁶ Esirlerin sayısının 60.000 olduğu kaydedilmiştir.²⁸⁷

İldeniz Gürcülerin yaptıkları bu saldırıyı haber alınca gerekli tedbirleri almak ve karşı harekette bulunmak için Azerbaycan ve Arran'a dönmeye karar verdi. İlk olarak Erdebil'in yönetimini komutanları Muhammed b. Akkuş'tan alarak oğlu Cihân Pehlivan'a verdi. Azerbaycan'a varan İldeniz Gence ve Beylekan'dan alınan vergilerin tekrar kendisine verilmesi için gelen Gürcü kralının elçileri ile karşılaştılar. Gürcüler kendisine mektup yazmıştı: "*Gence ve Beylekandan bizim haracımız vardı, her sene gelir melikin hazinesine vasıl olurdu, senelerden beri bu gelmiyor bunun gönderilmesini senden rica ederiz*" dediler. O da cevaben: "*Benim Irak'ı terk ile bu memleketlere gelmekliğim asker toplamak ve Tiflis'i muhasara ile zaptetmektir, bunu almadan yapamam; eğer kuvvetleriniz varsa meydana koyun, ben sizin memleketlerinizi zapt edeceğim. Ben öyle bir ordu ile geldim ki sizi kılıç ve mızrakla harp etmekten başka bir şey kurtaramaz*" dedi.²⁸⁸

---

²⁸⁵ Münecimbaş, *Câmiu'd-Düvel*, s. 192.

²⁸⁶İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, s. 310.

²⁸⁷Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 30; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 257; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 187; Kayhan, "Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", s. 202.

²⁸⁸ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 111.

İldeniz durumu da o sırada Sultan Arslanşah'a bildirdi. Haberi alan sultan büyük bir ordu topladı. Selçuklu ordusu Nahcivân'a geldiği zaman İldeniz'in ordusuyla birleşti. Sultana ve İldeniz'e takviye güç olarak Ahlatşahlar hükümdarı II. Sökmen²⁸⁹, Meraga hâkimi Arslanaba ve Erzen hâkimi Fahreddin Devletşah orduları ile gelerek sultana katıldılar.²⁹⁰ Selçuklu ordusunun bu denli büyük olduğunu duyan Gürcü kralı savaşı göze alamayarak elçi yollayıp bütün isteklerini kabul ettiğini ve sultana tabi olduğunu bildirip barış istedi. Fakat İldeniz ve Arslanşah durumu devlet adamları ile konuşup bu istediği reddettiler ve Türklere yaptıkları zulümlerin intikamını alacaklarını bildirdiler. Bu esnada sefere çıkan çok sayıda Türkmen gönüllüde bulunuyordu. Ordunun toplam sayısı 50.000 geçmişti. Barış teklifine red cevabı alan Kral Bagrat ordusunu sıkı ve mükemmel bir şekilde donattı. Ordularını birleştiren Türk kuvvetleri Gürcistan topraklarına girerek ilk başta Duvin'in kuzeyinde bulunan Merian şehrine saldırarak burayı tahrip ettiler ve 4.000 yakın Ermeni ve Gürcü öldürüldü. Ardından Aşnag kasabasına girip burada 7.000 Hıristiyan öldürüldü. Hareketlerine devam eden Türk kuvvetleri Somokhet'e vararak Gag kalesini kuşatıp ele geçirip tahrip ettiler.²⁹¹

İldeniz orduyu üç gruba ayırmıştı. Birinci grupta Anadolu beylerinin askerleri ve gönüllü Türkmenler oluşturuyordu ve ilk onlar Gürcü kralının ordusunu karşılayacaklardı. İkinci grubu Selçuklu birlikleri teşkil edip hazırda bekleyeceklerdi. Üçüncü grup gulamlardan ve has adamlardan oluşuyordu. Savaşta iki tarafta büyük kayıp verdi ve sonunda saldırılara dayanamayacağını anlayan Gürcü kralı kaçarak ormanlıkta izini kaybettirdi. Başsız kalan Gürcü ordusu bozgun şeklinde dağıldı (9 Şaban 558/13 Temmuz 1163). Yaklaşık 10.000 Gürcü asker savaşta maktul düştü.

---

²⁸⁹ "II. Sökmen'in Gürcü krallığı ile en mühim hadiseleri Gürcü savaşlarıdır. Fakat Sökmen İldeniz'inatabegliğini tanımamıştır". Bkz: Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 101.

²⁹⁰ Kayhan, "Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", s. 202.

²⁹¹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 243; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 111; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 258; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 31.

Kralın bütün serveti Türklere ganimet olarak kaldı. Türk şehirlerinde büyük sevinçlerle kutlamalar yapıldı.²⁹²

Ani şehri, bu savaşı takiben Türkler tarafından muhasara edilerek sıkıştırılmaya başlandı. Duruma fazla dayanamayan şehri Gürcüler boşaltarak Türklere teslim ettiler (Mart-Nisan 1164.)²⁹³ Ani'ye giren İldeniz Gence önlerine kadar Gürcüleri takip etti.²⁹⁴ Şehirde bir müddet kalarak Gürcülerin tahrip ettiği yerler imar edildi. Kaçan yerli halkta geri dönüp yardım etti ve sonunda şehir eski sahipleri Şeddadilerden Emir Şehinşah'a teslim ederek şehirden ayrıldılar. Gürcü kralı III. Giorgi aralarını düzeltmek için Selçuklu ailesinden olan Rusudan ile Atabeg İldeniz'in arabuluculuğuna başvurdu.²⁹⁵

3.1.3. Arslanşah'ın İkinci Gürcistan Seferi (570-1175)

Daha sonra ise ikinci Gürcistan Seferinin hazırlıkları başladı. Kral Giorgi, ara sıra generallerini ve askerlerini Nahcivan kapılarına, Mesis dağına ve Gavgama, Berdea ve Balkun'a kadar sevk ediyordu. Kendisinde zevk ve eğlence ile vakit geçiriyordu. Gürcüler saldırılara başlatıp Gence'ye kadar ilerlettiler. Bu saldırılarda çoğu insan öldürüldüğü gibi Müslüman kadınlar başta olmak üzere çok sayıda esir alındı. Azerbaycan'da bulunan Arslanşah'ın annesi kış aylarının ortasında dayanamayarak Hemedan'a gelerek durumu oğluna şikâyet etmiş ve acilen tedbir alınmasını istemiştir. Rebiulevvel 570/Ekim 1174 de Gürcü kralı büyük bir ordu ile sefere çıkarak Ani'ye geldi ve şehri bir süre kuşatma altında tuttu ve bir süre sonra ele geçirdi. Şehir yağmalandı Şehinşah tutsak edilerek Ani Gürcülerin hâkimiyetine alındı. İldeniz birkaç hamlede bulundu fakat netice alamadı bu nedenle büyük hazırlıklara başladı.²⁹⁶

---

²⁹² Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s. 272; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 257; Kürkçüoğlu, *Nahcivan Tarihi*, s. 50.

²⁹³ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 32.

²⁹⁴ İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 135; Akyol, *Selçuklu Tarihi*, s. 189.

²⁹⁵ İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 140; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 259; Kayhan, "Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", s. 204.

²⁹⁶ Akyol, *Selçuklu Tarih*, s. 191; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 260; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 189.

İldeniz başta Ahlât hâkimi Sökmen olmak üzere Anadolu Türk beylerine elçiler göndererek yardıma çağırıldı. Sefere razı olan Arslanşah sefer sırasında Deniz ve oğullarıyla Parsi-Pazar'da buluştuktan sonra hastalandı. Aras nehrini takip ederek yol aldılar o sırada bölgede olan veba hastalığından önemli sayıda Selçuklu askeri etkilenerek zahiyyat verdi.²⁹⁷ Sultan ordusu ile Nahcivan'a geldiği sıra da Gürcü Meliki Sultana elçi göndermiştir. Fakat Emirler hep beraber Gürcü beldelerinin üzerine yürüdüler. Gürcü emiri de mükemmel atları ve teçhizatlarıyla karşı koymaya hazırlandı.²⁹⁸

İldeniz'in Türk beyleri ile vardığı mutabakat gereği, oğulları Cihân Pehlivan ve Kızıl Arslan komutasındaki, Anadolu Türk Beylerinden Ahlatşah II. Sökmen ve Diyarbakır Artuklu hükümdarı Kara Arslan kuvvetlerinden oluşan büyük bir ordu Nahcivan önlerinde toplandılar.²⁹⁹ Buradan Gürcistan'a girip Ahalkelek, Domanis'i geçerek Akşehir'e geldiler. Gürcü ordusu Türk ordusunun karşısına çıkmadı bu nedenle ordu geri dönmek zorunda kaldı. Türk beyleri 570/1175'de zafer naralarıyla Ahlât'a ulaştılar. Ani ise kuşatılmasına rağmen geri alınamadı.³⁰⁰

3.2. Sultan II. Tuğrul Dönemi (571/1176)

Sultan Arslanşah'ın ölümünden sonra tahta küçük yaştaki oğlu Tuğrul'u geçiren Atabeg Cihân Pehlivan, vâsi olarak devleti tek başına yönetmeye başladı. Bu duruma özellikle diğer melikler tarafından itirazlar geldi ve isyanlar çıktı. Bu cümleden olarak, Melik Muhammed, yanında Huzistan hâkimi Şemle'nin oğlu Şerefeddin Emiran ile birlikte isyan etti ise de İsfahan yakınlarında yapılan savaşta Cihân Pehlivan'a yenildi ve yakalanarak hapsedildikten bir müddet sonra vefat etti (1175-76). İkinci isyan hareketi de Melik Mahmud'dan geldi. Ordusuyla Irak'a girerek, halifeye haber gönderip adına hutbe okutmasını istedi. Halifenin buna karşı çıkarak üzerine ordu göndermesi üzerine bölgeden ayrılmak zorunda kaldı (Ramazan

---

²⁹⁷ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 260.

²⁹⁸ Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiye*, s. 114.

²⁹⁹ Akyol, *Selçuklu Tarihi*, s. 191.

³⁰⁰ Turan, *Selçuklular Devri ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 251; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 261-262; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 189-190; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 405.

572/Nisan 1177).³⁰¹Tarihçilerin çoğuna göre Sultan Tuğrul'un saltanatının başında Abhaz Meliki Azerbaycan'a saldırdı. Amcası Muhammed Irak'a yürüdü ve Selçuklu emirlerinin çoğu onunla ittifak ettiler. Kardeşlerinden olan İldeniz'in oğulları Cihân Pehlivan ve Kızıl Arslan bir ayda iki sefer yaparak Gürcülerin üzerine yürüdü.³⁰²

3.3. Irak Selçuklu Devletinin İnkırazı

3.3.1. Atabeg Cihân Pehlivân Dönemi (571-582/1176-1186)

Atabeg Cihan Pehlivan Arslanşah'ın ölümü üzerine Nahçıvan'da yanında bulunan sultanın yedi yaşındaki oğlunu Hemedan'a getirip Irak Selçuklu tahtına oturmasını sağladı. Arslanşah'ın olduğu gibi Tuğrul'un da atabegi oldu.³⁰³ Dolayısıyla onun vesayeti altında hükümdarlık dönemi ölene kadar devam etmiştir. CihânPehlivân çevrede bulunan Türk beyliklerine haber yollayarak Tuğrul'un adına hutbe okutup sultanlığını kabul ettirdi. Arslanşah ölünce Huzistan hâkimi AtabegŞerefeddinEmiran, Melik Muhammed'e haber salarak tahtı ele geçirmesi hususunda kendisiyle müttefik olmayı teklif etti.³⁰⁴ŞerefeddinEmiran gerçekleşmesi pek mümkün olmayan bu teklifi kabul etti fakat ordusunu İsfahan'a gönderdiğinde kolaylıkla buraları ele geçirdi. Olayların istediği şekilde vukuu bulduğunu gören Melik Muhammed askerleri ile İsfahan'a gelerek isyan eden emirlerin başına geçti. Diğer emirlerinde isyancılara katılmasından korkan CihânPehlivân çok hızlı bir şekilde İsfahan'a geldi. İki taraf arasında İsfahan yakınlarında yapılan savaş CihânPehlivân'ın galip gelmesiyle sonuçlanırken Melik Muhammed ise yanındaki asker ve emirler ile Huzistan'a kaçtı. Oradan kendini kurtarmak için AtabegZengi'ye

---

³⁰¹ Kayhan, "Irak Selçukluları",s. 791.

³⁰² Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 246; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 194; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 354.

³⁰³ Yerebakan, *Azerbaycan Atabegliği (İldenizoğulları)*, s. 3

³⁰⁴ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 277.

sığınan Muhammed CihânPehlivân'ın mektup yazıp onu geri istemesi neticesinde gönderilmiştir. CihânPehlivân Muhammed'i tutuklatıp Sercihân kalesine hapsedirdi ve Muhammed ömrünün geri kalanını burada tamamladı.³⁰⁵ Öte yandan Huzistan'daŞemle'nin oğlu AtabegŞerefeddinEmiran'ın yanında bulunan diğer Selçuklu meliki MahmudArslanşah'ın ölümü üzerine yanındaki Türkmenler ile Irak'a yürümüştür. Aslında amacı halife ile anlaşıp kendi adına hutbe okutmak istemiş fakat başarılı olamamıştır. Diğer taraftan ise Nureddin Mahmud'dan sonra Haçlılarla mücadelede onun yerini alan Selahaddin Eyyûbi genişleme siyaseti uygulayarak kısa sürede hâkimiyet alanını Doğu Anadolu'ya kadar yaymıştır. Bu sebepten bölgede iki büyük güç olan Irak Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçukluları Devleti ile arasında çekişmeler ve nüfus mücadelesi olmuştur.³⁰⁶

Gittikçe güçlenen ve kendileri için büyük tehlike teşkil eden Selahaddin'e karşı Ahlât hâkimi II. Sökmen, Musul hâkimi İzzeddin Mesud, Mardin hâkimi Kutbeddin II. İlgazi ve Bitlis ve Erzen hâkimi ZahirreddinDevletşah arasında ittifak kuruldu. İzzeddin MesudHalep'den gelen 1.700 Türkmen ve diğer birlikler ile birleşti. Fakat Selahaddin'in Amid³⁰⁷ ve Haleb'i zapt etmesinden sonra endişelenen İzzeddin Mesud halifeden ricada bulunarak barışı salamasını istedi ancak başarılı olunamadı. İzzeddinMesud daha sonra Cihân Pehlivan ve kardeşi Kızıl Arslan'a elçi gönderip Selahaddin'e karşı yardım istedi.³⁰⁸

Musul'u ele geçirip Irak Selçukluları Devleti'nin tabiiyetinde bulunan Musul Atabegliğine son vermek kararını veren Selahaddin bu amaçla şehri ikinci defa

---

³⁰⁵ Hüseyinî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 119-120; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 278.

³⁰⁶ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 280.

³⁰⁷ “Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Diyarbakır ilinin eski adıdır. Dicle havzasının yukarı kesiminde, nehrin sağ yakasında denizden yüksekliği 650 m. olan yüksek bir platoda, önemli ticaret ve ulaşım yolları kavşağında kurulmuştur. İslâmî dönemde bu isim Âmid şeklini almış ve XVII. yüzyıla kadar hem şehir hem de onun merkez olduğu sancağın adı olarak kullanılmıştır. Osmanlılar döneminde bazan Kara Âmid adıyla da anılan şehrin daha sonraki adı olan Diyarbakır ise müslüman Araplar bölgeyi fethettikten sonra, RebîaArapları'nın iki büyük kabilesinden biri olup Dicle kenarlarında yaşayan Bekir b. Vâil kabilesinin yayıldığı topraklara verilen DiyârBekr veya Diyâr-ı Bekr diye anılmıştır”.Bkz: Nejat Göyünç, “Diyarbakır”, *DİA*, 9, s. 464-469.

³⁰⁸ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 281.

kuşattığı sırada II. Sökmen öldü. Doğu ve Güney Doğu'daki bazı beyler ölmüş bazıları da mukavemetsiz durumdadır.

Ahlât³⁰⁹ bu nedenle Acemlerin yutmak istedikleri bir lokma haline gelmiştir. CihânPehlivân kızını Ahlât sahibiyle kızını evlendirmesinin sebebi Ahlât ülkesine göz dikmesi ve sahibin ölümü üzerine kendisine kalacağı düşüncesidir. Selahaddin ise Ahlât'ı kuşatacağı esnada CihânPehlivân haber gönderip Ahlât'ın kızına ait olduğunu oradan çekilmesini istedi ve böylece anlaşmaya varıldı ve Ahlât'ın Selahaddin'in eline geçmesi CihânPehlivân tarafından önlendi.³¹⁰

Ahlât'tan sonra Musul'a yönelen Selahaddin burayı sonunda Selçuklu tabiiyetinden çıkararak kendi tabiiyetine bağladı. Artık hutbeler Irak Selçukluları adına değil Eyyübiler adına okundu. Yani Kuzey Suriye'den Doğu Anadolu'ya kadar olan topraklarda Selçuklu üstünlüğü yok olmuştur. AtabegCihânPehlivân'ın Sultan II. Tuğrul adına on yıl Irak Selçuklularını yönettiği zaman Harezmşahlar ile dostane bir şekilde ilişki içinde oldu. Bunun sebebi ise Tekiş ile aralarında yakın dostluklarının olması idi. Aynı şekilde Abbasi halifeliği ile de arası bu dönemlerde iyi olmuştur. Fars AtabegleriSalgurlulara karşı son derece de sert bir siyaset uygulandı. Cihân Pehlivan yaptığı seferlerle Fars'ta büyük tahribatlarda bulundu. Gürcülerle ilişkilerde savaş yine ön plandaydı. İldeniz'in peşinden Arslanşah'ın vefatı ile Tuğrul'un tahta geçişi sıralarında çocuk yaştaki bir hükümdarın Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçmesini ve AtabegCihân Pehlivan'ın Hemedan da bulunmasını fırsat bilen Gürcü kralı Azerbaycan'a saldırmıştır. Saldırı kısa sürede karşılık bularak büyük bir orduyla saldırıya geçen Cihân Pehlivan, Azerbaycan ve Arran üzerinde Gürcü ülkesine girdikten sonra onları bozguna uğratarak barış istemelerini zorunda bıraktı. Barış yapmak için gelen Gürcü kralının elçileri Cihân Pehlivan'ın şartlarını kabul ederek döndüler. Kardeşi Kızıl Arslan'ı yerine vekil

---

³⁰⁹ “Ahlât'ınAhlâtşahlar devrinde ulaştığı zenginlik İldeniz'in oğlu Atabeg Cihan Pehlivan, Selahaddin Eyyübi ve Erzurum Meliki Tuğrul Şah gibi birçok hükümdarda oraya sahip olma arzusu uyandırmıştır. Tuğrul Şah'ın Ahlât Şah Balaban'ı öldürmesi üzerine şehir Eyyübiler'den el-Melikü'I-Evhad b. Adil'in eline geçti (604/ 1207- 1208) ve Ahlâtşahlar hanedanı sona erdi”.Bkz: Faruk Sümer, “Ahlât”,*DİA*, 2, s. 19-22.

³¹⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 282-283.

olarak Azerbaycan ve Arran bırakarak kendisi Hemedan'a dönmüştür.³¹¹ Barthold'un belirttiğine göre “*Selçuklu Sultanlarının Kafkasya'daki zaferlerinden pek az sonra siyasi bakımdan üstünlük Hristiyanların eline geçti*”. Bunun sebebi olarak da Selçuklu Devleti'nin siyasi otoritesini kaybetmesi ve özellikle Selçuklu Devleti'nin varisi olarak kurulan yerli atabegliklerin dirayetsiz tutumlarından kaynaklanmıştır.³¹²

Gürcistan'da en önemli askeri görevleri yürüten zengin Orbelyan sülalesi, 1176 yılında Bizans İmparatoru Manuel Komnen'in saflarında II. Kılıç Arslan'a yenilip büyük oranda ortadan kaldırıldılar. Kalanlar da Kral III. Giorgi'ye karşı büyük bir isyan başlatmalarına rağmen Kıpçak komutan Kubasan'ın yardımı ile yenilmişler ve tamamen yok edilerek mallarına mülklerine tamamen el koyulmuştur. Bunun ardından Gürcü devletinin başkomutanlığına Kubasan getirilmiş ve bu komutanın görevde bulunduğu sırada Türklere karşı saldırı olmamıştır ve Irak Selçuklularının son dönemine kadar devam etmiştir.³¹³

3.3.2. Kızıl Arslan'ın Atabegliği Devri (583-587/1187-1191)

Cihân Pehlivan, 1186 Mart sonunda kalp yetmezliğinden vefat etti. O ölünce yerini kardeşi Kızıl Arslan aldı. Kızıl Arslan'ın atabegliği birtakım hoşnutsuzluklara sebep oldu. Ölen kardeşinin eşi İnanç Hatun, oğulları İnanç Mahmud ile Emir-i Emiran Ömer'in bir tarafa itilmelerini hazmedemeyerek, Kızıl Arslan'ı sevmeyen emirler ile birlikte isyan hareketi başlattı. Bunlara sonradan Sultan Tuğrul da katıldı. Katılımlarla gittikçe güçlenen Tuğrul, Kızıl Arslan'ın Azerbaycan'a çekilmesi üzerine Hemedan'a girdi ve tahtına oturdu (17 Kasım 1187). Saltanatını yerleştirmek için bir takım idari uygulamalarda bulundu ve asayiş bozan emirleri cezalandırdı.³¹⁴

Bizans'ın Kafkaslarda yürüttüğü siyasetine karşılık, Selçuklular fethettiği zaman yerli halka inançlarını değiştirmeleri konusunda hiçbir baskı yapmadılar.

---

³¹¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 288.

³¹² Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, s. 191.

³¹³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 288-289.

³¹⁴ N. N Şengelia, “XI-XII. Yüzyıllara Göre Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII/2, Aralık 2007, 227-240; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 2000, s. 117.

Yerli halktan sadece inanç ve sadakat istediler. Selçuklu Sultanlarının halka karşı tutundukları olumlu tavır Ermeni ve Gürcü kaynaklarında dahi takdir ile anlatılmaktadır. Özellikle Selçuklu sultanlarının Kafkasya'yı fethinden sonra bölgece bulunan feodal beylikler statülerini değiştirmeden sadece itaat arz etmeleri şartı ile yerlerinde bırakmış olmaları onların Bizans'tan koparak Selçuklu egemenliğini kolayca kabul etmelerine sebep olmuştur.

Kafkasya'da bulunan feodal beyliklerin mecburen takip ettikleri siyaset doğu ve batıdaki iki büyük devletten birini desteklemeleri mecburiyetinde kalacaklardır. Ayrıca Kafkasya'daki mahalli hükümdarları siyasi birlik sağlayamadıklarından kendi aralarında ve içlerinde feodal bir parçalanmışlıkta arz ediyor böylece merkezden uzaklaşan kuvvetlerin artması yönetici sınıfın gün geçtikçe halkı baskı altına alıp soyması ve komşu hükümdarlarının topraklarını yağma etmesi gibi geçimsizlik ve kargaşalara neden oldular. Kaybettiği iktidarı tekrar eline geçirmek için Selçukluların can düşmanı Abbasi Halifesi Nasir Lidinillah ile ittifak kuran Kızıl Arslan, para ve asker yardımı aldı. Aralarındaki mücadele, tarafların karşılıklı zaferleriyle sonuçlanmış ise de, birkaç yıl süren savaşımlardan sonra Tuğrul'u yakalayan Kızıl Arslan, onu hapsederek, kendi hükümdarlığını ilân etti. Fakat uzun süre bu tahtta oturamadı. Zira evlendiği kardeşinin karısı İnanç Hatun, bir kıskançlık sonucu Kızıl Arslan'ı zehirleterek öldürttü (Ekim-Kasım 1191). Kızıl Arslan, siyasi rakibi olarak gördüğü Sultan Tuğrul'u tasfiye etmek isterken, Türk düşmanı bir politika izleyen Halife Nasır'ın yıkıcı tavsiyelerine uymaktan öteye gidememiş, bölgedeki Türk varlığına büyük zararlar vermişti. Kızıl Arslan'ın ölmesinden sonra bulunduğu hapisneden kaçarak tekrar yönetimi ele geçiren Sultan Tuğrul, saltanatını yerleştirmek için yoğun çabalar sarfetti. Bu arada kendisine rakip olan Atabeg Pehlivan'ın karısı ve oğullarıyla mücadelelere girişti ve onlara karşı başarı sağladı.³¹⁵

Kutluğ İnanç Mahmud'un yardım istediği Harezmşah hükümdarı Tekiş, Abbâsî halifesi Nasır'ın da kışkırtması sebebiyle, Irak Selçukluları Devleti ile mücadeleye başladı. Sonunda, 19 Mart 1194 tarihinde Rey yakınlarında yapılan savaşta yanındaki

---

³¹⁵Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l- Enbiyâve'l-Mülûkve'l-Hulefa*, s. 252; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 357-359.

emirlerin ihaneti sonucu yenilgiye uğrayan Sultan Tuğrul, savaş alanında maktul düştü.³¹⁶ Böylece bir Tuğrul ile başlayan Selçuklu hâkimiyeti, başka bir Tuğrul ile sona erdi. Irak Selçukluları Devleti'ni yıkılmaktan kurtarmak için yoğun çaba sarfeden Sultan II. Tuğrul, bütün iyi niyetli çalışmalarına rağmen, gençliğinin verdiği tecrübesizlik sebebiyle başarıya ulaşamadı.³¹⁷

Sencer'in melikliğinden itibaren doğudaki mücadelelerine ek olarak, hükümdar olduktan sonra da ağırlığı oraya vermesi üzerine, devletin batısındaki topraklar eski önemlerine bir türlü kavuşamadılar. Yeğenlerini bu topraklarda hükümdar yapan Sencer, iktidardan uzaklaşınca kadar bölge üzerindeki denetimini sürdürdü. Onun ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti yıkıldığı gibi, batıdaki kol Irak Selçukluları da çöküş dönemine girdi. Hindistan, Çin ve Bulgar hudutlarına kadar cihanın hâkimi ve İslamın hamilik şuurunu üstlenen Sancar önce Horasan'a çekilip bütün Türkistan'ı kaybetti sonra da imparatorluğun çöktüğünü görerek hayata gözlerini yumdu. Onun ölümü ile Selçuklu imparatorluğunun Şark ülkeleri tam bir siyasi anarşi içine düştü. Sencer'in emirleri ve Oğuz beyleri tarafından kurulmak istenen siyasi teşekküller muvaffak olamamıştır. Harezmsahlara Horasan'a ve İran'a hâkim olmalarına kadar buhran devam etmiştir.³¹⁸

Batıdaki ülkeler, kendine has bir takım meselelerle kuşattığı Irak Selçuklularını sonunda topraklarından attı. Bu devlet, ancak İran'ın batısında küçük bir bölgede varlığını sürdürerek üç çeyrek asırlık ömrünü tamamlamak zorunda kaldı. Buna rağmen, Orta ve Yakın-Doğu'daki Türk varlığı ve hâkimiyeti kendisini korudu.³¹⁹

3.3.3. Azerbaycan'da Hâkimiyet Mücadeleleri

---

³¹⁶ “Tuğrul tek başına çarpıştı. Gürzünün kazara atının omuzlarına inmesi neticesinde düşmüştür. Süratle yetişen Kutluğ İnanc tarafından başı kesildi (25 Mart 1194). Halifeye gönderilen Sultan Tuğrul'un başı Bağdat'ta teşhir edildiği gibi cesedi de günlerce Rey çarşısında darağacında asılı kaldı. Trajik şekilde ölen Tuğrul ile beraber devleti de yıkılmış yerine Harzemşah Alâü'd-din Tekiş Irak tahtına oturmuştur (26 Haziran 1194)”.Bkz: Kafesoğlu, *Harezmsahlara Devleti Tarihi*, s. 126.

³¹⁷Turan, *Selçuklular Devri ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 253; Kayhan, “Irak Selçukluları”, s. 792.

³¹⁸ Turan, *Selçuklular Devri ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 247.

³¹⁹ Kayhan, “Irak Selçukluları”, s. 792.

Kızıl Arslan'ın ölümünden sonrada Sultan Tuğrul, iki yıl hapis kaldığı kaleden kurtularak tekrar yönetimi ele geçirmek amacıyla Hemedan'a yöneldi. Sultan Tuğrul'un karşısına ilk olarak Azerbaycan'a hâkim olan Atabeg Pehlivan'ın oğlu Ebubekir çıktı. Ancak Sultan Tuğrul onu mağlup etti. Bu başarısından sonra kendisine bazı emirler katıldı. Onun harekâtını yakından izlen atabeg Kutluğ İnanç Mahmud kardeşi Emir-i Emiran Ömer anneleri Arran'ı işgal ettiler. Bütün bunlara rağmen Ebubekir hiçbir harekette bulunmadı zevk ve sefasını sürdürdü.³²⁰

Irak Selçuklu Devleti'nin 590/1194'de sona ermesi Azerbaycan Atabegleri'nin zayıflaması Tamar çağında Azerbaycan Atabeg Ebubekir ile küçük kardeşi Hazar denizinden Gökçeğöl çevresine kadar uzanan Aran emiri olan Emiran ile kıyasıya mücadeleleri Gürcistan'a büyük fırsatlar verdi. Şirvanşah II. Aqsartan'ingüveği olan Emiri Emiran abisine yenilip ülkesini de kaptırınca kaçarak kayın babası Şeki'deki Şirvanşah'a sığınmıştır. Bunun üzerine de Atabeg Ebubekir Balukan yanında Şirvanşah'ın ordusunu yenerek kaçırtmıştır.³²¹ Kutluğ İnanç Mahmud Harzemşah Tekiş'ten yardım istedikten sonra bizzat harekete geçerek Azerbaycan'a geçip Tebriz yakınlarında karargâh kurmuşlardı. Babası Cihân Pehlivan'ın birçok emirle beraber Ömer kardeşinin yanına gelmişti. Bu iki kardeş kolayca şehre girdiler. Nahcivan'daki üvey kardeşleri Ebubekir'in üzerine yürüdüler fakat geri çekilmek zorunda kaldılar. Kutluğ İnanç Mahmud Irak'a giderken kardeşi Ömer buranın hükümdarına sığındı. Şirvanşah kendisini iyi karşıladı ve kızıyla evlendirdi. Buradan Gürcü kraliçesi Tamara'nın yanına gitti ve yine kendisine iyi muamelede bulunuldu. Gürcüler anlaşma gereği büyük bir ordu toplayarak onunla Azerbaycan'a gönderdiler.³²² Emir-i Emiran Ömer, yanında bulunan Türkmen ordularıyla birlikte Gence'ye yürüyerek şehri kuşattılar. Halk Gürcü askerlerden korktuklarından şehri teslim etmek istemediler. Sorun çıkmayacağı sözünü alan Ömer şehri teslim alarak Azerbaycan Atabegliği tahtına oturdu. Bir ay sonra Ömer ölünce halk Ebubekir'e haber yollayarak şehri ona teslim ettiler. Ebubekir'in oğlu iyi

---

³²⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 312.

³²¹ Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 133.

³²² Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 386.

bir savunma yaparak şehirden onları attı. Fakat Gürcüler peşini bırakmadı bu nedenle Ebubekir'in annesi yüklü bir miktarda para vererek onların şehirlerine geri dönmesini sağladı. Gürcüler bu olaydan sonra Azerbaycan şehirlerine saldırılarını yoğunlaştırarak sürdürdüler. Nahcivan ve Beykan'ı haraca bağlayıp Duvin'i ve çevresindeki kaleleri ele geçirip bütün Arran'ı işgal ettiler. Bütün bunlara rağmen Ebubekir hiçbir harekette bulunmadı zevk ve sefasını sürdürdü.³²³

Irak Selçuklularının çöküşünde en büyük etkenlerden biri mukavemetsiz tam anlamıyla yeteneksiz hükümdarların başa geçmesi olmuştur. Bu nedenle hükümdarların yerine söz sahibi her anlamda atabegler olmuştur. Atabegler güçlü olduğu için de emirler atabeglikleri ele geçirmek için mücadele etmiştir. Bu mücadele de Irak Selçuklularının yıkılışını etkileyen önemli etkenlerden biri olmuştur. Irak Selçuklularının son yıllarında ise Azerbaycan atabeglerinin yönetimi ile devlet teşekkülü devam etmiştir. Çöküşü hızlandıran diğer etkenlerden biri de Abbasi halifeleri idi. Halifeler siyasî otoriteye kavuşmak için en büyük engel ve rakip olarak Selçukluları görmüşlerdir. Türk devletlerini yok edebilmek için tüm yolları denemişler ve çeşitli ittifaklarda bulunmuşlardır. Harezmsahlar ise önce Büyük Selçuklu Devleti'nin varisi olarak ortaya çıktılar. Ardından batıya yönelerek Irak Selçuklularına son darbeyi vurdular.³²⁴

---

³²³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 312.

³²⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 366.

SONUÇ

Eski çağlardan itibaren Türklerin iskânına açılan Kafkasya ve Anadolu bölgesinin Selçuklu Türkleri için büyük bir önemi vardı. Selçuklu Türklerinin bölgeyi fethinden önce ve sonra Türk olsun olmasın bölgeye yönelik politikalarını Selçuklular kadar stratejik kullanmamışlardır. Çünkü söz konusu devletlerin bir kısmı ya buraları kendileri için bir ticari saha olarak görmüşler ve bölgenin ticari aktivitesinden yararlanmak için çalışmışlar, Müslüman Araplar gibi ya da bölgeyi dış tehditlere karşı bir kalkan, bir tampon bölge olarak kullanmışlardır. Gerek Büyük Selçuklu hükümdarları gerek Irak Selçuklu hükümdarları Kafkasya ve Anadolu bölgesindeki faaliyetlerinde hem Müslümanlık için cihat hem de buralarda kalıcı yurt edinme maksadıyla faaliyetlerde bulunmuşlardır.

İlk Selçuklu sultanı Tuğrul Bey zamanında Selçuklu devletinin fetih seyri Anadolu'da ırmak vadilerinden Kızılırmak'a kadar uzandı. Bu akınlar ve seferler tam anlamıyla fetih olmayıp daha sonraki fetihlerin ana kaynağı ve ön hazırlığı niteliğinde olmuştur. Tuğrul beyin Doğu Anadolu seferi Selçuklu-Bizans ilişkisi açısından olduğu kadar Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki halkların geleceği bakımından da önemli sonuçlar çıkarılabilecek bir hadisedir. Bu seferle birlikte ilk kez bir Selçuklu sultanının Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya girmesi karşısında o zamana kadar akıncı ve düzenli birliklerle mücadele eden Bizans kuvvetleri ve müttefikleri Malazgirt'i savunanlar dışında herhangi bir direniş göstermeye cesaret edememişlerdir. Selçukluların 1040'da İran'da devlet kurmalarından sonra

Ortadoğu'ya muazzam bir Türkmen göçü yaşanmıştı. Bu konar-göçer Türkmenler, XI. yüzyılın sonlarında Kafkasya'da Azerbaycan ile Gürcistan'ın bir kısmını uğrak yeri olarak kullanıyorlardı.

Sultan Alp Arslan'ın asıl amacı ise Kafkasya bölgesinde kendine bağlı bulunan vassal Müslüman beyliklerin güçlerini artırmakla birlikte, Bizans'ın doğudaki ileri karakolu durumunda bulunan Gürcü ve Ermeni beyliklerini de bertaraf etmektir. Yani bütün Gürcü ve Ahpaz memleketlerini fethiyle Selçuklu hâkimiyeti altına almak ve böylece Kafkasya'nın fethini gerçekleştirmekti. Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun etnik durumu hızlı bir şekilde değişmiştir. Türkistan, Maveraünnehir ve Horasan'dan bütün İslam ülkelerine özellikle küffar diyarı sayılan Anadolu'ya dalgalar halinde Türk göçleri oldu. Böylelikle Anadolu'yu yurt olarak tutan Türkler karşısında Ermeni ve Gürcü nüfusu azınlık durumuna düşmüştür.

XI. yüzyılın ilk yarısında Bizans ise Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'ı da içine alacak şekilde Kafkasları genişleme alanı olarak hedef almıştır. Kendine federal bir yapıyla bağlı olan Ermenistan'a şiddetli baskılarda bulunarak Ermeni hanedanlarından Bagratilerisıkıştırması kendi aleyhine çevrilmiş doğudan gelebilecek saldırılara engel olan tampon bölgesini kaybetmiştir. Ve dolayısıyla Selçuklu Türkleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Selçuklu sultanlarını Kafkaslara yönelten bir başka neden de Türkmenler meselesi idi. Bir yandan ana yurttan kopan Türkmenler için yurt bulma zarureti bir yandan da devletlerini korumak maksadıyla Kafkasya bölgesinin fethi zaruri olarak görmüşlerdir. Çünkü bölgeyi Anadolu'ya akınlar için stratejik askeri bir üst olarak görmüşlerdir. Derbend ve etraf bölgelerin fethi ile 3000 civarında ailenin bölgeye yerleştirilmesi Selçukluların bölgeyi Türkleştirme politikasının göstergesidir.

Sultan Melikşah'ın 1092'de ölümü ve sonrasında yaşanan taht mücadeleleri Selçuklu Devleti'nin gücünü önemli ölçüde sarstığı için Kral IV. David'in (1089-1125) Gürcistan'ın yönetimini üstlenmesi ile birlikte Kafkaslarda güç mücadelesi Türklerin aleyhine değişmeye başladı. Gürcü Krallığı, XII. yüzyılda Doğu Anadolu ve Azerbaycan'daki Türk topraklarına yaptığı saldırılarla, buralarda yaşayan Hıristiyanların gözünde XI. yüzyılın ortalarındaki Bizans'ın konumuna yerleşti.

Sultan Muhammed Tapar'ın 1118 senesinde vefatı sonucunda meydana gelen iç hadiseler neticesinde Sultan Sencer ile Sultan Mahmud arasında 11 Ağustos 1118 yılında yapılan Sâve savaşından sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin başına Sultan Sencer geçmiştir. Yeğeni Muhammed Tapar'a Kirman, İsfahan ve Hemedan dâhil olmak üzere Batı İran ve Irak topraklarını vermiştir. Böylece Irak Selçuklu Devleti kurulmuş oldu. Irak Selçuklu Devleti de ilk kurulduğu günden beri Gürcülerle temas halinde olmuştur

Irak Selçuklu hükümdarları Kafkasya'nın kuzeyindeki özellikle Gürcülerle ciddi mücadeleler vermiştir. Nitekim kendilerine yardımcı olmaları için yakın Türk beylikleri ve İldeniz gibi güçlü atabeglerden yardım almışlardır. Gürcülerle olan savaşlarda kimi zaman mağlubiyet kimi zaman galibiyet görmüşlerdir. Kimi zamanda seferlere mecburiyetten çıkmışlardır. Çünkü Gürcü kralları girdikleri şehirlerdeki Müslüman halka zulümlerin en acımasızını yapmışlardır. Örneğin 1121 yılında yapılan Did-Gorni savaşında Irak Selçukluları ve yanındaki Türk beylerinin tüm çabalarına rağmen Gürcülere karşı alınan mağlubiyet başta Tiflis halkı olmak üzere tüm Müslüman Türk dünyasını derinden yaralamıştır. Arslanşah'ın Gürcistan seferinde ise büyük bir başarı kazanılmış ve Gürcü kralının hazinesine el konulmuştur. Daha sonra kilit noktası olan Ani kuşatılmış fakat alınamamıştır. Yine Erzurum ve çevresi ayrıca Azerbaycan ve Arran bölgesinde Irak Selçukluları faaliyetlerde bulunmuştur. Tüm bu faaliyetlerden sonra Irak Selçukluları nihai olarak Harezmşahların baskıları sonucunda yıkılmıştır. Şu bir gerçektir ki Selçuklular mücadelede bulunduğu diğer bölgeler de olduğu gibi Kafkasya'nın kuzeyinde de günümüze kadar izlerini taşıyacak işler yapmış ve cihat anlayışıyla gittikleri yerlere huzur ve adaleti beraberinde götürmüştür. Kimi zaman Türk-Gürcü savaşlarında kanlı mücadeleler olsa da Selçuklular huzur, istikrar ve güveni sağlamış ve orada bulunan Müslüman halkın da koruyuculuğunu yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- AGACANOV, SergeyGrigoreviç, *Selçuklular*, (Çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, (Haz. Erdoğan Merçil), Bile Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2011.
- AKYOL, Hasan, *Selçuklu Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara Eylül 2012.
- ALPTEKİN, Çoşkun, “Atabeg”, *DİA*, 4, s. 38-40.
- ALTIN, Kader, “Kür ve Çoruh Boylarında Selçuklu Hâkimiyetindeki Kıpçaklar (Ahıska Türkleri)”, *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu*, II, Erzincan 11-13 Mayıs 2017, s. 589-595.
- AYAN, Engin, “Selçuklu Kıpçak İlişkileri”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, Sakarya 2009, s.105.
- AYDIN, Mustafa, “Şirvan”, *DİA*, 39, s. 204-206.
- AYDIN, Mustafa, “Tiflis”, *DİA*, 41, s. 153-154.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “İslam Coğrafyacılarına Göre Azerbaycan” , *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/38, Haziran 2015, s.334-339.

- AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara 2014.
- BAYRAKTAR, Hilmi, *Türkiye Azerbaycan İlişkileri (1918-1920)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1994.
- BEDİRHAN, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Yayınları, Ankara 2014.
- BEDİRHAN, Yaşar, *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devletinin Kafkasya Politikası*, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1999.
- Bİ, Mahmut, *Kafkas Tarihi*, Berikan Yayınevi, II, Ankara.
- BROSSET, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, (Nşr. H.D. Andreasyan-E. Merçil), TTK, Ankara 2003.
- BULAK, Şahap, Azerbaycan İsminin Kökeni ve Anlamı, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43, Nisan 2006, s. 54-60.
- BUNİYATOV, Ziya Musa, "Azərbaycan", *DİA*, 4, s. 317-322.
- ÇAKIR, İbrahim Ethem, "1642 Tarihli Avarız Defterine Göre İspir Sancağı", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/8, Summer 2009, s. 110-122.
- ÇOĞ, Mehmet, "Gürcüler Arasında İslamiyet'in Yayılması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/ 2, Temmuz-Aralık 2007, s. 39-54.
- DUMAN, Eşref, *Azerbaycan'a Yönelik İlk İslami Fetihler*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008.
- DURŞUN, Davut, "Gürcistan", *DİA*, 14, s. 310-311.
- DURŞUN, Davut, "Kafkasya", *DİA*, 24, s. 157-158.
- EFENDİZEDE, Oktay, "Gence", *DİA*, 14, s.17-20.
- ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Ermeniler*, TTK, Ankara 2007.
- FALLMERAYER, JakobPhilipp, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, TTK, Ankara 2011.

- GASIMOV, Musa, “Azerbaycan Cumhuriyeti”, *Türkler*, XIX, s. 121-147.
- GORDLEVSKIY, Vladimir Aleksandroviç, *Küçük Asya’da Selçuklular*, TTK, Ankara 2015.
- GÖL, Hacer , “Geçmişten Günümüze Azerbaycan”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, Sayı:1, Haziran 2016, s. 153-170.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakır”, *DİA*, 9, s. 464-469.
- GÜL, Muhittin, “ Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri”, *SAÜ FenEdebiyat Dergisi*, Sayı 1, Sakarya 2009, s. 80.
- GÜMÜŞ, Nebi, “Selçuklu-Gürcü İlişkileri”, *Tükler*, IV, s. 713-721.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Kars”, *DİA*, 24, s. 515-518
- GÜNDÜZ, Tufan, “Safeviler”, *DİA*, 35, s. 457-459.
- GÜNGÖR, Harun, “Şamanizm”, *DİA*, 38, 325-328.
- GÜRBÜZ, Osman, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1318)*, Aktif Yayınevi, Ankara 2004.
- GÜRBÜZ, Osman, *Saltuklular*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, Erzurum 2002
- İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fî’t-Tarih*, Ocak Yayıncılık, 8, İstanbul 2016.
- İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fî’t-Tarih*, Ocak Yayıncılık, 9, İstanbul 2016.
- İbnü’l-EzrakAhmed b. Yûsuf b. Alî el- Fârikî, *TârihiMeyyâfârikîn ve Âmid(510-577? /1117-1181)*, (Nşr. Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992.
- İmâdeddîn Muhammed b. Muhammed b. Hamid el-Kâtibİsfehânî, *Zubdet Al- Nusra ve Nuhbat Al ‘Usra*, (çev. KıvameddinBurslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 2016.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK, Ankara 2000.

- KAYHAN, Hüseyin, “Azerbaycan Atabeyleri İldenizlilerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı”, *Uluslar arası Tarih Araştırmaları Dergisi*, III, Kafkasya Özel Sayısı, s.195-217.
- KAYHAN, Hüseyin, ”Irak Selçukluları”, *Türkler*, IV, s. 786-794.
- KAYHAN, Hüseyin, *Irak Selçukluları, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.*
- KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, TTK, Ankara 2013
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK, Ankara 1992.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, II, TTK, Ankara 2011.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, TTK, V, Ankara 1991.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 2013.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, *Nahçıvan Tarihi (X-XV. Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2007.
- MEHMETOV, İsmail, *Türk Kafkasyasında Siyasi ve Etnik Yapı(Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi)*, (Trc. ve Notlar: Ekber N. Necef-Şamil Necefov), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- MERÇİL, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, TTK, Ankara 1989.
- Minhâc-i Sirâc el- Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Trc. Erhan Göksu), TTK, Ankara 2015.
- Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmetleri)*, I-II, (Çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1999.

- Muhammed bin Hâvendşâh bin MahmudMîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (Trc: Erkan Göksu), TTK, Ankara 2015.
- MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, "Derbend", *DİA*, 9, s.164-166.
- MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, "Erdebil", *DİA*, 11, s. 266-277.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah (1113/1702), *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi Horasan - Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, I*, (Nşr. Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2000.
- NESİROV, Elnur, *XIII. Yüzyıl Başlarında Anadolu Azerbaycan İlişkileri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, Konya 2003.
- NikolozBerdzenişvili-SimonCanaşia (İvaneCavahişvili),(Trc: Hayri Hayrioğlu), *Gürcistan Tarihi*, Sorun Yayınları, İstanbul 2000.
- ÖĞÜN BEZER, Gülay, "Şeddâdiler", *DİA*, 38, s. 409-411.
- ÖĞÜN BEZER, Gülay, "Terken Hatun", *DİA*, 40, s. 510.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Alamut", *DİA*, 2, s. 336-337.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Arrân" , *DİA*, 3, s. 394-395.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Berkyaruk", *DİA*, 5, s. 514-516.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Muhammed Tapar", *DİA*, 30, s. 579-581.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *SultanMuhammedTaparDevriSelçukluTarihi (248-511/1105-1118)*, TTK, Ankara 1990.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği (1055-1157)*, Kömen Yayınları, Konya 2008.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Taberistan", *DİA*, 39, s.323-329.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "İsfahan", *DİA*, 22, s. 497-502.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Rey", *DİA*, 35, s. 40-41.

- Reşîdü'd-dînFazullâh, *Câmi'ü'tTevârih*, (Tercüme ve Notlar: Erhan Göksu-Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- SadrüddînEbu'l-Hasan 'Ali Bin Nâsır İbn 'Ali El-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev: Necati Lugal), TTK, Ankara 1999.
- SALLABİ, Ali Muhammed, *Selçuklular*, Ravza Yayınları, İstanbul 2013.
- SARIKAYA, Sevgi, "Anadoluda Pers Satraplık Sistemi" , *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, Sayı 4, Antalya 2016, s. 75-90.
- SEFEROV, Rehman," Azerbaycan Nüfusunun Yerleşim Özelliklerine Göre Bir İnceleme" , *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21, Konya 2007, s. 271-294.
- SEVİM, Ali – YÜCEL, Yaşar, *Türkiye Tarihi*, TTK, Ankara 1985.
- SEVİM, Ali , "Malazgirt Muharebesi", *DİA*, 27,s. 481-483
- SEVİM, Ali, "İlgâzi" , *DİA*, 22, s. 89-90.
- SEVİM, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 2000.
- SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devleti Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, TTK, Ankara 2014.
- SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 2015.
- SÜMER, Faruk, "Ahlât", *DİA*, 2, s. 19-22.
- TAŞCI, Kemal, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, Erzurum 2013.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayıncılık, Trabzon 2004.
- TELLİOĞLU, İbrahim,"Doğu Karadeniz Kıpçakları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 48, Ankara 2015, s. 59-78.
- TOGAN, Zeki Velidi, "Azerbaycan", *İA*, II, s. 92.

- TUNCEL, Metin, “Aras”, *DÍA*, 3, s. 332-335.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.
- TUYSUZ, Cem, *Selçuklular Döneminde Azerbaycan*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), (not. Çev. Mükrimin Halik Yinanç), TTK, Ankara 2000.
- USLU, Recep, “Hûzistan”, *DÍA*, 18, s.436-439.
- YAZICI, Tahsin , “Hemedan”, *DÍA*, 17, s. 183-185.
- YAZICI, Tahsin, “Gîlân”, *DÍA*, 14, s. 68-69.
- YAZICI, Talip, “Halep”, *DÍA*, 15, s. 239-244.
- YENİGÜN, Cüneyt – BOLAT, Mehmet Ali, “Gürcistan: Yeni Dünyanın Doğu-Batı Sınırı”, *Dünya Çatışmaları*, I, 2010, s. 457-488.
- YEREBAKAN, Muhammet, *Azerbaycan Atabegliği (İldenizoğulları)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2013.

KRONOLOJİ

1018: Çağrı Bey'in 3.000 kişilik öncü kuvvetleri ile Horasan ve Azerbaycan'dan geçerek Van Gölü çevresindeki Ermeni Vaspuragan Krallığında görülmesi ve David Kumandasındaki Ermeni kuvvetlerini bozguna uğratarak Vaspuragan Krallığının garp kısmını hâkimiyeti altına alması.

1018: Nahcivan yöresine giren Çağrı beye karşı Gürcü kuvvetleri savaşı göze alamayarak geri çekilmesi.

1042: Sultan Tuğrul'un Rey şehrine gelerek burayı merkez edinmesi.

1043: Melik Kutalmış komutasındaki birliklerin Arran, Gürcistan ve Erran bölgesine girmesi.

1045: Irak Türklerinin Gürcü kumandanın idare ettiği Bizans ordusunu bozguna uğratması.

1047: Melik Kutalmış önderliğindeki Selçuklu kuvvetlerinin Gence'yi muhasara etmesi fakat ele geçirememesi.

1048: Melik Kutalmış ve İbrahim Yınal komutasındaki ordunun Pasin ovasında Katalon, Araon ve Gürcü generali Liparit önderliğindeki birleşik Bizans kuvvetlerini bozguna uğratarak çok sayıda esir ve ganimet ile geri dönmeleri.

- 1053:** Kutalmış önderliğinde Selçuklu ordusunun Kars şehrini yağmalaması.
- 1054:** Sultan Tuğrul'un Selçuklu ordusunun başında Doğu Anadolu'ya girerek Bargiri alması ve Malazgirt'i kuşatmasına rağmen ele geçirememesi.
- 1058:** Sultan Tuğrul'un Irak-ı Acem, Cibâl ve Azerbaycan bölgesini idare altına alması.
- 1063:** Sultan Tuğrul'un hastalanarak Rey şehrinde vefat etmesi.
- 1064:** Alp Arslan'ın Azerbaycan'a gelmesi ve Türkmen reislerinin ona tabii olması.
- 1064:** Alp Arslan'ın Nahçıvan yolu ile Şirvan ülkesine girerek Aphaz kralı Giorgi'yi sulha mecbur bırakarak kızı ile evlenmesine müteakip Ani üzerine yürüyerek Bagrat ve Grigor'un müdafaa ettiği Ani'yi fethetmesi.
- 1068:** Alp Arslan'ın Gürcistan üzerine ordu gönderip kendisinin de Kars'ı fethetmesi.
- 1070:** Alp Arslan'ın Malazgirt'e gelerek bu şehri ele geçirmesi.
- 1071:** Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru Romen Diojen'i Malazgirtte mağlup edip esir alması.
- 1072:** Alp Arslan'ın hançerlenerek öldürülmesi.
- 1072:** Sultan Melikşah'ın tahta geçmesi ve ilk Kafkasya seferi.
- 1079:** Melikşah'ın Selçuklu ordusunun başında Aras'ı geçerek Gürcistana girmesi ve Şamsildeyi muhasara ve zaptetmesi.
- 1080:** Savtegin'in Gürcü kralına yenilip geri gelmesi ve Melikşah'ın Gürcistan üzerine gönderdiği Emir Ahmed'in Gürcü kralı II. Giorgi'yi mağlup etmesi.
- 1084:** Melikşah'ın bütün Arran bölgesini Azerbaycan umumi valisi Yakuti'nin oğlu Kutbittinİsmaile verip onu o bölgenin umumi meliki yaptı.
- 1086:** Bütün Selçuklu ordusu ile Kafkasya'ya Melikşah'ın girmesi ve bütün şehirlerin onun tabiiyetini kabul ettiğini bildirmesi.

1092: Melikşah'ın zehirlenerek öldürülmesi ve Terken Hatun'un küçük yaştaki oğlu Mahmut'un sultan ilan edilmesi fakat Nizmül Mülkün adamlarının Berkıyaruk'u tanınmaları.

1099: Muhammed Tapar'ın Gence'ye bağlı Arran bölgesini ele geçirmesi.

1110: Muhammed Tapar'ın Gürcüler üzerine yürüyüp onları mağlup edip ülkelerini ele geçirmesi.

1118: Muhammed Tapar'ın vefat etmesi.

1119: Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud'un sultan olması.

1119: Sultan Sencer'in Sâve'de sultan Mahmud'u yenerek Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçmesi.

1122: Gürcülerin Tiflis'işgal etmesi.

1123: Sultan Mahmud'un Şirvan üzerine giderek burayı ele geçirip melikini hapsedirmesi.

1131: Sultan Mahmud'un İsfahan'da ölmesi.

1132: Melik II. Tuğrul'un tahta geçmesi.

1134: Melik Mesud'un sultan II. Tuğrul'un ölümü ile tahta geçmesi.

1146: Irak Selçuklu Devleti'nin yönetiminin fiilen Azerbaycan atabeglerine geçmesi.

1152: Sultan Mesud'un ölümü üzerine veliahdı Melikşah'ın tahta çıkması.

1153: Melikşah'ın tahttan indirilerek Muhammed'in başa geçirilmesi.

1160: Süleyman Şah'ın Irak Selçuklularının başına geçmesi.

Arslanşah'ın Irak Selçuklularının tahtına geçmesi.

1161: Süleyman Şah'ın Alâ'ud-devle kalesinde öldürülmesi.

1176: Atabeg Şemseddin İldeniz'in Doğu Anadolu Türk Beyleri ile Gürcistan üzerine sefere çıkması.

Arslanşah'ın zehirletilerek öldürülmesi ve III. Tuğrul'un tahta çıkması.

1186: Atabeg Cihan Pehlivan'ın ölümü ve kardeşi Kızıl Arslan'ın yerine geçmesi.

1192: Sultan III. Tuğrul'un ikinci kez Irak Selçuklularının başına geçmesi ve Atabeg Cihan Pehlivan'ın oğlu Kutluğ İnanç Mahmud'un daveti ile HârezmşâhTekiş'in Rey'i alması.

1193: Sultan III. Tuğrul'un Hârezmşâhlardan geri alması.

1194: Rey savaşında Sultan III. Tuğrul'un HârezmşâhTekiş tarafından öldürülmesi ve Irak Selçuklu Devleti'nin sona ermesi.

EKLER

EK-1 Şecereler

IRAK SELÇUKLU HÜKÜMDARLARI (511-590/ 1118-1193)

511/1118 MuğiseddinEbu'l Kasım Mahmud II b. Muhammed

526/1131 GıyaseddinEbu'lFethDâvud b. Mahmud

526/1132 Tuğrul I b. Muhammed

529/1134 GıyaseddinMesud b. Muhammed

547/1157 MuîneddinMelikşah b. Mahmud

548/1153 Muhammed b. Mahmud

555/1160 GıyâseddinSüleymanşah b. Muhammed

556/1161 Mu'izeddinArslanşah b. Tuğrul

571/1176 Rükneddin Tuğrul III b. Arslanşah

590/1194 Hârizmşahlar'ın hâkimiyeti

AHLATŞAHLAR (493-604 h./ 1110-1207)

493/1100 Sökmen el-Kutbî

506/1112 Zahiruddin İbrahim b. Sökmen

521/1127 Ahmed b. Sökmen I

522/1128 Nâsiruddin Sökmen II b. İbrahim

581/ 1185 Seyfeddin Begtemür (Sökmen II nin memlûkü)

589/1193 Bedreddin Aksungur b. Sökmen II

594/1198 ŞucâeddinKutluğ

594/1198 el-Meliku'l- Mansûr Muhammed b. Begtemür

603/1206 İzzeddin Balaban (Sökmen II nin memlûkü)

604/1207 Eyyubilerin hâkimiyeti

İLDENİZLİLER (531- 622/ 1137-1225)

531/ 1137 Şemseddin İldeniz

570/1175 Nusreddin Pehlivan Muhammed b. İldeniz

581/1186 Muzaffereddin Kızıl Arslan Osman b. İldeniz

587/1191 Kutluğ İnanç b. Muhammed

591/1195 NusreddinEbûBekr b. Muhammed (581/1186'dan itibaren Azerbaycan'da tabi hükümdar olarak devam etti).

607/1210 Muzaffereddin Özbek Pehlivan b. Muhammed

622/1225 Hârizmşahlar'ın hâkimiyeti

ABBASİ HALİFELERİ (467-656/ 1075-1258)

467/1075 el- MuktedîBiemrillah b. Muhammed

487/1094 el- Mustazhir Billâh b. el- Muktedî

512/1118 el-Müsterşid Billâh b. el- Mustazhir

529/1135 er- Raşid b. el- Müsterşid

530/1136 el-MuktefîLiemrillah b. el-Mustazhir

555/1160 el-Mustencid Billâh b. el-Muktefî

566/1170 el-MustadîBiemrillah b.el-Mustencid

575/1180 en-Nâsır Lidinillah b. el-Mustadî

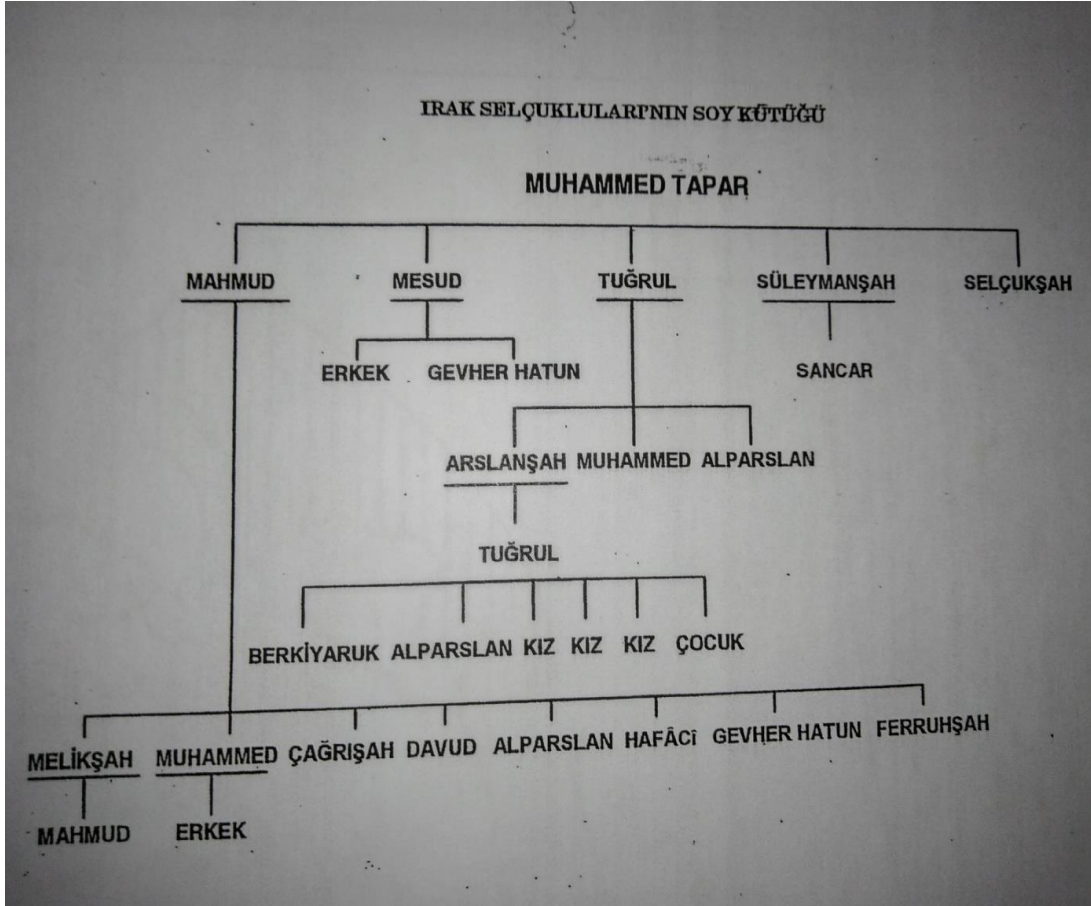
622/1225 ez-ZâhirBiemrillah b. en- Nâsır

623/1226 el-Mustanzır Billâh b. ez-Zâhir

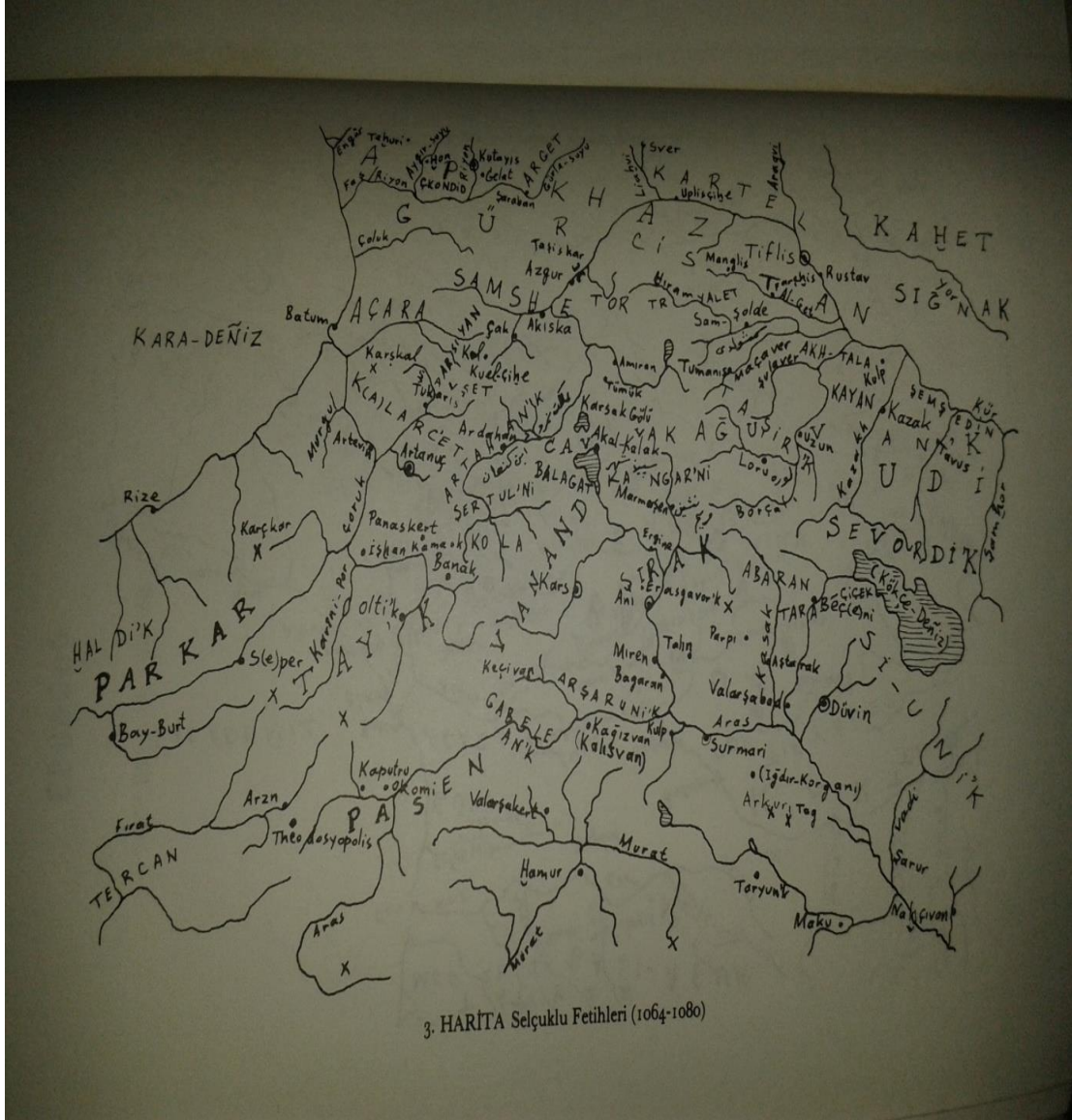
640/1242 el-Musta'sım Billâh b. el-Mustanzır

656/1258 Moğollar'ın Bağdat'ı istilası

EK-2 Haritalar

Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.

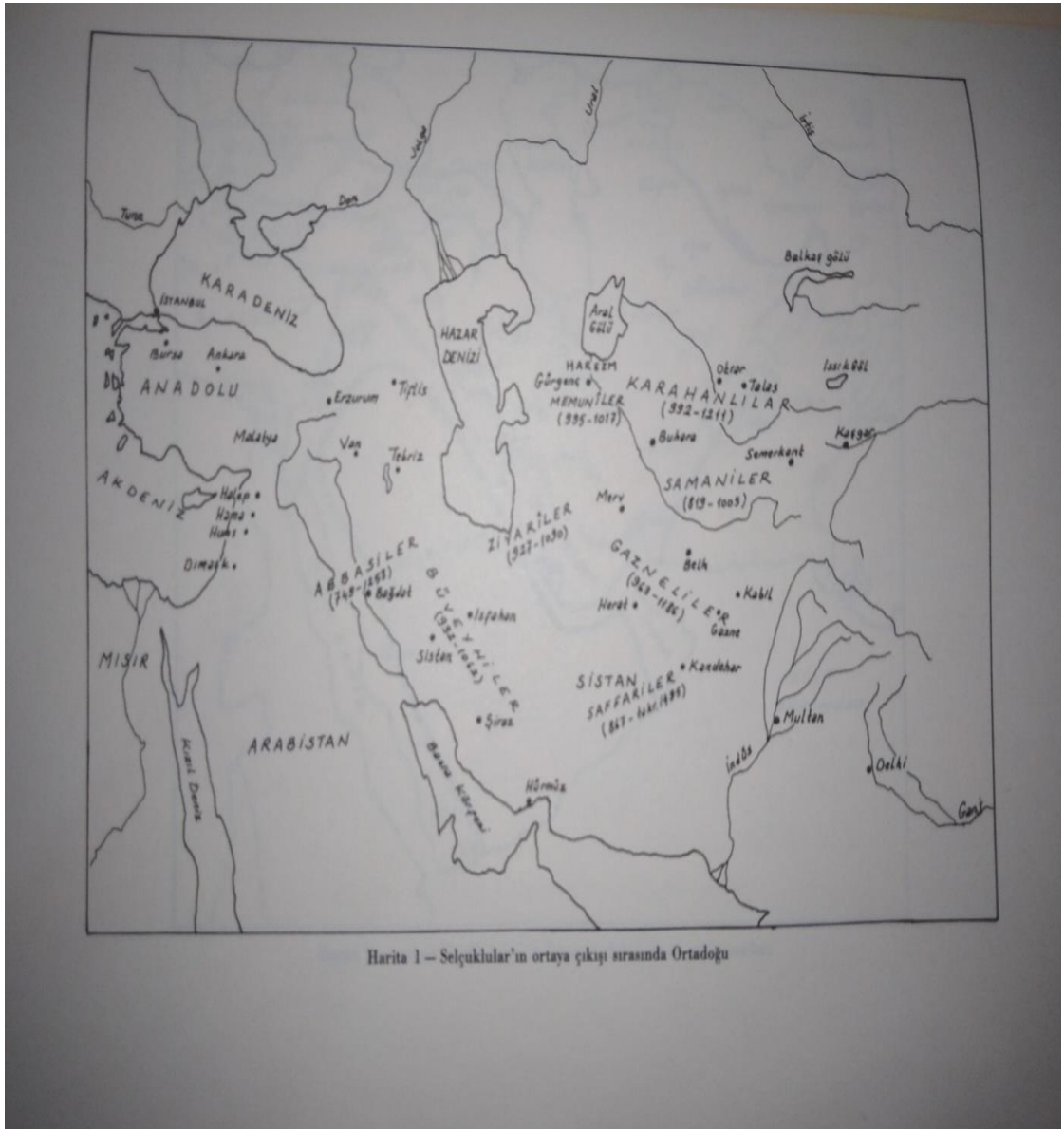

Fahrettin KIRZIOĞLU, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK, Ankara 1992.

Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.

Harita 1 – Selçuklular'ın ortaya çıkışı sırasında Ortadoğu

